Brieven. Deel 6. Minnebrieven-tyd 1862-1863

Multatuli

Editie Mimi Douwes Dekker

bron
Multatuli, *Brieven. Deel 6. Minnebrieven-tyd 1862-1863* (ed. Mimi Douwes Dekker). W. Versluys, Amsterdam 1892

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/mult001mdou08_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

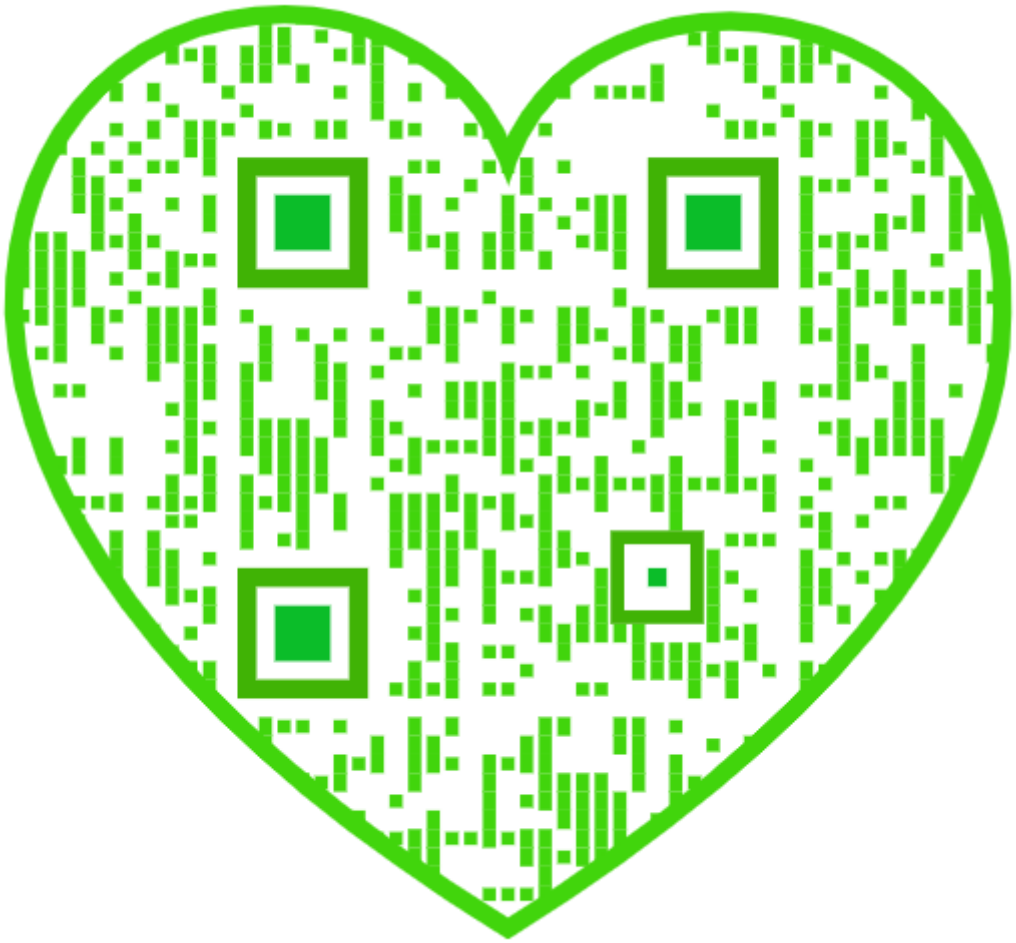

1862-1863.

[Na de ‘Minnebrieven’ verscheen het eerst ‘Over Vryen-Arbeid in Nederlandsch-Indië’. Dit werk werd te Brussel geschreven, en uit een bewaard gebleven brief van den uitgever, de firma R.C. Meyer, aan den schryver blykt, dat de volledige copie den 14den Januari 1862 in zijn bezit kwam.

Kort daarop, den 21sten Januari, reisde MULTATULI naar Holland terug, waar hy zyn wilde om de ‘Ideen’ te beginnen, naar het program dat hy in ‘Vryen-Arbeid’ gegeven had. Dekker ging nu op kamers wonen by den banketbakker Knobel in de Kalverstraat te Amsterdam.
De afspraak was dat de uitgaaf der Ideen voor gezamenlyke rekening van schryver en uitgever geschieden zou. Maar daar de omstandigheden den heer Meyer niet toelieten geld op afrekening te geven, besloot MULTATULI tot het houden van publieke voordrachten om te leven.

In het Handels- en Effectenblad van dien tyd, waarvan de heer G. Broens hoofdredacteur was, en waarin ook de Japansche Gesprekken in de nummers van 1-4 Februari 1862 het eerst als feuilleton verschenen, zyn die voordrachten uitvoerig besproken, maar ik weet niet waar die bladen nu nog te vinden zyn. En wel heb ik er het Algemeen Handelsblad op nagezien, maar ofschoon daarin uitvoerige verslagen voorkomen over Bamberg's goocheltoeren, over de kunsten van den improvisator Beerman, over allerlei concerten, voordrachten enz., over MULTATULI vind ik niets: alleen zyn eigen advertentien zyn opgenomen.
In het Algemeen Handelsblad van 7 Februari 1862 b.v. komt de volgende advertentie voor:]

Ideen van Multatuli.

Ik lees in de Dageraad eene oproeping om my te steunen.
Die oproeping is niet van my of geschreven met myne voorkennis.
Ik lees in het Handels- en Effectenblad eene dergelyke oproeping.
Ook die is niet van my en evenmin geschreven met myne voorkennis.
Ik schryf myne Ideen, ik schryf alleen myne Ideen, en wie iets van my weten wil, moet dit zoeken in myne Ideen.
Proces van Lennep, stryd tegen droogstoppelary,

myn oordeel over Kerk, Staat, Huisgezin, Policie, Justitie, Deugd, Zeden, Geloof, of wat het zy... alles leg ik neer in myn Ideen.

Wat elders direct of indirect in verband met my of myn zaak wordt gepubliceerd is voor rekening van wie 't teekent of niet teekent.

Ik schryf alleen myn Ideen.

MULTATULI.

[In het Alg. Handelsblad van 14 Febr. 1862.]

Voordragten van MULTATULI.

Ik neem my voor zes leesbeurten te vervullen van letterkundigen aard.

De eerste voordragt zal plaats vinden in de groote zaal van het locaal Frascati, op donderdag avond den 20sten a.s. ten acht ure.

Toegangsbiljetten zyn à *f* 1. - en voor de zes voordragten à *f* 4.50 per persoon (heer of dame) verkrygbaar by den boekhandelaar R.C. Meyer, Vygendam I 628, en gedurende de spreekavonden aan het locaal.

MULTATULI.

[En in dat van 19 Febr. 1862.]

In weerwil myner in vele annonces duidelyk uitgedrukte verklaring, dat ik my voorneem op aanstaanden donderdag een voordragt te houden van *letterkundigen* aard, bemerk ik dat velen ver-

keeren in de meening dat ik iets zal behandelen van koloniaal politieke strekking. Ter voorkoming van teleurstelling dergenen die iets van my verwachten, wat my op dezen oogenblik niet gelegen komt te geven, breng ik ter kennis van het publiek dat ik my beyveren zal myne voordragten zooveel mogelyk geschikt te maken om te worden bygewoond door Dames.

MULTATULI.

[En wel was het noodig, dat hy iets deed om in de behoeften van zich en de zynen te voorzien. Dit blykt uit de hier volgende advertentie die in de eerste dagen van Februari 1862 in een drietal dagbladen werd opgenomen.]

Ik geef kennis aan 't volk van Nederland dat ik voor my heb liggen een brief waarin iemand my dreigt met den verkoop van myn ‘boedel.’

Myn ‘boedel’ is: de kleêren myner kinderen.

Anderen boedel heb ik niet.

Dat is weêr *uwe* schande, Nederlanders, dat is niet *myne* schande.

Amsterdam, EDUARD DOUWES DEKKER.

31 January 1862.

[In het stadsarchief berust een handschrift van deze advertentie met het byschrift ‘verzoeke gratis insertie’. Abusivelyk is dat handschrift gedateerd van 1861.
In Idee 84 zegt MULTATULI.]

‘Byron zwom over den Hellespont, maar hy had geen kogel aan z'n been.

Ik heb gister een dertigponder afgeschopt, die me sedert vier jaren hinderde in 't zwemmen. *(Handels- en Effectenblad, Handelsblad, Amsterdamsche Courant* 1, 2, 3 of 4 Februari 1862. Die advertentie moet zoolang leven als m'n Ideen).

Ik *wil* den Hellespont over en voelde dat ik niet langer zwemmen kon met dien dertigponder aan 't been.

[In den hier volgenden met potlood geschreven brief aan Tine wordt die advertentie uitvoerig besproken.]

I.

Aan Mevrouw Douwes Dekker, van Wynbergen.
Woensdag avond ½10.

Lieve hart! vol moed.

Je moet op dit oogenblik al myn telegram hebben ‘lettre à la poste, bientot davantage’ en als ge dezen ontvangt moet ge al hebben een brief met *f* 50. - voor eerst. Weldra meer.

En dan hoop ik dat je nooit meer verlegen zult zitten om een beetje geld.

Ziedaar myn lieve beste Tine, myn Tine, myn lieve engel, ik hoop ik hoop goede dagen voor u, en wy by elkaer. Hoe vind je? Zeg nu dat ik

niet goed gewerkt heb. Ik had het zoo drok den laatsten tyd dat ik je niet eens kon schryven hoe en wat ik wurmde. Ik schreef alleen: houd je goed. Nu dat wist ik wel, maar toch was ik telkens bang, dat je verdrietig zou worden.

Van de Ideen zyn al vier vel af (en gedrukt), maar ik laat ze niet uitgeven voor ik gelezen heb. Zie de courant. Alles zal goed gaan.

Nu zal ik je ook die advertentie uitleggen. Ik had een brief van Fuhri waarin hy my dreigde etc. Je weet hoe zulke brieven my ongeschikt maken wat te doen. Ze beletten my te werken. Acht dagen lang had ik dien brief als een spook voor my, en ik kon niets doen. Toen redeneerde ik zoo: Wàt drukt my? Niet het tegenwoordig geldgebrek op zichzelf, want wat wy noodig hebben kan ik verdienen als ik kalm werken kan. Dit nu is me onmogelyk by zoo'n tiraillement, dat telkens weer komt. Maar als ik een jaar slyt in voortdurende agitatie van bitter lyden en tobben over spoken (dat zyn my zulke brieven) vraagt een ander: wat heb je dat jaar gedaan?

Ik moest iets radicaals doen om die spoken te verdryven. Erger dan ik nu myzelf bankroet verklaar, kan niet. Wie me nu weer dreigt, wys ik op die courant. En daarmee win ik kalmte om

te werken. Dit is in ons belang en in 't belang van de crediteuren zelf.

Ik maak nu een brusque afscheiding tusschen oude schulden en oogenblikkelyk bestaan.

Voor 't laatste hoop ik te zorgen, dus beste beste kind, goede moed. Ik zal winnen. Dag beste lieve, kus de kinderen. Zeg alles aan den heer van Vloten. Nu zal ik ook de zaak met v. Lennep winnen. De Ideen zyn heerlyk gedrukt, een ware prachtuitgave. Het stormt inteekenaren. De Vry-Arbeid gaat zonder voorbeeld.

De Amsterdammer C^{t}. zegt dat ik gelyk heb met het woord verrot, en hy neemt het over. Ik zal winnen!

> [Wat nu MULTATULI'S eerste lezingen aangaat, Dr. Hendrik de Vries, die ze bywoonde, zegt daarvan in het Dageraadsnummer van 15 Maart 1887:
>
> '... Zyne eerste zes voordrachten werden aangekondigd. Iedereen was in spanning om MULTATULI te zien en te hooren, iedereen had groote verwachting van hem. De eerste ryen plaatsen waren besproken door Notabelen van Amsterdam. Ik zag er raadsheeren, rechters, gemeenteraadsleden, leeraren van allerlei vakken en wat niet al, de zaal was verder vol.
> Hy hield een schoone voordracht, die ook door zyn persoonlykheid indruk maakte.
> Ik kan begrypen dat hy nog in Indie zynde dikwerf

er in geslaagd is opstanden te dempen alleen door zyn taal en persoon.

In de pauze hoorde ik rondom my verschillende personen, en in myn oog daartoe bevoegde personen hem roemen op aangegeven gronden. MULTATULI besprak in het tweede gedeelte van zyne rede o.a. ook handelingen van den Gemeenteraad in afkeurenden zin, en zei ten slotte: weet ge wat die leden verdiend hadden.... (hy laat een oogenblik spanning) dat ze allen het venster waren uitgegooid.'
Het is jammer dat Dr. de Vries niet ook de motieven heeft vermeld die MULTATULI aan deze uitdrukking ongetwyfeld heeft doen voorafgaan. Ongemotiveerd sprak hy zóó niet. Dr. De Vries schreef het aan dezen brusquen uitval toe dat by een tweede voordracht de voorste ryen stoelen ledig bleven. 'De briefjes er op vastgehecht droegen het vonnis door de eerste standen over MULTATULI uitgesproken,' zegt hy.
Aanvankelyk wist MULTATULI zelf niet dat de stemming van zyn hoorders gedaald was. Wel bleek hem dit by latere voordrachten. Hy schreef:]

Aan Mevrouw Douwes Dekker van Wynbergen.

II.

's avonds 12 uur.
[Zonder datum; na de eerste voordracht.]

Lieve beste Hart. Alles wel! Ieder zegt dat

het goed was. Ik ben zeer tevreden. Myn stem enz. is my zeer meegevallen, ieder heeft elk woord verstaan schoon frascati groot is. Ik heb gesproken (of gelezen) van 8-11 met twee kleine pauzen. Zeker langer dan 2½ uur. Welnu, ik was niet eens moe. Ik dacht dat ik zoo zwak was, en heb gesproken met veel gemak. Ieder is tevreden. Ik had c^{a}. 400 menschen. Doch daaronder waren veel vrykaartjes. Maar dat is niets. Ieder zegt dat er een volgende keer meer zullen komen. Ik ben heel heel in myn schik. Meyer zei ook dat het heel goed was. - De zorg voor 't dagelyksch brood is voorby! Goddank, Goddank!

Ik had een gedistingeerd publiek. Het was tot het laatst toe zoo stil dat men een speld kon hooren vallen. Dat was my een goed teeken. Dag lieve schat.

't Komiekste was dat en myn publiek en ik zich hebben bedrogen in elkaer. Zy wachtten hevigheid etc. en ik was heel zacht. Ik wachtte voetgetrappel, geschuif etc. en in plaats daarvan was 't zoo stil, ja stiller dan in een kerk. Ik heb slechts eenmaal iemand heel zacht hooren opstaan.

Och beste, 't is zoo goed gegaan!

III.

Vrydagmorgen 11 uur.
[Zonder datum, waarschynlyk na de 2de voordracht.]

Lieve beste, redelyk goed afgeloopen. Ik zeg maar redelyk, want ik ben maar half tevreden. Ik was nog altyd verkouden, en had moeite goed te spreken. Bovendien trof het ongelukkig dat het juist tussen ½8 en 8 uur hard regende, en vuile straten, zoodat er minder menschen waren dan er anders zeker zouden geweest zyn. Maar wel waren er veel dames onder.

Ik ben maar half tevreden. In godsnaam. 't Is een heele tour drie uur (nagenoeg) te spreken als 't zoo kriebelt in de keel. Bovendien was ik de laatste 12, 14 dagen zoo duf in myn hoofd geweest door de verkoudheid. Ik was niet tevreden over myn geest. Ik had geen élan, geen vuur, geen levendige indrukken gehad.

Straks of van middag reken ik af met Meyer (die voor de inning en de contrôle van 't geld zorgt) dan zal ik u dadelyk zenden.

't Scheelt me nog al veel dat het zoo op eens begon te regenen, juist op dien tyd. Ik ben zeker dat ik meer menschen zou gehad hebben als 't goed weer was geweest. Er waren nu

bitter weinig menschen, dat heet als ik al de vrykaartjes er af reken, en die moest ik wel geven om vrienden in de zaal te hebben.

IV.

Lieve hart! Ik zie daar in 't H. en Eff.blad dat myn lezing zeer wordt opgehemeld. Dit is meer toeteschryven aan cameraderie van Broens dan aan de waarheid. Oorverdoovend applaudissement is er niet geweest. Ik vond het applaudissement vry kaal. Maar al ware dit zoo niet. Ik zelf was niet tevreden. Ik had geen élan, noch by 't gereedmaken, noch by 't doen van de voordracht. Bovendien had ik my kwaad gemaakt omdat sommigen 't rooken niet wilden laten.

Ook is 't niet waar dat er zoo'n groot publiek was (wel meer dames). Er waren hoogstens 250 menschen, en in een zaal als frascati is dat niet veel. Daarvan waren wel 100 vrykaartjes, zoodat ik na aftrek van kosten slechts ruim fl. 80.- in handen kreeg.

Als ik dat nu alle week heb is 't wel mooi, maar 't is ook een sjouw.

Hoe dit zy, 't kan altyd een bestaan geven en de angst voor 't dagelyksche is weg.

Neen, die ophemeling van 't H. en Eff.blad is camaraderie. Ik ben Broens daarvoor verpligt,

maar ronduit gezegd ik heb een hekel daaraan.

Dag lieve beste Tine. Ik ga lezen te Rotterdam. Ik wil zooveel geld by elkaar krygen als noodig is om weer by een te komen. Dag beste, kus de kinderen.

[Over latere voordrachten vind ik geen brieven.
In brief I hebben we gezien dat het verschynen der 'Ideen' werd uitgesteld tot na de eerste lezing.
Dit werk kwam oorspronkelyk in afleveringen uit, van eenige oningenaaide vellen met een los omslag van dun grys papier. Op de eerste bladzyde van dit omslag was de titel afgedrukt. Op blz. 3 en 4 annonceerde de uitgever verschillende werken en bladzyde 2 gebruikte MULTATULI als correspondentieblad. Niet voor elke aflevering werd een nieuw omslag gedrukt; zoodat men hetzelfde correspondentieblad soms twee- of meermalen ontving.
Zie hier het eerste blad.]

Correspondentie.

Ik ontvang veel brieven, die 'k officiëel zou kunnen noemen, wyl ze aan my worden gerigt in m'n hoedanigheid van publiek persoon. Ik vraag vergunning die te behandelen in de Ideen. *Tyd tot afzonderlyke behandeling heb ik niet. Maar ik kan*

niet alle *brieven beantwoorden. Ik ben alleen en wie my schryven zyn velen.*

By de uitgave der eerste Aflevering voel ik my genoopt tot het verzoek myn program *in te zien en te bedenken, dat er niet in een zestal blaadjes kan worden voldaan aan dat program. Ook verzoek ik dringend op de Inleiding te letten.*

De lieve brieven van K. v.d. B. zal ik beantwoorden. Ik zal zeggen wat me voorkomt wáár te zyn. Maar in alle gevallen, dank voor toon en bedoeling.

Wil iemand my helpen aan 't verslag der discussiėn, 2e Kamer, waarin de Heer D.v.T. zoo laag neêrvalt op den stand van zaken in Indie? (Ik meen: behandeling Kol. Begr. 1860.) *Ik heb dat noodig voor myn stuk over* Duitenplatery, *en kan 't maar niet krygen.*

B.O. te B. Vergeef me dat ik niet antwoordde op uwen brief. Ik heb weinig loisir. Ik hoor dat gy Q zyt, en niet te Batavia woont. Ik maakte dat op uit den datum (16 Nov.). 'ZE' zeggen, dat ik *'t stuk, geteekend Q, heb geschreven. Dat 's verdrietig. Ook meenen sommigen nog altyd, dat ik* Hagiosimandre *ben. Dat 's ook verdrietig. Weten* 'ze' *nu nog niet, dat ik geen omwegen gebruik? Hartelyk gegroet.*

Ik stel my niet verkiesbaar tot lid der Kamer,

voor deze *Kamer ontbonden is. Ik zou met de vier of vyf* indedaad *geachte en* indedaad *achtenswaardige leden, niets kunnen tot stand brengen.* Zy *nu ook niet, en 't verwondert my dat ze niet, door naar huis te gaan, protesteren tegen de schandelyke onbeduidendheid van 't geheel.*

L.M. Gy hebt niet het regt taalfouten te maken. Gy zyt gewoon soldaat, en moet in 't gelid blyven. Ik veroordeel u tot drie jaar strafexercitie in Weiland.

Het is my onmogelyk myn geschryf terstond naar Indie te zenden, door gebrek aan handelscorrespondenten en geld om te frankeren.

Wie dus in Indie op de hoogte wil blyven van den stryd dien ik voer tegen Droogstoppelary in alle *beteekenissen, wordt uitgenoodigd tot opgave aan myn Uitgever, de firma* R.C. MEIJER *te Amsterdam, van den eorrespondent in Nederland, aan wien myne werken, terstond na het verschynen, kunnen afgeleverd worden.*

Ik verzoek dezen of genen vriend in Indie dit berigt te doen opnemen in alle Indische Couranten. - Ik *heb geen geld.*

MULTATULI.

[De derde alinea dezer correspondentie gold den thans overleden heer R.J.A. Kallenberg van den Bosch, te Breda, die steeds een trouw en hartelyk vriend voor MULTATULI geweest is, van dezen tyd af tot aan zyn dood.

Hetzelfde kan gezegd worden van den heer Braunius Oeberius, die toen te Bolsward woonde en aan wien de vyfde alinea gericht was. Hy is het die onder de pseudoniem Quintillianus in het tydschrift de Dageraad schreef.
In het dertiende deel van dat tydschrift, jaargang 1862, komt de volgende brief van MULTATULI voor:]

Aan Quintillianus.

Eerst gisteren (2 February) las ik uwe hartelyke oproeping in het January-nommer van ‘de Dageraad’.

Ik ben namelyk een paar maanden naar huis geweest (naar Brussel, waar ik vrouw en kinderen verberg) en de heer Gunst, die de goedheid heeft, my ‘de Dageraad’ te schenken, had de nommers bewaard, die er verschenen gedurende myne afwezigheid.

Ik dank u.

Maar, Quintillianus, ik dank u in alle beteekenissen.

Ik dank u met innige dankbaarheid en met vaste weigering.

Gy schryft uw stuk uit B.... Is dat Batavia? Dat hoop ik. Want zie, het verwonderde my vaak, dat men dáár en in Indië over het algemeen, dáár, waar ieder weten kan, dat ik de waarheid zeide - wat zy hier niet domme on-

beschaamdheid voorgeven te betwyfelen - dat zy daar niet krachtiger party trokken voor myne zaak. Ik heb daarvan dikwyls verdriet gehad; maar uw brief aan de mannen van ‘de Dageraad’ doet my hopen, dat er eindelyk wat warmte zal komen in die laauwheid.

Dat ik gebrek lyd, is waar. Dat ik moeyelyk werk met zoo'n logge vracht op 't gemoed, is ook waar. Dat het geen fair play is, onverschillig aan te zien, hoe iemand worstelend zwemt met zoo'n zwaren kogel aan 't been - iemand, die dan toch, après tout, zooveel kwaad niet gedaan heeft - zie, dat is óók waar.

Dat is alles waar. Maar toch.... emergo.... emergo!

Als gy een Bataviaan zyt,.... als ge slechts twee jaren daar zyt, moet ik u iets vertellen, dat ge niet weten kunt. Gy kent ‘Publiek’ van Nederland niet meer. Ik weet dit by ondervinding. Iemand, die in Indie aankomt, is daar niet zóo vreemd, zóo baarsch, als de India-man by terugkeer in 't ‘vaderland.’ Alle verhoudingen zyn klein, onbegrypelyk klein. Hebt ge wel eens op rypen leeftyd de school weêrgezien, die u zoo ruim voorkwam in uwe jeugd? Of den meester, die zoo groot scheen, toen *gy* klein waart?

Welnu, zoó is alles hier, alles!

Een voorbeeld, en één slechts, want ik heb geen tyd, om àl te bitter te worden. Dat hindert me in myn werk. Eén voorbeeld dus. Onlangs deelde my de man, ten wiens huize ik een kamer had, mede - en hy deelde dat meê met veel gewigt en veel belangspelende scherpzinnigheid - dat men by hem zeer belangstellend naar my had geïnformeerd.

Naar myn gedrag, Quintillianus! Of ik ook dronk, Quintillianus! Of ik 's avonds laat thuis kwam, Quintillianus!

En, zei myn hospes, die meneer scheen daarvoor expres te zyn aangekomen uit den Haag. U berypt, meneer, dat ik gezegd heb, dat u niet dronk.

Dit laatste zei hy op een toon, die wel wat luidde als aanspraak op erkentelykheid. En ik bedankte dan ook heel beleefd, want ik was hem geld schuldig.

Neen, Quintillianus, gy kent Nederland niet meer, en ge zyt daar niet minder om.

Maar als gy Nederland gekend hadt, zoudt ge die lieve, hartelyke, vurige oproeping niet geschreven hebben. Weet ge wat zy zeggen? Zy zeggen: ‘Dat heeft hy zelf geschreven’ en ‘J'ai mes pauvres.’

Er schryft sedert eenigen tyd iemand, zeer pikante artikelen in 't ‘Handels en Effectenblad.’

Hy noemt zich Hagiosimandre. Die man, - ik weet wie hy is, maar Publiek niet - die man trekt party voor my. Ook hem dank ik in alle beteekenissen. Maar Publiek liever dan te erkennen, dat iemand party voor my trekt, zegt dat hy ik is. Wie tegen my schryft, mag zyn naam verbergen. Wie vóór my schryft noeme zich, opdat niet Publiek ook dat voorwendsel aangrype, om my te grieven en te zeggen: dat is hy zèlf, die geld vraagt, die bedelt, i.e. hy is een bedelaar.

Dat benadeelt myn zaak en dat mag niet.

Ik beweer, aanspraak te hebben op hulp. Maar die hulp moet zich openbaren op andere wyze.

Gy spreekt van een comité. Ja, maar niet, om geld te zamelen.

Er moeten comités worden opgerigt, die 't volgend adres ter teekening aanbieden, of iets in die manier.

‘Sire, daar is een man, die ons telkens en aanhoudend zeer onaangename dingen verwyt.

Wy verzoeken, u, Sire, een onderzoek in te stellen. Wy willen weten, of die man een lasteraar is. Zoo ja, dan zullen we 't ons niet aantrekken; maar, Sire, als die man de waarheid zegt, wenschten we ons te beteren.

We weten nu nagenoeg, Sire, wat vrye arbeid is, en ook weten we nu nagenoeg, Sire, wat cultuurstelsel is. Daarom, Sire, zyn wy Uwe Majesteit met onderdanen-ootmoed smeekende, uwen ministers last te geven, die dingen voorloopig te laten rusten en zich bezig te houden met wat anders.

Wy wenschten het regt te hebben, Sire, den man, die ons lastert, te spuwen in het aangezigt, of - als hy niet heeft gelasterd - hem onzen dank te betuigen voor den moed, waarmeê hy de waarheid gezegd heeft.

Wy verzoeken u, Sire, ons te redden uit dit dilemma tusschen dankbaarheid en verontwaardiging en wy gelooven, Sire, met vorige onderdanigheid en ootmoed, dat gy, aldus doende, zéer wèl zoudt doen.'

Ik prys deze redactie niet aan. Styl, inkleeding enz. moeten veranderd worden door iemand, die gewoon is, requesten, huurcontracten, sterf-advertentiën en adressen te schryven.

En daarmeê, beste hartelyke Quintillianus, vaarwel. Reken op myn emergo, - en groet de vrienden. Ik schryf ideen .... begryp eens. En nog denken ze, dat ik tyd heb, om bedelbrieven te schryven. Dat is heel dom van Publiek.

Amsterdam, 3 February 1862.

MULTATULI.

[Hier volgt het tweede correspondentie-blad, dat de inteekenaars voor de eerste maal om de 3de aflevering der Ideën ontvingen].

Correspondentie.

Zendbrief aan *zeer* velen.

Pleizier kennis te maken. Heel wel, dank u. U ook? Dat's gelukkig, want als u niet wel was, zou ik 'r niets aan kunnen doen. Het weêr is... zoo als u zegt. Gister was 't... zoo als u zegt. Morgen zal 't wezen... zooals u zegt. Alles, alles is zoo als u zegt. De Havelaar is heel mooi. Heeft u nog iets?

Loop dan naar den duivel, en laat my met rust, m'nheer de pleizierkennismaker. Ik heb m'n bezigheden, weet u?

Den Heer G. te Utrecht dank voor de toezending van 't humoristisch album. Eilieve, ééne opmerking: die barbier op 't vignet, houdt z'n mes verkeerd. Hy snydt van zich af.

Ik woû dat ieder die tegen me schreef, my dat toezond. Wat vóór me is, hoeft niet. Dat weet ikzelf wel. Maar ik heb geen tyd om altyd uitdrukkelyk te bedanken. Dat ik nu voor den heer G. eene uitzondering maak, is om dat verkeerde prentje.

Staatsbladen voor de duitenplatery... Claudite! *Aan allen dank!*

Ik kan niet op alles antwoorden, maar wel neem ik nota van alles.

Ik verzoek dringend dat de zeer geachte schryfster van een brief uit den Haag, my haar adres opgeve. De initialen wil ik niet noemen. Ik bedoel den brief waarin voorkomt: 'ja, uwe geschiedenissen van gezag zyn troosteloos, maar toch zyn er dingen, die nog veel, veel treuriger zyn.' De brief is al maanden oud. Ik had redenen om dit verzoek niet eerder te doen, maar nu dring ik daarop vriendelyk aan. *Zyzelve kan begrypen dat ik haar iets te zeggen heb*.

MULTATULI.

[In September 1860, was in de Tweede Kamer gezegd dat het verschynen van den Havelaar een rilling door het land deed gaan, en nog leven er eenigen die herinnering hebben van de siddering die over hen ging toen MULTATULI optrad.
Vosmaer caracteriseerde dat dan ook kernachtig in zyn 'Zaaiers':
'Wy letterkundigen kenden elkaar allen, ouden en jongeren. Wy wisten wat ieder op het oogenblik kon geven. Geen groote verschyningen deden ons opschrikken en wy verwachtten er geene...
Toen viel in 1860 als een bliksemstraal, dat boek

uit Insulinde en sloeg in en zette in vlam. Dat boek heette Max Havelaar...'

Maar zóó was het niet alleen in de letterkundige wereld. De Minnebrieven, de Vrye-Arbeid, zelfs die Ideën, die thans gemeen goed, byna afgezaagd zyn geworden, wekten toen een koorts van opgewondenheid.
Iets hiervan blykt uit het reeds aangehaalde artikel van Dr. de Vries, in de 'Dageraad.' Ook uit 'Een persoonlyke herinnering' van den heer P.J. van Eldik Thieme, dat in hetzelfde Multatuli-nummer van de Dageraad, werd opgenomen. Hy zegt daar:
'Tevens dient hier vermeld te worden hoe Dr. Coster in vuur kon raken by het bespreken van enkele Ideën uit den 1sten bundel, die den meesten onzer thans als spreekwoorden in den mond bestorven liggen. Ik kon daar zóó van vervuld zyn, dat wylen myn vader my bedrukt aankeek, als hy overdacht, wat er van my worden moest by zulk eene beschouwing van het leven.'
Zoo ging het in veel gezinnen.
En zoo ging het ook in het gezin van het twee-en-twintig-jarige meisje, dat in de laatste alinea dezer Correspondentie werd opgeroepen. Zy had MULTATULI toen nooit gezien, maar later werd zy zyn tweede vrouw, en het is aan haar dat de nu volgende brieven zyn geschreven.]

I.

Amsterdam 28 April 1862.

Lief kind, - anders kan ik u niet noemen - myn lief kind!

Reeds eergister avend ontving ik uwen brief, en 't is te lang om uit te leggen waarom ik eerst vandaag antwoord. O, onverschilligheid, onhartelykheid is het niet! Zelfs heden schreef ik u liever niet.... ik ben door allerlei omstandigheden wat verdrietig, en had gaarne voor u een geheel rustig en opgeruimd oogenblik gekozen. Maar daar ge zegt dat myn voornemen om u te schryven, u genoegen doet, wil ik niet dat gy te vergeefs wachten zoudt.

Wat ik u te zeggen heb? Ik voel de behoefte u in dit schryven heel hartelyk de hand te drukken. Was dat de moeite waard u op te roepen? Voor my, ja, en ik hoop ook voor u.

Ik ontvang veel brieven; de meesten leg ik terzyde. ‘Ik schryf zoo mooi!’ (dat is me een gruwel) ‘Men voelt zooveel sympathie, maar verzoekt my ernstig het aan niemand te zeggen.’ (Die men is dan een man, weet ge, een heer der schepping en van de maatschappy, - iemand met baard, gezag, pretentie en wat er verder by den man behoort... behalve moed.) ‘Men is my zeer genegen, maar wenscht te weten, of 't waar is wat de menschen zeggen, dit namelyk dat ik een slecht mensch ben?’ ‘Men heeft zich zoo geamuseerd met myn geschryf’ .... enz. enz.

Ziet ge, zulke brieven leg ik meestal terzyde.

Uw brief, uw eerste brief, was my zeer dierbaar. Ik voelde terstond de behoefte u te kennen, maar weifelde uit vrees u verdriet te doen, daar ik niet mogt risqueren uw incognito ('t zeer begrypelyk incognito van een meisje) te schenden.

O, uwe initialen zou ik voor geenen prys genoemd hebben! Reeds voor den eersten omslag der Ideën had ik eene oproeping aan u geschreven, maar ik heb die teruggenomen omdat ik vreesde daarin iets te zeggen, wat u kon aanduiden voor uwe omgeving.

Nu dank ik u voor uw lief vertrouwen. Ik lees veel in uw beide brieven, en ik antwoord eigenlyk nog meer op 't geen ge niet schryft, dan op wat

er staat, schoon ook dat zoo lief is! Maar noem my niet groot, myn kind... goed ben ik wel.

Ja, ik voel behoefte u de hand te reiken, en tevens voel ik dat dit u aangenaam is, en ook dat het u niet berouwt op dien ‘Zondagmorgen’ (dat is de eenige datum van uw eersten brief) te hebben toegegeven in een schoon gevoel van uw hart. Dat was een kerkgang voor uw gemoed, is 't niet zoo?

Ik reik u de hand. Dat is een teeken van liefhebben. Liefde - ik hoef u niet te zeggen dat ik dit woord noem in hoogen zin, in zeer hoogen zin - liefde is behoefte om te geven en te ontvangen.

Dagelyks zie ik de juistheid in van die definitie. Uw aandrift by 't schryven van dien eersten brief, was liefde voor 't goede ... gy moest dat openbaren door geven, en gy deedt het zoo, dat het ontvangen my een genot was! Ik was grootsch op uw geschenk. Domme menschen, die meenen dat zoo iets vernedert! Ik begreep u heel goed, ge zondt uw hart! O, eens, vooral, waar ik zoo iets zeg, bedoel ik niets dat... neen, 't zou gek zyn dat uit te leggen aan u. Ik bedoel nooit iets ordinairs.

Gy hadt lief en wildet geven. Ik wil u teruggeven. Wat? Wat gy wilt lief kind. Is 't u aan-

genaam dat ik u hartelyk schryf? Dat ik u nu en dan een blik doe slaan in myn hart? Dat ik u deelgenoot maak van myn verdriet...

Ja, van verdriet! Ook dat aanbod zou zonderling klinken aan een domme platte wereld. Maar ik weet dat er genot ligt in lyden, in *mede*lyden voor harten als 't uwe.

Zoudt ge 't prettig vinden als myn beste edele heldhaftige Tine u schreef? Wilt ge dat ik u haar laatste brieven zend (slordig, négligé, al wat ge wilt, maar getuigende dat ik haar brieven niet maakte in de Minnebrieven; ‘de kinderen zyn wel, heel wel, heb geen zorg voor ons!’

Wilt ge - o, dat zou u pleizier doen, - wilt ge dat ik u in staat stel uwe eer te verpanden voor de waarheid van den Max Havelaar? Dat kan ik.

Of wat kan ik u anders geven?

Ja, iets anders nog en beter dan dat alles! Luister. Ik heb uw brieven goed gelezen, heel goed! Ik weet, o ja, zoo is het!

Iemand had vele goederen, maar de plaats waar hy die moest bewaren was te klein. De doortogt was belemmerd, de uiting versperd. Een vriend bood hem zyn woning tot bergplaats. ‘Ik zal trouw bewaren, wat ge my te bewaren

geeft' zeide hy. Beschik over my, en neem de ruimte, die ik over heb om uw rykdom te plaatsen...

Zie, myn kind, myn hart is ruim. Myn beste Tine noemde 't oneindig, en ja, ik voel dat zy 't weet! Wilt ge my uwe aandoeningen te bewaren geven? Ik weet dat gy dit wilt. Ge zegt het, in de verkeerde meening dat dit alleen voor u een genoegen wezen zou, neen, dat zal my een genot zyn! Liefde is drang tot geven en ontvangen... ik zal ontvangen met een heilig gevoel van dankbaarheid al wat gy me geven wilt uit de schatkamer van uw gemoed.

Ik voel dat uw hart, als fancy's piano, de deur niet in kan! Kan ik u helpen door 't te bergen voor een deel?

Mogt ik my vergist hebben, ik die myn heele verstand in de borst draag... o, zeg het flink. 'Man, wat heb ik met u te doen?' Ik zal 't niet kwalyk nemen. Ja zelfs al antwoorddet ge in 't geheel niet, ik zal dat opvatten als een fyne kiesche schroom, want ik weet, dat myn entiérisme nu en dan den schyn heeft van onbescheidenheid. Vrees niet my te beleedigen door zwygen of afwyzen, en laat uwe lieve openheid u geen band zyn die u dwingt tot meer of andere openheid dan u aangenaam is.

Ik gis echter dat ge wel schryven zult, en ook gis ik dat er in myn gemoed weerklank wezen zal op den toon dien gy aanslaat. Dat bestaat nu reeds getuige deze brief. Daarover kunt gy zelve beslissen. Maar doe niets uit beleefdheid, ik zal u niet voor lomp houden als gy niet antwoordt.

Kent ge my persoonlyk? Ik weet dat velen my kennen in den Haag, en ik voelde daar altyd hoe 't ‘daar is hy’ werd uitgesproken op een toon die 't midden hield tusschen wat lof, en: ‘o, dat is zoo'n slecht mensch!’ Neen 't midden niet eens, die toon helde over naar de laatste zyde!

En toch ben ik goed, een hoedanigheid waarop ik meer prys stel dan op 't letterkundig roempje dat my walgt. ‘Mevrouw, wat gil je mooi!’ Is 't niet om dol te worden?

Ik had verdriet gister en heden, anders had ik u uitvoeriger geschreven...

Lieve hemel, nòg uitvoeriger, ik schrik ervan!

Ja, ik ken de gemoederen als 't uwe. Ik ben meer tehuis in uw hart, dan gy zelve weten kunt. Maar ik behoef daartoe geen groote mate van scherpzinnigheid. Uwe handelwyze, spontaan, moedig, offerend, legt dat gemoed duidelyk bloot. Daarin te lezen is geen kunst, maar wel prys ik my (hoogmoed!) wyl ik op de hoogte sta om het gelezene naar waarde te schatten.

Vaarwel voor heden, lief kind! Wees goed voor al wat u omgeeft, laat dat uwe godsdienst zyn, uwe eenige godsdienst. O, dat zoudt ge wel ook zonder my, maar toch, ik zal u dankbaar zyn als gy over eenigen tyd my kunt zeggen dat gy hier of daar door geduld, verdraagzaamheid, zachtheid, eenig geluk hebt gegeven, om mynentwil.

Neen, dat is domheid. Liefde mag geen gebod zyn, en zóó is 't ook niet. Maar als myn streven u iets liefelyks voorstelt zoo dat er weerschyn uitstraalt die verkwikkend werkt op eenig schepsel - o, al waar 't maar een hond of een mug, - zie, dat maakt my opgeruimd, dat steunt my. Wilt ge my liefhebben op die wyze?

Maar kind, noem my niet groot, dat drukt my. Ik streef naar waarheid, en 't dulden van zoo iets zou leugen zyn.

Vaarwel myn kind. Ik weet dat ge my schryven zult, ik weet dat ge my de geschiedenis zult verhalen van uw gemoed.

Ik groet u hartelyk, heel hartelyk.

Douwes Dekker.

II.

Vrydagavond. [Amsterdam 2 Mei]

Neen, zeker zal ik u niet lang laten wachten, myn lief kind! Die vraag is uw laatste woord

en je wist wel dat ik gaauw zou antwoorden op uw heerlyk lief schryven. Daar is een charme in uw opregtheid die my geheel inneemt en - nu iets geks uit myn eigen mond - ik ben die opregtheid waard. Ik huiver by de gedachte dat een hart als 't uwe zich openbaren zou aan iemand die 't niet wist te waardeeren. Ik voel de reinheid van uw gemoed, en nog eens, ik ben het waard. Vooraf heb ik u wat te zeggen dat komiek klinkt: ‘gy behoort tehuis in myn vak.’ Een makelaar, een handelaar, heeft (of wordt verondersteld te hebben) verstand van waren, van goederen. Welnu, menskunde is myn vak. Zoo vreemd my alle andere dingen zyn (van materieel belang) zoo scherp zie ik in de gemoederen, mits ze van adel zyn als 't uwe. Ik las uw ziel in uw eerst kort briefje. Ik wist dat gy my kennen wildet. Het drukte my dat ik u daarop zoo lang liet wachten. Ik las meer nog uit uw tweeden brief. En uit den derden zeer veel, ja alles. Maar vóór die beide laatste brieven wist ik dat gy my lief hadt. En op dàt weten, dàt begrypen verhef ik my! Want even als 't spreken van een taal, juist zóó als ze wordt gesproken in 't land waar ze t'huis hoort, doet gissen dat men verkeerd heeft in dat land, zoo is 't aanslaan van den toon die er klinkt in uw hart, een bewys dat ik bekend

ben in 't heerlyk schoon gewest van reinheid, van zucht tot offer, van hoogen moed. In de middeleeuwen waren er wapenherauten die aan zekere kenteekens onderscheidden of men van goeden adel was. Ik heb die kenteekens gevonden in u, myn lief kind.

En, om je te laten zien hoe dat lezen in een gemoed geschiedt ... ziehier een voorbeeld. Ik heb er meer, maar kies 't eenvoudigste. Gy kunt daaruit met een zien hoe styl geen kunst is of kunstje, maar alleen voortspruit uit het hart. Uw hart heeft u, zonder dat gyzelve daaraan dacht, iets in de pen gegeven dat voor een opmerker frappant is. Weet je nog 't begin van uw tweeden brief? Het eerste woord, neen woordje? Bedenk u eens. Uwe bedoeling was eenvoudig den brief te beginnen met de mededeeling dat ge myne oproeping hadt gelezen. Dat's makkelyk uittedrukken. Er waren oneindig veel manieren op. Uw hart deed u beginnen met het woordje: en! Kind, kind, wie begon ooit een brief of boek of hoofdstuk met: en? In den bybel, ja; maar daar is 't niet: et, maar: or, ons: nu. 't Geschiedde nu in de dagen enz.

Daarmee zal ik je lang plagen? In 't p.s. van dien brief zeg je: ‘Ik heb zooveel aan u gedacht.’ O, lieve, dat wist ik al. Pedant, he? Fat, he?

Kan ik het helpen. Uw ‘en’ had je verraden. Begryp je dat?

(O, tutoyeer my ook, en laat onze hooghartigheid inderdaad hoogheid van hart zyn. Ik vind het zoo prettig alle wereld wegtegooien. Myn nichtje, een kind myner zuster, ja zelfs haar broertje (van 14 jaar) noemen my Eduard. Het oomschap vatten ze niet in my.)

Dat ‘en’ toonde my aan dat uw brief een voortzetting was van uwe gedachten. ‘En’ is een voegwoord, 'n woord dat wat zamenvoegt. Er moest dus iets wezen dat uw brief voorafging: ‘En gy hebt my iets te zeggen, en verlangt myn adres!’ Zie eens hoe uw hart daar voor doctor in de letteren gespeeld heeft! Gy zelve wist het niet!

Dat is plagen, niet waar, myn opregt kind! O, neem 't aan als hartelykheid. Ik zou u niet plagen als ik niet voelde hoe dat u uw toon tegen my zal gemakkelyk maken, en tevens dat ik in staat ben u optenemen in myn hart. Wees heel gerust lief kind, over uwe verloving met my. Er is zooveel grootheid in uw zyn, dat ik door u goed worden zou, als... ja, toch schrik ik by 't idee als zooveel overgegevenheid in verkeerde handen viel! Maar zou dat kunnen? Ik geloof en hoop: neen! Want zou 't mogelyk wezen dat een

slecht mensch zoo'n goddelyk vertrouwen inboezemde? Ik voel my goed door en om u. Daar is iets heiligs in u dat my en ieder heiligen zou. Als ik u plaag met wat ik uwe declaratie zal noemen, is dat om eigen met u te worden, en u eigen te maken, maar de hoofdindruk uwer handelingen is my plegtig. Ik ben bovendien ernstig in myne opvattingen, vooral in zaken van 't hart.

Ik hoop ditmaal u wat uitvoeriger te schryven. Altyd zal ik dat niet kunnen. Maar ik beschouw dezen brief als een soort geloofsbelydenis, als complete toenadering, zoo dat ge my goed kent, en me zult ontvangen of ontmoeten als eigen, geheel eigen.

Eerst zal ik daartoe uw brief beantwoorden, die my innig goed deed. Uw vertrouwen steunt my. Ik draag en lyd veel, maar zoo iets beurt me op.

Het bedroeft u dat ik weinig zulke brieven kryg. Neen, lieve, ik kryg veel zulke brieven, dat wil zeggen: betuigingen van sympathie, maar onder die velen merkte ik uw brief op. Uw schryven behoeft niet alleen te staan om opgemerkt te worden. Er was een toon in die my trof. Over 't algemeen echter heeft men voor my eene soort van sympathie die my boos maakt.

Maar om opregt te zyn moet ik zeggen... (zie by ***) [blz. 48.]

Neen dit eerst. De mannen, 't volk, de natie is lafhartig. Zy durven geen hand uitsteken. Ik vind byv. zoo vreemd dat zy die my slecht noemen, die tegen my party trekken voor ik weet niet welke soort van zedelykheid, dat zy zoo weinig party trekken tegen de schandelyke onzedelykheid op enorme schaal die door Nederland in Indië wordt gedreven. Zie, dat's zoo komiek. Ik zou (om te blyven by die vertelling over 't logeeren by Kruseman etc. straks meer daarvan, 't is niet waar) ik zou daarom een slecht mensch zyn. Goed. Neem aan dat het waar is. Wel, dan moet ik daarvoor gestraft worden met verachting, tegenwerking, al wat ge wilt. (let wel dat de straf nog al erg is, wyl door die en dergelyke praatjes my 't voeden myner lieve kinderen wordt moeielyk gemaakt) Maar goed! Neem alles aan. En zoo'n feit, èn de regtvaardigheid van zoo'n straf. Ik wil heel graag my beroepen op zoo'n zedelyk. heidsgevoel, op zoo'n gevoel voor regtvaardigheid... maar waar blyft zoo'n gevoel zoo op eens als er kwestie is van regt doen in de havelaarszaak? Verbeeld u dat je eens tot je vader zei: ‘Ik ken MULTATULI, ik heb invloed op hem. Ik zal hem verzoeken hier te komen,

‘en zich te onderwerpen aan uwe regtsmagt. Hy zal op myn verzoek dat doen. Hy zal niet antwoorden: gy zyt myn regter niet! Integendeel, hy zal de straf gewillig ondergaan die gy hem zult opleggen ... als hy schuldig wordt bevonden. Neen, sterker nog, hy zal zich schuldig verklaren, hy zal u verzoeken hem te straffen...

Maar, vader, hy verzoekt dan ook dat ge met gelyk besef van pligt en regt en waarheid en zedelykheid, regt eischt voor hem in de zaak waaraan hy alles ten offer bragt.’

Wat zou dan uw vader zeggen? Ik denk: ‘Dàt gaat my niet aan.’ Zie je, 't beschuldigen van iemand die alleen staat, is makkelyk. Men bedenkt niet, of weet niet, hoe moeielyk zulke laffe praatjes my 't leven maken, my die reeds zonder dat, veel te dragen heb, men beseft niet, hoe die vertellingen worden gearrangeerd, verfraaid, vermeerderd en verbeterd om de oogen aftetrekken van de hoofdzaak, en hoe wreed het is daardoor mee te werken om myn taak nog moeielyker te maken.

Aan u, zeg ik dat die vertelling omtrent dat logeren by K. niet waar is... ja, is 't niet al bitter dat ik u over zoo iets moet schryven? Er zyn andere dingen in myn gemoed dan my te verantwoorden over gemeene dingen. O, meen

niet, dat ik me wil afhelpen van die zaak. Ik zal zorgen dat gy (ook hierin) uw woord van eer kunt geven dat het niet waar is. Ik sta hierop. Ik zeide u dat ik ernstig gestemd ben. Welnu, ik neem uwe heerlyke ontboezeming van gehechtheid zoo ernstig op dat ik u beschouw als eene verloofde, die regt heeft te vragen: hoe is dit, dat zegt ‘men’. Maar, lieve ‘men’ houdt niet op. Als ik u dit heb verklaard komt er weer wat anders, en dan weer wat, altyd door... Dat is de taktiek van afmatting, waarin ik vis-à-vis vreemden niet toegeef. Ik heb er soms pleizier in te antwoorden: ‘Wel zeker, dat is precies zoo als je zegt.’ Maar u zal ik die zaak uitleggen, en zelfs sta ik er op u ditmaal bewys te geven, schoon gy 't niet vraagt. Voorloopig dit: 't is niet waar.

Zulke gedurige aanvallen (o, ik ken ze zóó!) vergelyk ik met een proces vol chicanes. Een arme drommel eischt miljoenen. Op dien eisch antwoordt men niet, maar weet gedurig hem te dwingen zich te verantwoorden over stuivers en centen. Wie daarin toegeeft is verloren. Maar dit geldt u niet, myn lief kind. Ik weet dat je my gelooft. Ik stap nu hiervan af, maar noteer dat ik u de verklaring en 't bewys van die zaak schuldig ben. Dit is een zaak van eer tegenover

u. Zeg maar voorloopig dat het niet waar is, en dat ge daarvan 't bewys zult leveren. Ik zou u niet blootstellen uw woord ligtvaardig te geven.

[De zaak waarover hier gesproken wordt, was een praatje dat toen en vele jaren later onder allerlei vormen werd rondverteld en gecommentarieerd. De heer J. Versluys spreekt er over in zyn ‘Een en Ander over MULTATULI’ (uitgaaf W. Versluys. 1889) Hy zegt daar:
‘Het meest verspreide verhaal (over MULTATULI) betreft wel dat van den heer A.C. Kruseman. Zooals al die verhalen komt dit ook in allerlei vormen voor. Volgens den meest gewonen vorm zou Dekker met een publieke vrouw gelogeerd hebben by den heer A.C. Kruseman, zou hy die vrouw hebben uitgegeven voor Tine, en zouden Dekker, de heer Kruseman en die publieke vrouw gezellig in een open rytuig door Haarlem hebben gereden.
Ik heb natuurlyk niet verzuimd ook dit verhaal eens onder de oogen te zien, en dan blykt het al een zeer scheve voorstelling van zaken te zyn.

Vooreerst betreft dit verhaal niet MULTATULI die den Max Havelaar had geschreven, maar Douwes Dekker toen deze omstreeks 1853 met een tweejarig verlof hier te lande vertoefde. Ik deel dat mede niet omdat ik aan dat jaartal zoo groote waarde hecht, maar omdat de vertellers in den regel meenen, dat het ongeveer 10 jaar later moet worden geplaatst.
Verder kende de heer Kruseman zoowel Tine als

Dekker, zoodat er van misleiding in dezen geen sprake kon zyn.
Ook is er geen woord waar van dat met zyn drieën ryden door Haarlem. Dit is er door een of anderen deugdzamen man bygevoegd om des te beter te doen uitkomen hoe gevaarlyk het is om te gaan met iemand die u zoo beleedigen kan. Een predikant die het verhaal maar heel gebrekkig kende, maar het toch de moeite waard vond, het in 't byzyn van anderen in een spoorwegcoupé aan een vriend te vertellen, begon zyn verhaal aldus:
En nu moet ik je nog eens meedeelen wat iemand in Haarlem is overkomen, het was een boekverkooper meen ik. Misschien heb je zyn naam wel gehoord. Ik herinner my dien nu niet. Kent ge geen boekverkooper in Haarlem?
Ja, zei de ander, er zyn natuurlyk veel boekverkoopers in Haarlem, en ik zou alleen Kruseman kunnen noemen.
Juist! hervatte toen de eerste, Kruseman. Een noobel mensch, die Kruseman! En zoo volgde een heele lofrede waarop ik niets wensch af te dingen, maar die toch belachelyk klonk omdat de verteller reeds had bewezen en nog verder bewees, dat hy den heer Kruseman even weinig kende als Dekker.
Waar is dat de heer Dekker den heer Kruseman plotseling een nachtlogies heeft gevraagd voor een jonge dame, die hy evenwel niet voor Tine heeft uitgegeven en niet voor Tine kon uitgeven; ze was trouwens ook vry jong.

Zelf is Dekker in een logement gegaan. Hy was op die wyze voor zyn doen al byzonder voorzichtig, en het is wel opmerklyk dat die voorzichtigheid wel verre van hem hier te vrywaren voor lasterlyke praatjes, juist het ontstaan van een onverkwikkelyk verhaal heeft mogelyk gemaakt.
Zoo als men ziet is van dat heele verhaal dat ten slotte den heer Kruseman meer ergerde dan MULTATULI, zoo goed als niets waar. Het heeft echter honderdduizendmaal en meer dienst gedaan om iemand te doen zien, dat MULTATULI een slecht mensch was.
Wat er verder in werkelykheid is voorgevallen is alles even ongewoon, om niet van excentriek te spreken. Het is zeker een der dolste stukken waarin Dekker ooit de hand heeft gehad. En het was stellig beter geweest als hy zich met die heele historie niet had ingelaten.'
Tot dusverre de heer J. Versluys.
De zaak was deze. Een bloedverwant, een neef van Tine, was verloofd met een jong meisje, maar het huwelyk werd door haar moeder voortdurend uitgesteld, alleen, naar Dekker meende, omdat zy zelf van den jongen man *épris* was. Dekker raadde hem daarom, het meisje te schaken, en toen allerlei bezwaren werden gemaakt, bood hy zelfs aan het voor hem te doen. Dit werd afgesproken.
Het meisje vond het goed, en op zekeren dag wachtte Dek haar in den Haag op en reisde met haar naar Haarlem. Uit vrees, dat de politie naar de jonge dame onderzoek zou doen, wilde Dek haar niet in een hotel laten

overnachten, maar bracht haar by zyn vriend Kruseman. Hy verzocht Kruseman het meisje dien nacht te herbergen, noemde haar naam niet, en zei alleen dat hy haar kende, en dat zy behoefte had aan bescherming... die hy, Kruseman, haar zeker gaarne zou verleenen.
Dek zelf ging in een hotel, en liet dien nacht in alleryl nieuwe kleeren voor de jonge dame maken, opdat zy gedurende de verdere reis niet herkend zou worden aan japon en mantel. Maar zỳ logeerde by de familie Kruseman. Daar was dien avond juist een rietpeerenkoekenparty van oude vrouwtjes, die het meisje bekeken en begluurden en verlegen maakten door al hun gevraag.
Den volgenden dag vergezelde Dekker haar naar het buitenland, en kort daarop huwde zy met haar verloofde.]

Maar geef me wat tyd. Ik ben met Kruseman niet onwel, maar koel. Hyzelf heeft al veel verdriet gehad van dat praatje, en is moe van verklaringen. Ik vrees dat ge een antwoord zoudt krygen (altyd inhoudende dat de zaak niet waar is, dat kan niet anders) maar niet zoo flink als ik 't verlang. Ik wil nu niet opstaan om te zoeken, maar later zal ik u een brief van Kruseman zenden, waaruit ge de koelheid zult zien, doch waaruit achting blykt, - geschreven op een manier echter die my hinderde, en die ik verwaand noem. Ik had geld noodig en was in besprek met een

uitgever. Deze aarzelde en zei dat ‘ik van Kruseman (die ook uitgever is) *f* 2000 had ontvangen om een werk te schryven, dat ik in plaats van daaraan te voldoen, dat geld had opgemaakt met een maitresse te Parys.’ Toen schreef ik aan Kruseman. Hy antwoordde dat er niets van waar was. Goed. Maar hy voegde er by dat onze rigtingen zoo uit elkaer liepen (HY een rigting!) dat zoo iets tussen ons ook nooit had kunnen bestaan. (Hy geeft versjes uit van Ten Cate, vertaalde romans, hy heeft de onsterfelyke Aglaïa geschapen, en spreekt van rigting!) Kortom hy maakte van myn behoefte aan een verklaring op dat punt misbruik om zich aan my optehyssen, zich tot persoon te maken. Het slot was dat men hoe ook uiteenloopende, elkaar kon achten, en ‘als flinke mannen onder de oogen zien.’ (letterlyk) Ik nu erken Kruseman niet als flink man, - integendeel! - hy is alleen een zeer solide, geldverdienend, actief uitgever, en ben verstoord over zyn toon. Ik zal u dien brief zenden, maar als ik er nu naar zoek verlies ik te veel tyd. Maar vraag er my om. Ik erken uw regt. Gy geeft u zoo geheel, dat ik eerlyk alles wil teruggeven. Doch die brief is nog 't bewys niet in die andere zaak. Ik zeg u dit alleen om u te toonen, dat ik wat beleid noodig heb om 't bewys te krygen zoo als ik

dat vorder, dat is: flink, rond, zonder praatjes.

Nu de ***. Om opregt te zyn, moet ik u zeggen dat ik meer vriendinnen heb, nagenoeg als gy. Vertel me uitdrukkelyk of dit u smart of genoegen doet. Ik begryp en 't een en 't ander. Hoe 't zy, wees altyd geheel opregt. Je zult zeggen: dat ben ik! Tegen my, ja! Maar de grootste taak is opregtheid tegen en in uzelve. Dit is zeer moeielyk. Gy weet dit, gy die gewoon zyt uwe indrukken te analyseren.

Groot! Ik streef er naar ... maar doorgaande ben ik 't niet. Doch al ware 't zoo (en zoo als gy 't uitlegt: in vergelyking met anderen, is 't zoo) voor u is 't zoo niet! Ik wensch voor u te zyn... ja, hoe kwalificeert ge onze verhouding? El, denk daar eens aan. Ik neem alles aan, mits op voet van gelykheid. Ge zyt me een handdruk schuldig, geen nyging. Ik ben hoogmoedig, ja, tegen magtigen. Ge zoudt me verdriet doen als ge niet négligé hartelyk waart. Dat zult ge. Doch, lieve, doe my 't genoegen en breek nooit een zin af als:

‘'t Spyt... neen, dat wil ik niet vragen.’

Wat spyt u, lieve kind? Zeg, wat? Wat begeert ge, wat kan ik voor u doen? O, houd nooit iets achter. Zie, ik ben jaloers op de gedachten die ge my onthoudt. Wil je my zeggen

wat u daar speet? Als 't iets is dat van my afhangt zou 't heel zonderling wezen als ik niet deed wat gy begeert. Ik heb een innig gevoel voor u, en kan my niet voorstellen dat ge my niet alles kunt zeggen. Ik zal u alles geven wat my behoort.

Bygaande twee briefjes zullen u in staat stellen te verklaren, dat de Max Havelaar waarheid bevat. Die heer S. zond me 't byblad op de Staatscourant dat ik gevraagd had in de Ideën en daarby schreef hy wat ge zien kunt in zyn briefjes. Zyn antwoord op myn vraag of ik er gebruik van mag maken is niet duidelyk. Ik verzoek u eenvoudig de zaak te verklaren, zonder namen te noemen of mededeeling hoe ge 't weet. ‘Ik weet dat de G.G. van Indiën verklaard heeft, enz.’ Geef daar uw woord op zonder meer. Je begrypt dat ik aandring op officieele erkenning, en wat daaruit zou behooren voort te vloeien! Ik heb dien Mr. S. nooit gezien, en vind het lief van hem dat hy me die mededeeling doet. Maar wat te zeggen van den heer Sloet, den Gouverneur Generaal die zoo iets niet schryft aan den minister, of van den minister die zoo iets niet gebruikt om regt te doen?

't Is toch waar dat ik van dag tot dag te worstelen heb met kommer! Ziet ge, ik wou dat

de zedelykheidsmannen dat eens opvatten, dat ze daarvoor eens warm werden, in plaats van zich te laten afleiden door commérages (die haarl. vertelling is letterlyk commérage, praatjes van oude vrouwen in den letterlyken zin. 't Zyn oude vrouwtjes die het hebben verzonnen. 't Is een komieke historie.

Lieve wilt ge my de brieven van Schook terugzenden?

[De heer Mr. W. Schook was toen pas gepromoveerd. Hy is later advocaat te Balk in Friesland geweest, en jaren lang redacteur van de Sneeker Courant, waarvan de heer Bokma uitgever was en nog is. Menig voor dien tyd moedig woord is door Mr. Schook in dat blad en in de Veendammer Courant over MULTATULI geschreven.
Er was hem, een brief van den Gouverneur Generaal Sloet van de Beele in handen gekomen waarin deze erkende dat MULTATULI èn in zyn Havelaarszaak, èn in zyn beschouwingen over Vryen Arbeid volkomen gelyk had. Schook zond dien brief aan MULTATULI, die er afschrift van nam. Ik ben niet in 't bezit noch van den brief noch van 't afschrift. Maar wel heb ik een telegram gevonden, verzonden van Amsterdam 7 April 1862 van den volgenden inhoud:

Madame Douwes Dekker,
rue francard 14,
Bruxelles.
Parakan Salak très sérieux. Le G.G. d'Insulinde prend mon parti. Il dit que j'ai raison contre tous. Dekker.]

Neen zeker niet, laat geen ondergeschikten weten dat gy geheimen hebt voor uwe ouders. Als uwe moeder niet ziek was, zou ik u voorstellen alles aan uw vader te zeggen. Maar lieve, ik moet meer van u weten. Geef my uwe geschiedenis, die van uw hart. Beschryf my uwe betrekkingen, uwe levenswyze, den toon die er heerscht in uw gezin ... alles wat u aangaat. Zoo, moet ik raden naar uw ouderdom? Ik raad 26. Ik hoop dat je niet jonger bent; ik wensch, dat ge zoo volwassen zyt in jaren als uw geest volwassen is. Ja, ik hoop ouder! Zie, lieve, uw hartelyke aanhankelykheid heeft meer waarde als uw eerste jeugd voorby is, die kwade raadgeefster! Maar hoe dit zy ik neem u aan of ge 16 waart of 60!

Hoe heb je my lief, myn kind? Kunje dat beschryven? Ik u als geestverwant, als een dapper hart, als een hulp waar 't noodig wezen kon. En ik zou op u rekenen, in welke zaak ook! Heb ik daarin gelyk? Ja! Maar by dat alles

moet ik my afvragen zou myn gevoel 't zelfde zyn als een man my zoo had geschreven? Dat geloof ik niet. Ik verlang u te zien. Gy ook? Zeg me hoe ge my liefhebt, en of ge zeker zyt, dat onze hartelyke verhouding u nooit smart zal veroorzaken?

Heb je ooit bemind? Ach, ik weet het wel, je hebt altyd bemind, maar je vond geen plaats voor uw hart! Goed, goed, geef het my... ik zal 't waardeeren tot je... ja, tot je beter plaatsing vindt.

Neen, lieve, myn beste vrouw logeert niet by myn broer. Dat zou nog bitterder zyn dan de armoede die ze nu verbergt in Brussel. Daar wonen wy, om 't ontmoeten te vermyden van ryke bloedverwanten. Ik ben tydelyk hier om de last van 't corrigeren der drukproeven. Ik wacht op middelen om naar huis te gaan. O, dat is zoo bitter! Tine is een engel. Myn beste Eduard (kl. Max) is nu 8 jaar en Nonnie 5. 't Zyn lieve zachte kinderen. Je zult ze kennen.

Neen, Tine kent u nog niet, en dat is eene uitzondering. Ik deel haar anders altyd mede wat er gebeurt, en zy is volkomen op de hoogte om u te begrypen en te schatten. Gy kunt van haar niet te hoog idee hebben. Zie, lieve, ik voel en begryp alles wat er in u omgaat (myn

vak!) maar al was je in gewonen zin verliefd háár kunje 't zeggen, zoo goed als een roomsche alles zou zeggen aan z'n heilige maagd. Zy is onbegrypelyk verheven (met de grootste eenvoudigheid). Ze weet nog niets van u. Ik heb haar den laatsten tyd maar korte briefjes geschreven omdat ik zware zorgen heb. Myn brieven zyn als in de M.B. ‘Tracht nog wat uit te houden, wacht nog wat, houd moed etc.’

En zy is altyd opgeruimd en schryft alle dagen. Ze deelt my mee wat de kinderen zeggen en doen, om my 't afzyn te vergoeden. Dat ik van u niets schreef was omdat ik geen lust had haar een bloem te geven in plaats van brood... ziedaar! Maar uit achterhoudendheid niet! O, neen. Ik zou u niet zoo kunnen liefhebben, dat ik 't voor haar zou verbergen. Zy is myn heilige. Maar vat dat niet op als puritanisme, o neen, zy is vrolyk, kinderlyk en begrypt al wat menschelyk is. Ook weer moet je niet denken, dat ze uw brieven lezen zou. Dat wil ze niet. Zy zou zeggen dat dit je zou hinderen in 't schryven. Zy begrypt sympathie van een meisje voor my en vindt daarin iets heiligs. Reken in alles op trouw. Toch heb ik lust u wat brieven van haar te zenden. Je zou daaruit ons intiem leven leeren kennen en thuis raken in ons binnenste. Ook zou je

in haar schryven zien dat ik haar juist heb geschetst in den Max Havelaar en de Minnebrieven.

Ik had je veel meer te schryven... ik heb je lief. Hoe, kan ik niet zeggen. Kunt gy 't zeggen van u zelve? Heb je eene vriendin? Zoo ja, kunt ge 't haar zeggen?

Ja, ik had u veel meer te zeggen. Ik wil u geheel kennen, en my zelf geheel doen kennen door u. Beschryf me uw persoon. Zeg me of je mooi of leelyk bent. Ik ben, ja dat begryp je, mager ‘comme un pain bénit!’ Maar toch zie ik er jonger uit dan ik ben. Ik ben zeer gefatigeerd, bleek, met omkringde oogen, maar daar ik vlug ben in bewegingen geloof ik nog altyd dat ik meer lyk op 'n jong mensch, die er oud uitziet, dan op iemand van 42 jaar. Ook is myn hart nog altyd jong en kindelyk. Onlangs te Leiden werd ik gefêteerd door de studenten, en ik voelde my op hun niveau.

> [By gelegenheid van een voordracht die hy in Leiden gehouden had. Ik vind daarover een brief dien Dek aan Tine gezonden had.

Leiden 11 April 1862.

> Amice! (ik mag dat toch wel zeggen?)
> Hierby stuur ik u een postwisseltje van fl. 15.35 hetgeen overgeschoten is van het geld dat ik alhier

heb gehouden tot betaling der onkosten. Ik hoop dat ge niet boos op me zult worden dat ik begin met over geld te spreken, ik dacht hoe eerder ik het u schryf hoe eerder het ook vergeten is.
Wat hebt ge een genoegen gedaan met uw komst. Heel, heel velen die u hebben hooren spreken, en allen die u gesproken hebben, hebben u hartelyk lief; ik wenschte wel dat ieder u kende zooals ik u in dien korten dag heb leeren kennen; ik ben er zeer gevoelig voor dat gy die zooveel van de menschen hebt moeten lyden, my zoo uw vertrouwen hebt geschonken, terwyl ik u toch niet veel meer dan een vreemde was, ik dank u hartelyk voor dat vertrouwen.
Wat hebt ge gelyk gehad met uw opinie over de dames, dat die u zooveel spoediger begrepen; al de dames die er geweest zyn, hebben uw novelle en het hart waaruit ze is voortgekomen hoog gewaardeerd; mogten we het geluk hebben u nogmaals hier te krygen ik twyfel niet of ge zoudt veel dames onder uw gehoor hebben, en ik hoop dat ge Leiden niet vergeten zult.
Zyt hartelyk gegroet van al myne vrienden en denk somtyds eens aan uwen vriend.
R.J. KNOTTENBELT.
Onder den naam schreef Dek om Tine de zaak duidelyk te maken!
‘Student te Leiden. Een allerliefste hartelyke jongen. Hy was de chef van 't clubje dat my zoo hartelyk ontvangen heeft. Ook heeft-i....’ Deze ‘i’ is doorgehaald met een kruis, en in een noot

schreef Dek er by: ‘(hemelsche genade wat doe ik daar. Ik meen H.Y.! of hei of hey of heye zoo heierig als je maar wilt.) Ook heeft-i al de bereddering, locaal, geld en al 't gemaal op zich genomen. Ik zend u dit dat je wat van Leiden weet.]

't huis speel ik met kleinen Max als gelyke.

Schryf me goed alles van u. Och, wat is liefde heerlyk. Zie eens, hoe schoon is dat vertrouwen van weerskanten.

Lieve, deze brief is volstrekt niet wat ik my voorstelde. Wyt het die malle vertelling van de Kruseman-geschiedenis. Ik sta er nu op u die historie bloot te leggen, maar 't is jammer; ik had u liever wat verteld uit myn hart. Maar je zult niet te kort komen. Als ik in den Haag kan komen zal ik eene gelegenheid zoeken of voorstellen om u te zien. Vind je dat goed?

Dag lief kind... of goeden nacht liever, 't is al laat. O, ik heb je meer te schryven, veel meer. Die zondag morgen beslist misschien over uw geheel leven. Dat zal u duidelyk worden. Ik ga slapen. Ik heb u lief. Zeg me hoe ge my liefhebt. Ik wil dat weten. Reken er op dat ik alles begryp, vooral het minder gewone. Ik zou byvoorbeeld niet begrypen uwe liefde voor dezen of genen die weinig anders had dan ik zeg in de Ideen (CX. CVII.) Neen, dit zou ik van u niet

begrypen al waar de zaak nog zoo burgelykenstandelyk! Goeden nacht, myn kind!

Zaturdag morgen.

Lieve beste, ik heb niet geschreven wat ik wilde... die malle Kr-historie heeft my in den weg gezeten. Zoo iets jureert met myne stemming. Maar dat is uwe schuld niet. Ik wil u niet laten wachten. Dag lief kind. Schryf my veel. Ik heb 't gaarne, 't doet my goed. Want dat ik veel verdriet heb is waar. Je hebt er geen begrip van. Sedert 12 dagen heb ik geen letter geschreven aan m'n Ideen uit préoccupatie over het dagelyksche. O, dat is my zoo bitter!

Vraag eens aan de brave menschen die zoo party trekken voor zedelykheid of dat braaf en zedelyk is dat ik gedurig in angst zit om 't hoog noodige?

Als men denkt dat ik iets ontvangen heb voor myn Vrye Arbeid of Ideen, bedriegt men zich. Myn uitgever is arm.

O god, kind, ga nu deze klagt niet opvatten als... hoe zal ik zeggen?

Uw eerste brief was lief, ja heerlyk als brief, als uiting van gevoel, anders niet, anders niet. Bedenk dat ik gedwongen zou worden en omzigtig als je myn klagt anders opvatte.

Ook kunje daaraan niets doen. De ryke schacherende fariseesche natie moet het doen. Maar

in plaats daarvan arrangeren ze Kruseman histories.

Neen, zoo iets gaat u niet aan. Maar wel neem ik goed nota van uw overgegevenheid, van uw gevoel, van uw hart. Dat alles neem ik aan. En ik zal zorgen dat uw sympathie niet zonder vrucht blyve.

Dag beste kind, schryf my veel. Ik denk hartelyk aan u, zeer hartelyk.

Je zegt: ‘zoo immers mag ik my noemen uwe mimi.’ O zoo graag. Maar bedenk dat ik heel ernstig ben, en alles ernstig opneem. Dag kind.

Uw max.

Of uw brief my welkom was? O god! Die zondag morgen zal tellen in uw leven.

Bedenk by 't lezen van die verklaring van den heer Sloet dat al zyn raadgevers in Indie belangshalve tegen my zyn. Daarom is 't zoo frappant. Maar waarom dat niet openlyk verklaard? Is 't regtvaardig dat ik nu zit te tobben over het dagelyksche? Foei!

III.

Amsterdam 4 Mei 1862.

Lief kind! Een kort briefje. Gy hebt goed en edel gehandeld... advienne que pourra.

Ik wacht nader tyding van u, voor ik u uitvoeriger schryf.

Al wat ik u schreef houd ik vol. Ik heb u lief. Dat is zoo, dat blyft zoo.

Doe uwe ouders geen verdriet.

Maar ik zal er my een punt van eer uit maken uw papa te dwingen my te achten, en tevens dat hy u toesta my aantehangen. Ik wil dat hy trotsch blyve op zyn kind. Dat ben ik u schuldig... en laat de dominees naar de maan loopen.

O, 't is tuig! U te dreigen!

Begrip van eer, van ridderlykheid hebben die heeren niet. U te dreigen!

't Doet my genoegen dat onze verhouding nu gebragt is op koninklyken weg. Tant mieux!

Reken van myn kant op trouw en eer. Ja, Tine zal u schryven. Maar voor alles wacht ik van u den uitslag van 't gesprek met uw papa.

Ik heb u lief en laat u niet los... tenzy gy zelve dat eischt.

Wilt ge ook misschien uw heerlyk lieve brieven terug hebben? Zoo ja, zeg het. Ik zou die zenden, maar 't zou me zeer smarten, zeer.

Dag, lief edel meisje! Och, moest gy in handen vallen van dominés! Ik groet u innig hartelyk.

Douwes Dekker.

Ik wensch uw papa te spreken. Vraag of Z.Ed. my ontvangen wil, dan zal ik zoo spoedig komen

als ik kan. Hoe opener, hoe ronder, hoe beter. Zoo'n dominé duelleert niet! Dat is makkelyk. U te dreigen. Dat kan ik niet verzetten. Dat is infaam.

Begryp nu goed dat hy meende u en my heel bevreesd te maken. 't Is goed dat ge hem voor zyt geweest.

Als 't niet geweest ware om de ziekte van uwe moeder, zoudt ge immers alles dadelyk gezegd hebben.

Dat schreef ik u immers ook!

Foei, zoo'n sluipende maatschappybederver.

Neen, nu vooral laàt ik u niet los. Alleen op uw verzoek. Maar bedenk dat het my bitter bitter grieven zou.

En nog - ik zou denken aan captatie, - neen ik laat u niet los.

Maar wel wil ik uw papa spreken. Dat is zelfs goed. Wat dit betreft ben ik blyde, maar dit verschoont Zaalbergs onridderlyk dreigen niet. Dat neem ik zeer hoog op.

Ik vind goed dat gy dezen brief aan uw vader laat lezen. Wat ik zeg durf ik staande te houden.

Handel naar uw goedvinden, doch doe niets om my te sparen. Denk alleen aan uzelve. Ik voel, juist nu, roeping om u lieftehebben, u te

steunen, en uwe heerlyke reine aanhankelykheid aantenemen. Schryf my.

Wees gerust ik zal uw papa toonen dat ge wel deedt my te vertrouwen, ook tegen allen.

Waar myn hart zich mengt in den stryd, win ik. Neen, ik laat u niet los.

Hierby een brief dien ik vandaag voor u ontving. Behoef ik u te zeggen dat ge haar naam niet ten beste geeft aan de Zaalbergen? O, zy zou 't willen. Maar ik wil 't niet.

Voelt gy behoefte haar te schryven, doe het. Zy is een verheven meisje. Zyzelve is de dochter van een predikant, maar zou, als ik, verontwaardigd zyn als ze hoorde hoe Ds. Z. zyn invloed handhaaft. Foei!

Zy weet niets van u dan dat ge op haar gelykt. Dat heb ik haar gezegd. Eerst dacht ik dat zy en gy één waren. Noem haar naam niet. Ik reken daarop, ofschoon zy er niet om geeft.

IV.

[den Haag 4 Juni 1862].

Mimi, ik was ontsteld, en gy ook! Nog ben ik het... O, had ik...

God, ik weet niet hoe ik schryven moet. Ik

mag niets aanroeren. Schryf ik dan niet aan u alleen? Dat is bitter.

O, geef my verlof aan u te schryven, aan u alleen! Ja, ik voelde vooruit alles wat ik nu voel, toen ik u opriep om uw adres!

Dit briefje is zeker 't tiende dat ik begon. Ik mag niets aanroeren en myn hart is vol.

Heb je je woord van eer gegeven? Zeg, heb je dat gedaan?

O, die maandag middag! Nog voel ik uw hand... en ik mag niets aanroeren. Dat is om te stikken. O schryf my, zeg dat ik mag schryven aan u alleen!

Ik heb je lief. En ik geef u niet op, dan op uw wil. Om niets anders. Om niets, hoorje.

Dat voel je wel, nu vooral, dat er tusschen u en my geen derde kan staan... O, als die voilette! Nog voel ik alles! Daar was een heilig gevoel in dat alles. Ik beef er van. O schryf me, en zeg dat ik aan u kan schryven, ongemaakt, en niet denkende aan derden.

Ik heb veel geleden door uw laasten brief! Heeft M.A. u gezegd hoe myn hart aan u hechtte? Ik denk ja, want zy is flink en trouw.

Mimi, of je my antwoordt of niet, of je my toestaat u te schryven of niet... ik blyf u aanhangen. Dat kan niet anders.

O, als je je woord hebt gegeven? Dat is vreeselyk. Ik denk er over aan je papa te schryven. Och, laat me dat doen. Ik zal hem goed schryven. Wees niet bang dat ik iets bederven zal. Kind, kind, waarom gaf je je woord.

Heb je er op gelet dat ik sedert uwen laasten geen Ideen heb geschreven. Je weet niet hoe ik aan je hechtte. Ik schreef je nooit phrases.

Om godswil, maak dat ik je weervind. Ik voel dat jy 't ook wilt. Je kunt geen te hoog idee hebben van myn hart voor u. Ik ben tot alles in staat, ja zelfs tot het nooit weerzien, als dat weerzien u schaden zou.

O, die laaste brief! Je weet niet wat er is omgegaan in myn gemoed.

Maandag middag! Ik voel nog alles! O bewaar die voilette. 't Was me als een verschyning. Ik heb je niet gezien, wel gevoeld. 't Is me een bitter genoegen daaraan te denken.

Help me dat ik je weerkryg. Heel graag wil ik schryven aan je papa. Ik zal hem uitleggen dat het niet goed is u zoo te binden. O, ik zal je niet aftrekken van je pligt.

Toe, zeg wat ik doen mag, maar zorg dat je my niet vreemd wordt. Dat is vreeselyk. - O, die verschyning, ik beef er van. Toch zou ik die herinnering niet willen missen.

Marie A. is een opregt flink meisje. Toch is 't beter dat je my regtstreeks schryft, en ook dat ik u schryf zonder haar. Tot verraad acht ik haar niet in staat, maar zy, in hare vryheid, kan niet goed begrypen hoe gy gebonden zyt. Och, ook toen had zy 't verteld. Door haar kwam 't aan Z. en daaruit volgde die wreede laaste brief.

Schryf me regtstreeks, en bedenk een middel dat ik u schryven kan. Bedenk en doe wat je wil, mits je niet voor my verloren bent.

Toen je my afschreef heb ik gehoorzaamd met een bloedend hart. Je was een dame. Nu smeek ik je als mimi, geef uzelve aan my terug.

Alleen uw wil heeft kracht voor my om je te verlaten. Waar en hoe en wanneer je my vergunt tot je te komen, zal ik komen, alsof myn kind of myn bruid my riep.

Lieve lieve mimi, ik ben nog ontsteld van eergister middag. Help my en schryf my en heb my lief. Wil je nooit die voilette weg doen? Is dat kinderachtig van me? Soit! 't Is menschelyk ook. En toch had ik geen besef 't ding weg te doen. 'k Had in 't geheel geen besef. Toch was 't een zalig gevoel, een droom. O geef my die voilette! Ja, bewaar 't voor me.

't Is een symbool van scheiding, van afscheiding, van een beletsel. Ik wil geen beletsel tusschen ons.

Als je bang bent voor hartstogt schryf my dan niet.

Wel wil ik je nooit weerzien, maar je toespreken als een vreemde, dat kan ik niet.

Ja, ben je bang voor hartstogt myd me dan, want ik ben in hartstogt voor u.

O, ik wist het wel toen ik je adres vraagde. ‘Daar zyn dingen op de aarde en in den hemel waarvan onze wysbegeerte nooit droomde!’ Ik voelde je in je eersten brief.

Ja, als je daarvoor bang bent, myd me. Opregt wil ik wezen al zou myn hart breken.

Goed, ik hoef je nooit weer te zien, maar bewaar uw voilette, en schryf me.

Heb je my lief, mimi? Ik heb u lief.

Max.

Ik heb uw huis gezien! O maak dat ik je schryven kan.

Liefhebben is geven, gedachten geven, hart geven... ik zal u alles geven wat ik heb. Och, dat schreef ik toen ook, en daarop volgde die brief.

Toch had ik altyd een gevoel dat je niet voor my verloren was. Neen, dat kan niet.

En al schreef je my niet, toch blyf ik u beschouwen als de myne, al ware 't dat ik dat

moest toonen door je te myden. Ik zal je beminnen in den hoogsten zin, en je trouw waarschuwen tegen myzelven. Dag myn lief kind.

V.

Amsterdam 10 Septr 1862.

Myn kind, myn lief kind. Ik heb hier ontvangen je brief van maandag. Ik kon niet eer schryven, en ook dit geldt nog niet. Ik heb je een langen brief te schryven en à tête reposée. Ik heb koorts gehad en ben af Ik doe vandaag alleen 't meest pressante. Daar liggen bundels brieven die ik nog lezen moet.

't Meest pressante is: dat ik je onuitsprekelyk lief heb! Ik kan 't niet analyseren: 't is zoo! O, wat ik aan je gedacht heb sedert dien Woensdag in Artis! Onophoudelyk, altoos! Bekommer je niet over die malle ontmoeting van dien middag. Ik begryp je stryd en weet, dat je my liefhebt.

Verwacht binnen acht dagen een uitvoerigen brief die u tot leiddraad zal kunnen strekken ter beantwoording van de vraag of ge my moogt aanhangen? Ik zal eerlyk wezen en myn hart geen stem geven. Doch juist omdat ik eerlyk wil wezen heb ik tyd noodig en kalmte. Ik zal regtvaardig zyn en uw vader's regten stem geven, ja meer dan de myne!

Nu dit voorloopig dat ik je innig liefheb. Ik tril als ik aan je denk. Maar sterk en goed zal ik wezen al was myn conclusie in myn eigen voordeel. Het besluit dat je nemen zult na myn brief te hebben gelezen zal beslissen over je leven.

Is 't je mogelyk my de voile te zenden die tusschen uw mond was en de myne?

O, hoe dikwyls heb ik 't licht gezien in uw huis, dáár en hier op den Amstel, dat weet je niet!

Waarom schryf je u? Myn kind, myn lief kind!

VI.

Woensdagavend [10 September 1862] na de ontvangst van uw tweeden brief.

Myn lief kind, myn kind. O wat ben ik bly dat er een brief op de post is, al is 't maar een briefje! Och, let er toch op dat ik schreef voor dien heerlyken tweeden! Ga de uren na. Myn briefje aan M.A. is hier op de post gedaan, ik geloof drie uur. In allen geval moet Marie 't nu hebben. Reken toch goed uit dat ik u schreef: dat ik je zoo liefheb, voor dezen brief die, hoe innig ook, me byna 'n verwyt toeschynt! Ik voel dat je my liefhebt mimi, en wy zyn te goed en te groot dan dat er schande zou liggen in een gevoel van ons hart. Toch was myn plan niet u

van avend te schryven. In 't kleine briefje van vandaag zei ik ‘binnen acht dagen.’ Ik wilde myn gevoel voor u en tevens uw pligt niet ligtvaardig behandelen, en dat wil ik nòg niet: je zult zien. Maar dit belet niet dat ik niet zou kunnen slapen zonder u nog eens geschreven te hebben dat je my geheel vervult. Hoe dat in myn ziel gewerkt heeft weet ik niet, maar 't wàs zoo voor ik je zag. O uw allereerste briefje, en 't tweede vooral de brief die met ‘en’ begon. ‘En gy hebt my iets te zeggen?’ Ik begreep dat ‘en’ by 't lezen beter dan gy dat begreept by 't schryven. Daar lag een wereld vol aandoeningen in dat woordje, dat voegwoord, dat zoo duidelyk riep hoeveel er was voorafgegaan. Uw eerste woord was geen begin, 't was een vervolg! Myn hart is intelligent, mimi, myn kind, myn lief kind! Ik heb u daarin terstond opgenomen, geheel, voor altoos. Zoo was het, zoo zou 't gebleven zyn, wat je ook verder gedaan hadt of gelaten. Dat zeg ik u nu weer. Nog weet ik niet wat gy en ik doen moeten, maar al besloten wy dat we niets van elkaer mogten hooren ... in myn gemoed was je myn eigendom, en dat zou gebleven zyn wat er ook geschied was.

Donderdagmorgen. Toch ben ik naar bed gegaan. Ik ben (hoewel niet ziek) wat onwel.

Bekommer u daarover niet. Dat zou Tine ook niet doen. Zy weet dat ik nog veel te doen heb, en hoe vreemd het klinkt, ik vorder van haar en van u vertrouwen op myn toekomst. Ik kan niet ondergaan voor ik myn werk heb gedaan, of althans voor ik zooveel heb gedaan dat de sporen onuitwischbaar wezen zullen. Beschouw ook myn klagen niet uit een gewoon oogpunt. Ik zou stoïcyn kunnen wezen als ik wilde, maar ik wil niet. Wie smart heeft en 't zegt is waar. Wie met onnoodige inspanning smart weghuichelt is onwaar en vertoont kunstjes. Christus was schoon in Gethsemane. Zonder die bittere beker waar-i nog minder geweest dan veel naschryvers van hem gemaakt hebben. De roeping van den mens is mens te zyn. Wie meer wil zyn is minder.

Maar ik heb je andere dingen te zeggen. Dit alles was tusschenzin.

Eerst en voorloopig dit nog. Ik heb reden om vandaag wat opgeruimder te zyn. Hoe en waarom mag je ook weten (ik zal je alles zeggen, alles. Ik heb geen grens voor u) maar nu niet omda het me te veel ophoudt.

Ik zei ik zal je schryven over acht dagen. Ik heb je veel te schryven en ernstig. Dat staat in verband met veel dat ik den laatsten tyd ondervond. Maar om je niet te laten denken dat ik

onnoodigen omslag maak, zal ik nu gaauw en kort zeggen, wat ik veel uitvoeriger wou behandelen. Daaruit zal je zien dat ik ordelyk en systematisch ben, waarop ik juist om myn wilden geest te temmen, veel prys stel.

Ik moet je spreken over u en over myn zaak.

Wat u betreft, ik heb je gloeiend lief, ziedaar! Maar als dat op zichzelf stond, was de verhouding eenvoudig. Ik weet dat je my ook liefhebt. We hadden dan maar te beslissen wat zwaarder woog: onze indruk of uw en myn pligt tegenover uw ouders (die *goed* voor u waren) en tegenover nog veel meer. De keus was makkelyk te doen, hoe moeielyk ook in uitvoering. Wy zyn niet geschikt voor makkelyke dingen. O stryd is niets, en overwinning ook niet. Maar dat is niet de hoofdzaak. Dat is 'n afgezaagd drama in slechts drie bedryven: liefde en pligt, stryd, en triomf van 't goede ... uit!

Dat 2de bedryf: stryd, hebt ge al gespeeld en ik ook. Ik ga nu voorby wat we leden gedurende den tyd onzer schynbare scheiding. Niet daarover heb ik u te schryven. Vind niet vreemd of indelicaat dat ik spreek over uwe liefde tot my als van 'n geavoueerde zaak. Tyd voor frases hebben we niet. Ik weet dat je my liefhebt. Dat wist ik, zelfs toen 't anders scheen.

Wanneer uwe ouders verachtelyke mensen waren, of zy mishandelden u, of ge waart alleen op de wereld en hadt slechts te verantwoorden voor u zelve, dan had ik u afgehaald op klaarlichten dag en by Tine gebragt. Maar dit alles is zoo niet. De indruk die ik van u heb mag geen deftige achtenswaardige familie schenden. Dat mag niet, al bestierf je 't ... en ik! O, dat is zoo eenvoudig!

Maar wat niet eenvoudig is, myn zaak. Zoo entier en radicaal ik ben tegen myzelf en tegen u als personen, zoo entier ben ik *tegen* allen die myn zaak in den weg staan. Ik geef myn persoon voor 't welzyn van 'n beesje, maar ik zou geen heel land sparen (tot het schynbaar wreede toe) waar dat land me in den weg staat om myn roeping te vervullen. Dan zeg ik: verlaat vader en moeder om mynentwil!

Dat was sedert lang myn stryd, mimi! Als 'n meisje dat ik liefheb geef ik u op. Als kind van Insulinde geloof ik u niet te mogen opgeven. Nog ben ik niet besloten, en daarom toefde ik zoo met schryven. Erken dat ik conscientieus ben. Die twyfel weerhield me myn ballingschap te verbreken die me werd opgelegd door den wil uws vaders. Er is iets grappigs in de meening dat zyn verbod my weerhield u te schryven. Ook

zelfs uw geschreven, maar niet gemeenden wil zou me niet gebonden hebben. Myn aard waar juist geweest openlyk tot uw vader te gaan en te zeggen: Mimi behoort my! Ook zoudt ge daarop *ja* gezegd hebben, want ik weet dat gy me liefhebt.

Toen je my afschreeft was ik daarover niet verstoord, nog zelfs bedroefd. Maar myn smart was dat ge 't deed zonder my te vragen: Eduard, wat moet ik doen? Dat schreef ik herhaaldelyk aan Marie. ‘Denkt mimi dat ik niet even goed als zy zelve of haar vader zou hebben nagegaan wat haar pligt was?’

Ik heb 't goede liever dan u, of beter: ik begryp geen liefde zonder 't goede.

De vraag was (en is nog ... nòg ben ik niet besloten) of uw vader 't regt had een persoon, een mens (dochter of niet, meerderjarig of niet) te onttrekken aan 't legioen der kinderen van Insulinde, die my moeten helpen in den stryd tegen al wat laag en slecht is. Dàt is de vraag!

Als ik na ernstig beraad op die vraag ja antwoord, dan zal ik u myn gronden meedeelen ter beoordeeling. En daarmee ben ik nog niet in 't effen met my zelf. Begryp je nu myn toeven, myn wachten?

Een andere vraag is of jy (ik schryf expres

‘jy’. O, doe 't ook! Ik denk zoo intiem aan je!) of jy die gronden valabel vinden zult; dat spreekt vanzelf. Tot nog toe denk ik alleen. Je kon niet weten, en dat kan je nog niet, wat er voor of tegen is. Om je in staat te stellen goed te oordeelen moet ik je op de hoogte brengen. Daartoe is voor my noodig ... allerlei; zelfs ordinaire dingen. Gedurig had ik kleine dagelykse zorgjes als geldgebrek, onbetaalde kamerhuur, Everdine in nood, etc. etc.

Myn ordinair program was: dat eerst uit den weg, en dan dat, en dan dat.

Die incidenten verveelden my en matten my af. Iemand wil 'n berg beklimmen. Hy meet afstand, helling en eigen kracht. Goed. Maar telkens blyfti steken in modder. Wel had-i gerekend op die modder, wel wist-i dat 7/8 van zyn kracht zou verloren gaan in onschitterenden stryd tegen 't ordinaire, wel wist-i dat, hy had het wel berekend, die inspanning stond wel degelyk op 't budget van zyn geest ... maar dit belet niet dat-i verdrietig was over de soort van stryd. ‘Liever die berg 10 maal hooger en steiler, liever meer gevaar, meer edelen stryd, dan zooveel inspanning van lagen aard!’ Breid dit maar uit in uw gedachten myn lief kind. Zoo is meestal myn smart. Smart over de soort van myn stryd. Toch

zal ik slagen, vrees niet. Everdine heeft het gezegd.

't Is in oogenblikken van zulk verdriet (niet te verwarren met moedeloosheid in 't groote: dat kan niet) dat ik onlangs die passage navloekte uit den Hamlet: ‘Am I a coward’ etc. Dat deed ik in 't W. park, op myn kamer, en ik schreef er iets van aan Marie. Heeft ze 't je gezegd? Heeft ze u altyd gezegd dat ik je liefhad? Ik denk ja, want ze is innig loyaal. Ze heeft een eenvoudigen moed, een kalmen wil, een zuiver verstand, en by dat alles het voornaamste, ja 't eenige dat aan al dat andere waarde geeft: een hart. Daarom ook is zy origineel. Verstand, meening, karakter, ja zelfs temperament kan geleid worden, maar 't hart blyft altyd zelf geboren, dat is: geniaal. Een hart laat zich niet verscholen, vermanieréren. Och God, ik schryf idees, en dat verveelt me zoo, want dan denk ik aan uitgeven, drukken, corrigeren, aan ambacht. Ik ben geen schryver. 'k Maak me kwaad als ze 't zeggen. Verbeeld je Christus na de bergrede: een redenaar! Een moeder, die gilde toen'r kind te water viel, een gilster van beroep ... 't is infaam.

Dit alles was weer tussenzin. Je zoudt regt hebben te klagen dat ik je niets zakelyks schryf. Neen, toch niet. Je begrypt myn spanning. Als ik tot de conclusie kom dat ik je mag meetrek-

ken in myn grooten stryd, zal ik 't je vragen. Wacht.

Maar geheel afgescheiden daarvan is myn innig gevoel voor u. Zoo ernstig en koud myn streven is in 't algemeene zoo jong en naif is myn gevoel in 't byzondere. Ik heb je lief alsof ik 20 jaar was, neen, als een kind, als een knaapje. Everdine zegt het dat ik 'n kind ben, en als ik my dwing tot koele wysgeerige beschouwing van myzelf - le lendemain du fait - dan zie ik het in. Dan zeg ik verwonderd soms: he, was ik zoo jong, zoo innocent, zoo kinderlyk?

Verwonderd soms, ja, maar niet verdrietig. Ik ben bly dat het zoo is, en vooral dat ik 'n lendemain heb om 't optemerken; zonder dat ware kinderlykheid kinderachtigheid. Nu neem ik 't dankbaar aan als een bewys dat myn gemoed onverslytbaar is, en dat is noodig. Ja, noodig! Als ik merkte dat m'n hart oud werd, zou ik wanhopen. Les grandes pensées viennent du coeur, en wie meent intelligentie, geestkracht, moed te zullen vinden buiten die eenige bron van 't goede, zal zich bedrogen vinden.

Daarom schaam ik me niet dat ik zoo vaak voor uw venster stond om 'n schaduw te zien en my optedringen dat die omtrek u afteekende op 't gordyn. Ja, zelfs op den Amstel was één gordyn soms niet geheel neer. Ik zag door de

franje nu en dan iets bewegen: ‘Zou zy dat wezen? O, als zy 't niet is, dan is 't toch iemand die naby haar is, die haar aanraakt!’ Zie je mimi, zoo is het! En nu vraag ik niet of 't zoo goed is, dat hoef ik niet te vragen, 't is in myn hart, in myn wetboek, in myn bybel, 't *is* zoo! En aan u vraag ik of je tevreden bent met myn liefde zoo jong, zoo onnoozel, zoo naïf? Aan u die zelve zoo jong zyt en hartstogtelyk en zoo beminnend, ... want ik las uwe liefde in elken regel, ja myn hart las beter en duidelyker dan gy zelve meendet geschreven te hebben!

Ben je tevreden, mimi? O, zeg me dat, zeg dat je graag je ziel ten huwelyk geeft, ook al ware 't dat we elkaar nooit zouden weerzien.

Want, met die ronde verklaring, bedoel ik niet dat we alle dammen zouden breken die ons tegenhouden. Dit alleen wil ik vaststellen dat we ons gebonden achten door onzen bybel, door onze wetten, door ons oordeel - niet, door maatschappy, wet, oordeel of bybel van anderen.

Uw pligt is de myne. Uw eer de myne. Ik verklaar me, zoo goed als gy zelve aansprakelyk voor de toekomst uwer verhouding tot uw ouders. Denk nooit aan my als iemand buiten u, tegen u. De mogelykheid bestaat dat ik party zou trekken vóór uw vader, tegen my zelf.

Ik heb te denken.

Schryf me uitdrukkelyk of je blyd bent met dezen brief. Ik wacht je portret, en als 't kan die voile. Schryf my veel, het kan niet teveel. 't Is voor myn besluit noodig dat ik alles van je weet, en daarom is uw schryven in zooverre geen inbreuk op uw belofte.

De mogelykheid bestaat dat ik goed kunnende oordeelen over uw zyn, over uwe betrekkingen, over uw begeerten, illusien, krachten en aanspraken, juist door uw schryven genoopt werd u te raden: gehoorzaam uw vader.

Ik zal eerlyk wezen, dat beloof ik je!

Ja, gaauw je portret. Nog ken ik je gelaat niet, wel den indruk die je op my maakt. Maar dat was al zoo voor ik je zag.

Ik gis dat my wat rust wacht van ordinaire zorgen (daarom schreef ik zoo even, ik ben vandaag opgeruimd). Als ik wel zie zal 'k in staat wezen goed te zorgen voor Mina. Heel lief dat je by haar komt, en m'n plaats wilt vervullen als ik niet kan. Maar ik denk dat ik zal kunnen. Des te beter. Voorloopig een ernstig verzoek: Er mag geen hulp worden gevraagd buiten myn weten. Verleden heeft M.A. en gy dat gedaan. Dat was heel lief, maar doe 't niet weer. Dit onderwerp toucheert de zaak die ik bepeins, en

'k zeg het niet uit gewone delicatesse. Als ik besluit je aantenemen, als gy besluit my aan te hangen, dan zal ik volstrekt niet discreet wezen. Ik zou over je beschikken tot het uiterste toe, en als Tine zou je zeggen: merci, sire! Maar dat komt geen vreemden toe! Zie nu dien hoogmoed ... 't moet een eer blyven zich opteofferen voor Insulinde. Zelfs gy moogt geen offer meer brengen, als je niet voor goed zyt toegetreden. Wil je daar goed aan denken?

De hoofdzaken zyn deze: Ik wil het goede. Daartoe is noodig magt. Indie was myn punt van uitgang doch blyft onderdeel. (De heele wereld is vol domme slechtheid). De naam Insulinde representeert voortaan myn algemeen streven, als Nazareth het Christus-idee.

Magt dus. Kunt ge (met vele anderen) my daarin helpen, dan zeg ik: volg my. Zoo niet, dan blyf ik je alleen liefhebben als myn mimi, o ja gloeiend, maar ook dan zullen we onzen pligt doen! Vaarwel voor heden myn lief kind. Schryf gaauw en veel ... en als liefde je gelukkig maakt, o wees tevreden! Ben je tevreden?

1863.

VII.

9 Maart.

Lieve mimi, Dank voor je briefje. Ik ontroerde toen ik je hand zag. Ik had expres in geen twee maanden 't pakketje geopend waarin je brieven van vroeger ... toen je nog schreef! 't Is me alsof je dood bent. Wat ik voor je voel is niet te beschryven. Is uw vader in staat u weer te geven wat hy u en my ontneemt? Ik hoop het maar 'k geloof het niet.

O mimi 't is my zoo bitter. Als 't donker is maak ik een beevaart naar je huis. Als 't heel donker is, o zoo dikwyls.

Ik ... neen geen woord meer, dag lief kind. Och 't is zoo bitter.

Ook weet ik niet of je wel je pligt doet, maar dat moet je eigen gemoed uitwyzen. Ik mor.

Overigens ben ik wel en opgeruimd, dag myn kind.

Als je wist wat het my kost je niet te schryven, niet meer dan dit, 't Is een ware heldendaad. Je speelt een zonderling weemoedige rol in myn gemoed. Levend dood voor my. Doe je pligt, goed, als 't je pligt is!

VIII.

Maandag morgen 11 uur. [16 Maart 1863.]

Ik kan de keeren niet tellen dat ik je schreef sedert je bezoek in 't huis van m'n broer! En altyd in dezelfde spanning. De dokters praten van 't verloop eener ziekte. Nu, in myn brieven aan u was altyd 't zelfde verloop. Ik begon gedwongen kalm, en meende een heldendaad te doen door niet eens er boven te zetten: lieve mimi! Alsof die klank er wat toe deed! En dan, en dan ... al warmer, tot gloeiend toe. Ik voelde dat het niet edel was je te hinderen in de vervulling van je pligt, want mimi, ik weet dat je my lief hebt en stryd voert. Dat voel ik even goed als ik gister avond voelde dat je in huis was. Niemand zeide het my. In eens sprong ik op en vraagde: Is mimi hier? Zonderling. Nu heb ik je tweemaal ontmoet, en ik weet waarachtig niet of 't voor my beter is dat ik u zie, of niet. Al den

tyd dien ik je niet zag, meende ik 't zou misschien beter wezen als ik je ontmoette. Ik zou trachten je te depoetiseren. Van een schim zou je lichaam worden, en proza van een gedicht. Maar 't is niet waar mimi, 't helpt niet. Wat ik gister avond onderging toen je binnenkwam is niet te beschryven, en van morgen! Die bruine sluier, o, dat is immers *die*!

Na dat korte briefje van je (van den 8_{sten}) had ik je ook geantwoord, maar 't was weer te hartelyk. Gister avond schreef ik je. 't Ligt daar nog. 't Is weer te hartelyk. En nu, nu wacht ik van u een brief, je hebt het my gezegd. Ik weet wat daarin staat. Daar in zal staan dat je 't huis van Hotz zult myden tot ik weg ben. ('t Is nu tien minuten over ½ 12, ik heb je brief nog niet, maar dàt zal er instaan!)

Gister avond schreef ik je: ik mor. Nu mor ik weer om dat briefje dat ik nog niet gelezen heb. O zeker, dat zal er instaan.

Ik heb dikwyls 't plan gehad aan je papa te schryven (met je voorkennis) en hem te zeggen dat het niet goed voor je was my te poetiseren door het verbod. ‘Ik zou zeker by haar dalen, als ze my dagelyks zag etc.’ Maar ik meen het niet, want ik heb je te lief om je niet aantesteken, en je zou my blyven zien door de reflexie van

myn gloed. Ook heb ik gister en vandaag de ondervinding opgedaan dat het my niet helpt of ik je zie. Je bent en blyft my poezie... 't is 'n vervloekt werk. Ik ben er beschaamd over, en moest daarboven staan. Wat zou ik 'n ander kapittelen!

Kwart over één; 'k heb nog je brief niet.

Ik zei onlangs dat ik...

Och, waartoe dit alles. Ik wacht je brief, en zal stipt doen wat je wilt. Maar als je de familie H mydt om my, dan ga ik weg, dat mag niet!

Ik schryf je hakkelig en staccato, 't Kan niet anders. Ik wil myn gemoed niet loslaten. Och, ik had je altyd zooveel te zeggen. Liefde is geven, gedachten geven. Graag gaf ik je alles, en dat mag juist niet.

Nog je brief niet. Ik ga uit, want dat wachten op je vonnis (ik ben zeker dat 't een vonnis is) kwelt my. Ik zou niets kunnen doen dan je schryven, en dat wil ik niet. 'k Wou dat je dood was, ja! Liever dan een mislukt leven, een door my mislukt leven! Dat denkbeeld is my vreesselyk. 't Is zonde een hart als 't uwe ongebruikt te moeten laten, braak als 'n met vloek geslagen akker, 't Is zonde! Heb je ooit liefgehad? Kan 't niet weer gebeuren? Och, ik zou je bruigom kunnen kussen. Je zegt je beklaagt je niet. Je voelt je

gelukkiger nu, dan ongelukkig door 't niet vry zyn in den omgang. Goed, ik ook... Maar van my is dat egoïsme. Je beeld, de herinnering aan je eersten brief, aan de ontmoeting op dien buitenweg, je bezoek, die kleine haarlok, je brieven - ja, zelfs je boosheid op dien dag... alles, alles houd ik vast als 'n schat. Maar ik offer niets, mimi! jy wel! O, dat smart me zoo. Begryp my goed. Je hebt niet gister of eergister iemand afgeslagen om my. Dat is te gek. Neen, maar in de stemming van je gemoed zullen de weinigen die je waard zyn je niet naderen tot afslaan of aannemen toe. Van wie je niet waard zyn spreek ik niet. Een man die fyn is, voelt of 't hart dat hem aantrekt vry is. Of juister dat hart trekt hem niet aan, 't openbaart zich niet. Iemand die je dol lief zou gekregen hebben, en daardoor ook u zou hebben opgewekt, gaat je nu ongemerkt voorby, als een huis waar bezoek is in de binnenkamer en dus niet verlicht naar buiten. God weet of men je niet voor een droog dor meisje houdt. Dat bezwaart my. Ja, ja, men zal denken in dat gemoed is niets, omdat je hart niet aan de straat woont. Want je moet het wegstoppen, verdringen, dooden.

Misschien is 't mal dat ik van je spreek, als of je al myn aandoeningen deelt. Nu ja, ik geloof

dat je my liefhebt. 't Is geen fatuiteit. 't Zou eer fatuiteit wezen van gemaakte delicatesse my net te houden of ik 't niet wist.

Ik zei daar zoo even: je eerste brief je, ja! Dat 's waar. Even waar als dat ik gister avond je nabyheid voelde. Toch kryg ik veel brieven van meisjes... O, komiek! Jou briefje gaf me een schok. Wat is dat toch? Altyd die oude vertelling van Hamlet: there are in heaven and on earth enz. je weet wel.

¼ voor twee. Je brief! Ik sluit dezen dadelyk dan kun je zien wat antwoord is, wat niet. God mimi, ik heb je zoo lief. Is 't een misdaad dat ik 't je zeg, in godsnaam, 't Is om dol te worden.

Wacht een brief van my ik schryf van avond.

IX.

Maandag avond [16 Maart 1863].

Myn kind, myn lief kind, o hoe dank ik je voor dien brief! Je laaste woord is: heb my lief! Ja, eindeloos, mimi... zoo is het! Ik kreeg je brief tegen twee uur, toen sloot ik wat ik je geschreven had. Dadelyk schryven kon ik niet, ik heb je innig hartelyk schryven gelezen, en weer, en weer. En ik heb een gevoel van moeheid van 't genieten. Wat geef je je hart schoon en flink. Ik wist dat

je my liefhad, mimi, maar ik dacht niet dat het by u was als by my. Toch moeten we onze pligt doen, dat spreekt van zelf. Maar juist daarom zeg ik je graag dat ik je hart geheel aanneem, en je 't myne geef zonder grens. Je braafheid, je toekomst, je eer... alles gaat my aan, zooals ik u aanga in al myn streven. Je papa hoeft niet te meenen dat hy voor je zorgt; als je iets verkeerds kon doen, zou 't myne schande zyn, zoo goed als de zyne, ja meer, want ik ben je nader dan hy. Een brief als die je my heden zond is een heilig huwelyk. 't Is me of er een dam is doorgebroken, en nu, laat den stroom keeren wie 't kan! Ik niet, ook wil ik nu niet! Ja, juist, je zegt het: het menschelyke zou anders geheel verdwynen! Wy zyn menschen, mimi, en wy zyn goed. Dat zullen wy blyven, niet door ruwe domme vormen te ontzien, maar door juist die vormen verbrekende, elkaer te steunen in 't goede. Denk je dat zoo'n brief van u my niet sterkt? Ik loop er naar, ik voel 't in m'n gang. Je hebt goed gedaan my zoo te schryven.

Toch meen ik niet op den duur en aanhoudend je vaders verbod te schenden. Maar wel geloof ik dat het goed is van beide kanten goed te weten hoe we elkaer bestaan. Twyfel, tobben, onzekerheid, dat alles martelt. Ik dank je voor je heer-

lyke liefde, en neem ze aan, en geef ze je terug, o erg! Ik gloei er van.

Dingsdag morgen.

Ik schreef maar weinig gister avend. Dat had z'n reden die ik straks zeggen zal. Of neen nu al. Ik voelde gloeiend voor je, en was in de stemming daaraan toetegeven. Mag ik dat? vroeg ik my zelf. Hoe het zy ik zal je altyd de waarheid zeggen. Nu volg ik eerst je briefjes. Niet schryven zou ik kunnen, maar anders schryven dan myn indruk is, kan ik niet!

Ik voelde heel goed de gedwongen terughouding in je briefje na 't portret. Ja, wel was er weemoed in, en ook my deed het weemoedig aan, vooral om de tegenstelling met je zyn. Dat is van onze eerste ontmoeting af myn hoofdindruk geweest. Jy zelve bent een lieflyke verschyning. De indruk die je maakt was voor my: de mensch op z'n schoonst. Open, hartelyk, jong, frisch... net'n granaatappel die juist even ryp de heele natuur aankykt of ze (onbewust) vragen wilde; ben ik niet rein, goed en begeerlyk? Nu, die weemoed was, en is, een contrast dat my zeer deed. Als ik een roos zag welker blaadjes beklemd raakten tusschen twee takken, zou ik die takken voorzigtig hebben weggebogen om ruimte te geven aan de lieve bloem die niet bloeien kon in

nauwte. En jy! Je bent geen voorbeschikt slagtoffer van zelf gemaakt verdriet, geen smartcoquette, zoo als er zyn. Geen teringdorstige, zoo als er zyn. Niet iemand die hoogheid zoekt in gedwongen buiging, of schoonheid in ziekelyke bleekte. Zoo als er weer zyn, dat weet je! 't Is van u zonde en jammer dat je treurt. Je hebt iets opwekkends en verfrissends in je heele wezen, meer dan ge zelf weten kunt. My altans heb je geëlectriseerd, en aangestoken met jeugd. En gyzelve zoudt vergaan in kloostersmart? O, 't is zoo jammer. Ik blyf er by wat ik gisteren schreef, vóór je brief, ik bemin je zóó dat ik je bruigom zou kunnen omhelzen.

Zoo, vind je een verwyt in m'n gezigt voor de heele wereld? Toch ben ik meestal goedig gezind, en heb meely met de wereld die zoo dom is. Vaders, voogden, regenten, koningen... al wat gezag heeft, schynt te dom om te begrypen hoe liefde geluk geeft *aan den gever*. Een hart is geen portemonnaie die leeg raakt naarmate men uitgeeft. Integendeel. O gister heb ik twee dingen gedaan in uw naam. Ik kocht sigaren, en daar kwam 'n oud mannetje zyn pypje opsteken aan de gasvlam. ‘Mag ik even, m'nheer!’ ‘Ga je gang vrind’ zei de tabaksman. Die oude man zag er krom en verdraaid

uit. Hy scheen verwerkt, en had het in zestig jaar niet zoover kunnen brengen dat-i zonder verrekken van hals en toonen z'n pypje tot de vlam kon brengen die toch niet te hoog was voor 'n latynse schooljongen. Een fragment van 'n mens! Nu, ik gaf hem 'n pond tabak, en in mezelf zei ik er by dat het van jou was. Hy was heel bly, en laat je zeggen: ‘nou, dat vind ik lief.’

En toen was daar een orgelman die medelyden opwekte, of althans attentie door een halve vrouwenhoed op z'n hoofd (als ik orgelman was zou ik nooit op zoo'n idee komen, jy?) Daarby liet hy twee kinderen dansen, die ook heel zot waren toegetakeld. Ik had meely met hem, niet om z'n armoede, maar om de malle keus der middelen om geld te krygen. Toch scheen 't zoo mal niet te zyn, want twee soldaten gaven hem wat. Dat speet me, want ik weet dat voor 'n soldaat een cent veel is. Welnu, ik heb dien orgelman laten beloven dat i nooit weer iets zou vragen aan soldaten. Voor 25 cts. heeft i dat beloofd. Zal hy dat woord houden? Ik vrees neen! Maar 't is mogelyk, als hy in alles zoo excentriek is als in z'n kapsel. Maar als hy geen woord houdt, is 't myn schuld niet, noch de uwe in wier naam ik probeerde alle nederlandse militairen

beneden den rang van korporaal te vrywaren voor zyne kostuum-overreding. Zie je, mimi, zoo heb ik je lief. Uw beeld moet tot vreugd en vrolykheid leiden, en niet tot treurigheid.

O mimi, waarom spreek je van sterven! Daar ligt nog 'n lang leven voor je. Je bent nog veel geluk schuldig aan velen, aan je ouders, je broers en zusters, aan my. En... ja, ik wil brusque zeggen wat ik meen, aan kinderen van jezelve! 't Is zonde, zoo'n frisse weelderige jonge plant om te hakken voor ze vrucht droeg. Je moogt niet toegeven in lugubre gedachten. Je hoort jezelve niet toe. En als ik bedenk dat in my welligt de oorzaak ligt van die afwyking uwer natuur die bloei vraagt en geens noeijing (mal woord... hoe spel je dat? Met drie i's?)

Och, dat was om van 't apropos te raken. Ik ben zeer in de war met myzelf. Want, mimi, als die oorzaak in my ligt, dan was 't immers myn pligt je niet eens te schryven. Noch hartelyk en innig, want dat vuurt aan, noch gedwongen, want ook dat vuurt aan, ja nog meer! Ik weet myn pligt niet goed, maar dit beloof ik je, ik zal er goed over denken. Nu wil ik, al ware 't eens vooral, zeggen wat ik op 't gemoed heb. Ik herhaal m'n laatste woord van gister. Ik heb je innig, innig lief... is 't een misdaad, in godsnaam

‘Nu, gelukkiger dan zoo als 't was voor 'n jaar!’ Juist, ik geloof dat! Anders mogt ik dezen brief niet schryven. Ik geloof dat het voor u en my beter is lucht te geven aan onze aandoeningen dan die zaem te persen tot berstens toe.

Marie is indedaad bewonderenswaardig. Ik merk dat vooral ops in haar spreken over u. Met vreugde zegt ze altyd: ‘Ik heb mimi gezien!’ Denk eens na wat dat zeggen wil in haar die veel van my houdt, en weet hoe ik u liefheb. Is dat niet groot? Als deze brief dik wordt ben ik beschaamd dien haar te geven. Er is wreedheid in. Maar dat merk ik aan haar niet. Zy is instaat om ongemaakt te zeggen: o, dat zal mimi pleizier doen.

Ik heb haar dikwyls gezegd hoe lief ik je had. Zy nam het lief en gul op, sprak er over alsof het de natuurlykste zaak der wereld was, en vraagde nooit: en ik dan?

Aan Tine schryven! O waarachtig! graag! Je kunt van haar nooit te veel goeds denken. Zy is een engel. Als je aan haar schryft, doe 't dan zooals een geloovige bidt. Je kunt niet te opregt wezen. Ik heb geen wroorden om haar gemoed te schetsen. Daar is geen vlek in. En meen niet dat uwe liefde voor haar in 't minst strydt met je genegenheid voor my. Dat is niet waar. Dat zouden bedorven mensen zich opdringen, maar

't is zoo niet. Van u weet ze dat ik je lief heb, dat je den wil van je vader volgt en my daarom ontwykt, maar je brieven heeft ze niet gelezen. Je kunt van haar nooit te goed denken, onthoud dit wel en houd my aan dat woord. Als ik dood ben (ik mag dit wel zeggen mimi, ik die zooveel ouder ben) en alles liep je tegen ouders, dood, ziekte, armoede, allerlei tegenspoed, dan zou je haar moeten aanspreken als of ik het was. Deze brief ware genoeg om je het grootste regt te geven in haar hart. Ja, zonder dat, ze weet dat ik je liefheb. Ja, schryf haar, zeg dat ik je voorstel haar te vragen om 'n slordig antwoord, zoodat je 't byna niet lezen kunt. Ze kan zoo komiek knoeien in haar brieven.

Zie hier by een paar. Eerst wou ik je wat verklaring en toelichting geven, maar 't is beter van niet. Laat dat verregaand négligé maar blyven. Ik vind het schoon. En zie eens wat 'n gloed overal. En dat is na veel tobben en lyden. Is 't niet schoon? Wat je in de brieven niet begrypt sla je maar over of als 't je interesseert, vraag het my.

Charlotte de Graaff is sedert den dood harer moeder by my. Deze had my dat laten beloven. Lotje heeft haar beetje geld aan my gegeven. Marie weet dit, en jy nu ook; anderen niet.

Na die komieke brieven van Tine, zend ik je ook den brief van Laura Ernst, die ik naar Brussel zond om te genezen van verdriet. Kyk eens hoe Everdine myn wissel gehonoreerd heeft. Den brief dien Laura me schreef kan ik je niet zenden, en dat spyt me, daarin schryft ze over Everdine en de kinderen, wacht: - neen, ik wou er wat uit copieren, maar 't verveelt me. Het spyt me dat ik je dien brief niet geven kan. Ik wou je door 'n ander 't interieur laten schetsen waartoe je behoort. Ik wou je (zoo goed als zonder den Haag en je ouders te verlaten mogelyk is) thuis maken in myn kring.

Hoe 't zy, 't rommeltje dat ik je nu zend, is om je hart te logeren te vragen, in afwachting dat je heelemaal kunt komen. Schryf flink aan Tine dat ik je dol liefheb, toe! O god, ik zal je geen démenti geven, en zy my noch u een verwyt.

‘Als ik iets zeg moet je my gelooven’ zeg je. Ja, altyd. Geloof my als ik je dit verzeker. Het niet gelooven van uw eenvoudig woord, zou my treurig en kluchtig voorkomen. Niet alleen geloof ik wat je zegt; maar ik geloof in je, ik begryp geen liefde zonder dat.

‘Je papa is goed en vriendelyk’ zeg je. Zeker geloof ik dat! Maar mimi, dat is de vraag niet. De vraag is of hy uw gemoed vult? Of hy, u

my ontnemende, zichzelf daarvoor in plaats geeft? Dat is de vraag, en van 't antwoord op die vraag hangt af of hy z'n pligt doet in 't verbieden, jy in 't gehoorzamen. O, meen niet dat ik je overhaal, of aftrek. Laat er geen verschil wezen in 't *u*, of *ik*. Uw pligt is de myne. Ik zal me schamen als jy wat verkeerds doet, doe jy dat voor my. Beschouw my nooit als tegen u en tegen je eer. Ik zie niet in dat jy erger dan ik zou vernederd wezen door eene verkeerdheid. Jy bent geen vesting, ik geen belegeraar. Wy wonen in een huis, met gemeenschappelyk belang... als er brand ontstaat, lyden wy beiden. Of meen je dat ik je niet graag om den hals waar gevlogen toen ik je sprak in 't Willemspark? Meen je dat ik geen stryd had om zoo boekerig ordinair te wezen? In 't algemeen ben ik hartstogtelyk, en dan voor u! Maar ik zie je aan als myn eigendom, dat ik juist daarom niet schaden mag. Je papa zou niet treuriger wezen dan ik, o god neen! wanneer ik iets tegen je misdeed. Wees jy zelve ook maar niet tegen my op je hoede, (je eigen fouten is wat anders.) Je zou al 't verkeerde in my 't best ontwapenen door volkomen vertrouwen.

Toch is 't my moeielyk, want je trekt my vreesselyk aan. Compleet vertrouwen is 't beste, ik zal je eerlyk waarschuwen als ik orkanig word.

Ja, wel ben je driftig! 't Is niet mooi driftig te wezen, maar wel was je ‘mooi’ toen je zoo driftig was! Nog zie ik je. Over 't geheel geloof ik niet dat er een indruk van je in my is uitgewischt... van 't eerste briefje af.

O, ik analyseer graag - daar weet ik opeens waarom dat briefje my zoo trof. Er was smart in. Dat trok my aan. ‘Er zyn zaken die nog treuriger zyn!’ Juist, dat was het.

Ik droomde van je. En toen die ontmoeting, waarby je zoo onmeisjesachtig, zoo rein menselyk, zoo dapper my toestond je 'n kus te geven op den weg.., wat was je prachtig onfatsoenlyk, mimi, hoe verheven ongemanierd! - dat antwoordde op m'n droomen. Toen zag ik je gelaat niet. Alleen je oogen door den sluier... je bent een heerlyk schepsel! En nog verwyten ze my dat ik m'n minnebrieven heb weggegeven voor niemendal!

Dat het ontmoeten by vreemden je hindert, begryp ik, en toch aan den anderen kant, is het goed. Elkaer niet zien zou u en my breken. En niet met anderen vind ik niet goed. Ik zelf ben een beetje bang voor myn hartstogt. Als ik zeker ben dien altyd te overwinnen, zal ik het je zeggen.

Maar zeg, wat meen je met dat ‘ondragelyk koele langs my gaan van gister.’ Heb ik je ont-

moet? Ik weet het niet. Dat's verdrietig. Ik zoek je overal, en staar rond, en volg telkens met myn blikken alles wat in de verte jy wezen kan, ik droom wakend van je, ben kwaad op ieder die 't ongeluk heeft 'n ander te wezen, en dan schynt het toch dat ik je had *kunnen* zien, en niet zie! Dat is erg. Ik heb je niet gezien mimi. Koel zou ik je nooit voorbygaan. Lomp dat's mogelyk. Misschien zou ik 't groeten vergeten door verrassing, maar koel nooit. Dat weet je toch wel. Och, meestal 's avonds heel laat, doe ik een pélérinage voorby je huis. Dan kan 't je niet hinderen. Overdag myd ik het.

En nu dit: of je my by m'n naam zult noemen? God mimi, wat 'n vraag! En ik u dan, jou dan, als je wilt? O mimi, hoe inniger je met my zyt, zonder je te schaden natuurlyk, hoe liever 't my is. Ik begryp geen scheidsmuur tussen ons (dan die noodig is om je geen smart te berokkenen). Vormen zouden voortaan gemaakt zyn, en beneden ons. O, wat zal ik bly wezen als ik voor 't eerst myn naam hoor uit uw mond! Je schryft: ‘Ik ben de uwe.’ Ja, mimi, in den hoogsten, edelsten, fynsten zin hoor je my toe. Als een kostbaar kleinood zal ik je behandelen. Nog weet ik niet hoe ik 't groote doel zal bereiken dat uwe liefde je geen schade doet, in geen opzigt

(ik bedoel in den zin zooals ik gisteren schreef). Maar hoe dit zy, ik neem je lief hart aan, en ik heb je onuitsprekelyk lief! Zou iemand een diamant weigeren omdat i niet weet of hy in staat wezen zal dien behoorlyk te zetten. Dat is byzaak! Den diamant neem ik dankbaar aan. Ik voel kracht in my dien te waardeeren. Och ik ben zoo bly met je brief!

Over onze verhouding zal ik goed nadenken. Maar dat ze bestaat, innig, heilig en onverbrekelyk, staat vast. Myn hart huwt je.

Dag mimi, myn mimi,
Uw Eduard
Is dat goed?

Ik wacht 'n brief van je. Ik moet met je overleggen wat onze pligt is tegenover je papa. Als wy moeten afbreken... in godsnaam! Ik vrees ja. Maar dit is gewonnen dat wy weten hoe we aan elkaar te denken hebben. Dat is goed, dat geeft kalmte. In myn hart behoor je my, al hoorde ik nooit weer iets van je. Dag myn lief kind.

Dingsdag avend laat.

Ik ben van avend by H. geweest. Ik hoopte dat je 'r komen zou, en toch is 't goed van niet. Er mag geen schyn wezen van afspraak. Ik zal je nooit meedeelen... (wanneer ik daar komen

zal, wou ik zeggen) maar mimi daar is iets mennists in waar ik niet van houd. Laat ons de zaak flink by den naam noemen. Zoolang ik in den Haag ben zal ik daar dikwyls komen. Jy ook. De kans is dus dat we elkaar vaak zullen ontmoeten. Dat idee vervult my. Ik vind het heerlyk. Wy willen dat of wy willen dat niet. Zoo neen, dan moet ik van H. wegblyven. Zoo ja, dan: vogue la galère! Ik zeg je nu dat ze my morgen te dineren hebben gevraagd. Was je nu van plan er te komen, kom dan. Blyf niet weg om my. Was je 't niet van plan, kom dan niet om my.

Of beter nog. Kom wèl om my! Wy zullen overleggen wat we doen moeten. Ik peins er over en verzeker je dat ik even goed voor u als voor my zelf zal stemmen, ja ook voor de regten uwer ouders. Wanneer we elkaar makkelyk en vry hebben ontmoet, zal misschien het afbreken ligter vallen dan in zoo'n spanning van koortsachtige onvoldaanheid. Wy zullen goed wezen zonder gemaakt offer of katholiek vastenbegrip.

Maar als je hierover anders denkt, volg je gemoed. Ja, dat spreekt vanzelf.

Ik ga slapen, 't Is één uur. Morgen komt Marie, dan kryg je dit rommeltje. Schryf je my? en veel? Heel veel? Bedenk dat je myn eigen-

dom zyt, en dat dus al je indrukken my hooren. Wegstoppen is ondeugend en smokkelen op je bruidschat. Neen, dat doe je niet. Je weet niet hoe groot je bent in je opregte moedige betuigingen! Wat 'n heerlyk vertrouwen, en... zonder acte! O, ik neem je hart zoo plegtig aan; ik voel zoo de heiligheid van onzen band. Ook ik zeg: twyfel nooit aan my!

Ik droom nooit... in den slaap. Maar wakend haal ik m'n schade aan je in. Nu slaap je al. Och dat er geen God is dien ik kan vragen je te zegenen... ìk zegen je!

X.

Vrydag avend.

Lieve mimi, ik ben heel belangstellend wat van je te hooren. Gister heb je myn pakketje gekregen dat ik al dingsdag aan Marie gaf. Ik ben verlangend je stemming te weten, en of je goed vindt dat ik zoo ronduit myn stemming heb lucht gegeven. Ja. Leugen (of halve leugen) is nooit goed. Toen ik je schreef, was ik van plan te onderzoeken wat wy doen moeten. Dat wil ik nog, maar om me daarin te helpen, wacht ik uw schryven, dat ik zeker morgen kryg. Je kunt je niet voorstellen hoe ik daarnaar verlang. Ik zou 't in 'n ander misschien kinderachtig vinden,

maar waar is het. Geheel verklaren kan ik 't niet, maar er is een charme in je heele wezen, in je brieven en persoonlyk die my innig stemt. Jy maakt dat ik lust heb om goed te wezen, zelfs goedig, en dat is prettig.

Ik heb de laaste dagen (zooals trouwens altyd) weer veel aandoeningen gehad, zóó bont dat men 't geforceerd vinden zou in een roman; als 't verzonnen was, zou men den schryver beschuldigen van jagt op effect. Zonder nu juist alles lankdradig te vertellen, heb ik er toch pret in je daarvan wat mee te deelen, dan leef je wat met my mee. Jy moet dat ook doen, wil je? En, beste meid, denk niet dat uw leven minder belangryk is dan 't myne. Het minst belangryke in den mensch zyn z'n lotgevallen. Zy schynen maar wat belangryker, omdat ze wat makkelyker onder woorden zyn te brengen. A.B.C. of D. moet hangen, (dat 's een lotgeval!) De strop breekt, (belangryk lotgeval!) De beul krygt meely, en biedt zich aan als remplaçant. (heel vreemd lotgeval!) A.B.C. of D. trouwt met de weduwe van den beul, (gek lotgeval!) De weduwe zet de affaire voort met behulp van den nieuwen echtgenoot (aaneenschakeling van lotgevallen!)

De kinderen... genoeg!

Lieve mimi, één blaadje uit je hart is be-

langryker dan 1000 blaadjes uit een gemaakt boek.

Goed, zeg je, maar die lotgevallen veroorzaken aandoeningen. Ja, maar ze zyn 1° niet onmisbaar daartoe en ten 2de 't zyn de fynste aandoeningen niet, die scherp geteekende omstandigheden noodig hebben om geboren te worden. Myn liefde voor u is belangryker dan die heele hanghistorie of iets dergelyks.

Toch vertel ik je graag wat my gebeurt, dan kom je in my. Ik wou je in myn hart steken zooals een gierigaard een pak banknoten in z'n borstzak, en dan houdt-i z'n hand er op, en voelt of i 't nog wel heeft! 't Beeld is niet mooi, maar 't kan me niet schelen of ik mooi schryf.

o God, de polen zyn geslagen en Langiwicz is niet dood! foei...

Jy ook niet, zal je zeggen. Dat is zoo, maar ik heb niemand daarheen gezonden! Want daarover dacht ik. Ik heb op 't punt gestaan het gronings Garibaldi-komitte dat me uitnoodigde het presidium van een meeting op my te nemen te antwoorden:

'Goed! Ik neem aan en heb de keus van plaats en tyd, niet waar? Welnu: plaats...station Arnhem, tyd: binnen acht dagen. Ieder brengt mee wat i heeft aan geld en te gelde gemaakt

goed, aan energie en wat er by hoort, en vooruit naar Krakau. Wie me lief heeft volgt my!

Met dat idee was ik den laatsten tyd bezig.

> [In dezen tyd dus zal het ook geweest zyn, dat Dek aan Dr. Hendrik de Vries, toen die hem voor 't eerst bezocht en zyn diensten aanbood, (zie' Dageraad 'Maart 1887, blz. 207) vroeg: Ga je morgen voor my te paard naar Polen?
> Niet lang na MULTATULL'S overlyden stierf ook Langiwicz te Constantinopel, waar hy volgens de bladen vertegenwoordiger was van Krupp.]

Voor circa 14 dagen (je kunt er Tine's brieven op nazien) besloot ik neen! De kans op slagen was te gering voor de zekerheid van myn dood. Ik zou my geschaamd hebben te leven na een échec. Dat wist Everdine. Daarop doelt haar gezegde: de sacrifice aan ons is al te groot. Ik voelde dat ik haar niet alleen mogt laten ten behoeve van zoo'n slechte zaak, (slecht in den zin van succes). Wat doe je in Polen? vraag je. Lieve, schryven, redeneren, betoogen in Holland helpt niets. Er zal moeten gehandeld worden, grof, ruw, voelbaar. Daarvoor moet ik me coute que coute tot held maken. Naar Italie kon ik niet toen 't tyd was. Ik had geen geld voor de reis, en 't lag niet in myn plan om daar aantekomen als een vagebond, of iemand die de vryheid lief

heeft om een plaatsje aan de gamelle. Als vandaag of morgen (wat ik niet geloof) in Italie wat gebeurt, ga ik, en neem sommigen mee. Maar heel lang moet 't niet meer duren, want dan kan ik weer niet. Nu kan ik me nog equiperen en over drie maanden niet meer. Ik heb noch met Italie noch met Polen te maken, ik wensch Italie en wenste Polen te gebruiken om held te worden of zoo iets. 't Zal my makkelyker vallen dan schryvery voor vreemde mensen die my huren voor 1/280 cent per bladzy per dag, en daarvoor 't regt koopen te zeggen dat 't beroerd is wat ik schryf of erger nog dat het zoo ‘byzonder mooi’ is, en dat ik zoo'n slecht mensch ben. Onlangs zei me een dominé (Roorda van Eysinga uit Zeeland) dat i den Max Havelaar ‘met zooveel genoegen had gelezen.’ ‘Dan ben je een ellendige kerel,’ zei ik. En daar blyf ik by, schoon ik in een kwade bui was toen ik 't zei.

Nu, 't spyt me van de Polen. Dat was een tussenvertelsel, maar misschien hoort het wel een beetje by 't relaas dat ik je toedacht...

(doen m'n brieven je plezier, mimi?)

Myn laatste dagen waren hoofdzakelyk gevuld met u. Buitendien had ik allerlei. Mina, de tokohoudster tot herstel van eer...

[‘Mina’ is in deze brieven reeds een paar maal genoemd. Om den lezer te doen weten wie zy was, neem ik eenige alineas over uit een artikel van den heer J. Versluys: ‘Nog iets over MULTATULI’. Het verhaal gelyk de schryver het daarin geeft is stipt juist.
‘Toen MULTATULI kamers had boven een banketbakker, [Knobel] viel het hem zekeren dag op, dat de winkeljuffrouw die hem bediende, erg onhandig deed. Hy keek haar daardoor scherp aan, en zei op eens: Maar juffrouw, je moet bevallen! Groote consternatie natuurlyk, en de erkentenis dat hy goed heeft gezien volgt.
De juffrouw had connectie aangeknoopt met een kapitein van het Ind. leger, die beloofd had, haar te trouwen. Maar toen het er op aankwam, maakte hy daar bezwaar tegen, en heette het: ik zal je geld geven maar dan moet je zwygen.
MULTATULI heeft den kapitein over een en ander gesproken, waarby de toedracht bleek te zyn, zooals de juffrouw had verteld.
De kapitein, van wie vooruit niet veel goeds te verwachten was, viel van meer naby bezien nog tegen. Hy had er volstrekt geen lust in, te trouwen met het meisje, dat hy ongelukkig had gemaakt, en MULTATULI achtte het ook een weinig begeerlyk lot met zoo'n sujet te trouwen.
Hy raadde dus aan van den heelen kapitein af te zien, ook van zyn geld, en beloofde voor de juffrouw te zorgen. Hy heeft haar toen geholpen aan een win-

keltje in den Haag, hoofdzakelyk door middel van geld, dat hy van anderen kreeg.']

... myn nichtje die absoluut haar huis uit wil. Ze wordt plat geknepen tusschen God en 't huishouden. Haar broertje Theodoor, een lieve jongen van 15 jaar. Hy was eerst ter verbetering naar Indie gezonden (één reis) en nu naar een kostschool, (beide kinderen hooren my). Dat nichtje is die ik bedoelde in de Ideen waar ik zei (háár woorden) 'vader, als we daarmee waren begonnen, vóór Anna gek werd!' Zy is trouw, flink en dapper. Theo ook. Zy waren meegegaan naar Polen.

Vervolgens veel indise correspondentie. De geest is daar ontevreden, maar 't is myn geest niet. Ieder klaagt voor zich. Ziehier: 'Is dat nu geen beroerde boel, die of die heeft meer tractement dan ik!' etc. Bah!

Dan correspondentie met het buitenland. Er is kwestie dat ik te Parys zou gaan wonen, daar schryven etc. Maar ik heb er tegen, 1^{e} verveelt my 't schryven, en 2^{e} heb ik geen regt in 't frans fouten te maken. Als ik m'n fouten kwyt ben, blyft me niets over.

Dan de lieve brieven van Tine, die je kent. Die stemmen my altyd prettig. 't Is altyd de

fotographie van een warm nestje, en als 't by my wat stormt, is 't my zoo pleizierig te zien dat zy ons tehuis weet te beschutten tegen den wind van buiten. Net 'n lieve, trouwe klokhen. Je krygt de portretjes. Och, maar ik vind haar op die portretten zoo leelyk, en anders is zy toch zoo niet, althans ik zie in haar gelaat altyd haar lief gemoed. Maar je krygt alle drie. Dan de brieven van Charlotte, enthousiaste - te - maar ... opregt! Dat is zoo. Zy is trouw.

O, en dan een heeleboel meer dat ik oversla, want het is al te bont. Een kandidaat tot de H: (zegge Heilige) dienst, die myn hulp vraagt in kerkelyke twisten. Hoe vindje? Een vader die myn hulp inroept tegen iemand die zyn dochter wil verleiden!! (een vader! O, duurte der molensteenen!) Vraag maar aan Marie, haar heb ik het verteld, of aan de familie Hotz, zy weten 't ook, natuurlyk zonder naam, maar ik vind zoo iets een aardige bydrage tot m'n systeem dat veel ouders geen regt hebben kinderen te houden.

En ik heb nog veel meer. Myn kamertje is een ware kaleidoscoop ... neen, dat deugt niet. Kaleidoscoop = schoonbeeldkyker, en vaak zie ik veel leelyks, maar interessant is het.

En, pour la bonne bouche, ziehier. Ik was in

aanraking gekomen met de koningin...

> [Naar aanleiding van Laura Ernst. MULTATULI had koningin Sophie verzocht, haar de gelegenheid te geven aan het hof iets voortedragen.
> De koningin kon haar niet ontvangen. Namens haar kwam de heer von Weckherlin, haar particuliere secretaris, tot MULTATULI om hem te zeggen dat het op dit oogenblik onmogelyk was Laura Ernst te ontvangen, hoe gaarne de koningin haar ook gehoord had. Juist ook in die dagen werden de duitsche invloeden geweerd aan 't hof, en de fransche predomineerden.]

... en dacht dat ze kwaad op me was om myn toon, die ik toch niet veranderen zou. Wel nam ik me voor haar niet weer te schryven voor ze my duidelyk toonde dat ze genoegen nam met myn independentie. En dat zeg ik in zooverre nog, tenzy ik reden heb tot de gissing dat ze niet kan. Ze is gebondener dan iemand en slavin harer hoogheid. Als 't dàt is, heb ik medelyden met haar, wat ik haar ook geschreven heb. Welnu, gisteravond in de opera groette zy my vry gedistingeerd, eigenlyk als iemand die wat zeggen wilde, by 't weggaan. En toen ik tuis kwam vond ik een brief - van haar? vraag je - god neen, van een schuldeiser die my dreigde my geen uur rust te gunnen, myn beste Tine 't leven

lastig te maken, alle mensen te waarschuwen dat ik zoo'n slechte betaler was, te maken dat myn koffer nergens in veiligheid was, enz. enz. Dat lykt weinig op de groet eener koningin! Heb je ooit zoo'n bontheid gezien? Dat noem ik humor van 't lot. Ik had wel lust gehad dien brief aan haar te zenden als curiositeit, maar ze zou gedacht hebben dat ik haar om geld vroeg.

(Bekommer je niet over die schuld. Van morgen verwachtte ik executie van m'n koffer! Ik had m'n papieren in veiligheid gebracht, uw brieven, mimi! en wachtte gerust af wat komen zou. Van avond schryft hy my op een toon of hy spyt heeft, hy zegt dat ik zoo'n opregt mens ben. Dat 's waar. Maar z'n brieven zitten vol zand, en dat is my vreesselyk. Ik ben in die dingen als Adrienne Cardoville, herberg manieren maken my misselyk en vuile handen kan ik niet verdragen. Dat ik die schuld niet betaal is omdat ze te groot is, en als ik hem...

[ik gis weer de meermalen genoemde Fuhri uit den Haag]

... wat op afrekening geef, wat ik nu wel doen kòn, dan denkt hy dat zyn insolente brieven effect hebben gedaan, en ik kryg ze voortaan alle weken.)

Verdriet heb ik er over gehad, dat is zoo, maar eigenlyk trof my 't koddige van den zamenloop. God bewaar me dat ik myn indrukken over de verhouding tot de koningin zou stellen boven myn innig gevoel voor u, maar de tegenstelling is zoo gek uit een maatschappelyk oogpunt.

Een kapel zweefde hoog, hoog in de lucht ... neen, zoo is 't niet! Dat doe ik met u, mimi, en van die hoogte is geen afdalen mogelyk. Neen, dat is het niet; de poezie kan niet ondergaan.

De kapel zat op 'n toren, op de staart van den haan. Wel hoog, maar niet poetiek hoog. En toen werd ze vertrapt door 'n ezel. Daarin is 't komieke, anders ware 't treurig. In myn zorgen van dien aard bestaat geen tegenstelling tegen myn verhouding met u. Integendeel. Uwe liefde hoort by myne armoede.

(tegen, tegen, tegen, wat 'n styl! 't Kan me niet schelen. Maar leelyk is 't, of lélyk; 'k weet waarlyk niet!)

Och, beste meid, ik verlang zoo naar je brief! Ik denk morgen ¼ voor twee, maar ik hoop vroeger, schoon als 't later komt zal ik denken: meer. 't Is zonderling, ik heb zoo'n lust je te schryven, alsof ik voel dat ik je weldra niet meer schryven zal. Welnu, al beslissen wy te breken, 't zal me smarten, maar toch zegen ik de laaste

dagen die ons zoo na aan elkaer hebben gebragt. O, zeg toch uitdrukkelyk of je met my meevoelt in onze verhouding, zoo innig als het kan, zonder schande voor u, noch verdriet voor je ouders, maar buiten dat, zoo innig als 't kàn, mimi!

Hoe we 't moeten regelen weet ik nog niet; ik wacht je brief. Veel zal afhangen van uwe verpligtingen. Na alles wat je my schreef en zeide over je ouders, mag je hun geen verdriet doen, dat is zoo ... ik vrees dat het weer zal moeten! 't Is my vreesselyk. Je weet niet hoe ik aan je hecht. Ik ben er verdrietig over. Keur je 't in my af? Oordeel eens of je een derde was.

Goed, goed, als 't moet, zullen we. Ik vrees dat het moet! Jy moet beslissen. Jy alleen kunt de regten uwer ouders beoordeelen, voelen. 't Hart is alles. Als uw hart je veroordeelt mag 't niet. O, meen nooit dat ik tegen je pligt ben. Zou ik niet beschaamd wezen, als jy ondankbaar was of ligtzinnig?

Toen ik dit briefje begon, zette ik de scheiding uit m'n hoofd, nu komt het weer als een spook my storen. Ik had my willen dwingen die noodzakelykheid te vergeten tot ik je brief had, die 'k morgen wacht.

Geef my goed je heele gemoed ... dat hoort my, mimi!

Half één, ik ga slapen, of naar bed. Want ik slaap weinig door 't hoesten. Maar tering is 't niet; ik ben verkouden. Ieder is verkouden.

Goeden nacht, mimi. 'k Wou dat je voelen kon, hoe ik je lief heb. O, zeg me eens, waar is je kamer? Wat kykt je huis my 's avonds koud en onvriendelyk aan, zoo stom en sarrend en gesloten. Dat kan jy niet helpen. Goeden nacht, mimi!

Zaturdag morgen.

Er is geen brief van u. Nu moet ik uit, en van avend naar amsterdam (één dag) maar als ik geen brief van je heb, ga ik niet. Ik moet by H. dineren, maar ik blyf niet lang van avend, om je brief dien ik wacht. 'k Zal maar morgen naar amsterdam gaan. Lieve, ik verlang zoo naar je brief.

Zaturdag avond 9 uur.

Ik heb je brief! Je slordigen brief. O, ik ben er zoo bly mee. Want ik was al bang of ik je te open geschreven had. Alles is nu goed tussen ons, mimi, ik heb je oneindig lief, en ik reken op u. Ik wou dat je voelde wat ik gevoel, als ik je zie ... neen, ik zie je eigenlyk niet. O 't is zoo gek. Toen je van middag weg ging zag ik je na door 't venster, steelsgewys. Toen kon ik, maar als je voor of by me staat kan ik je niet aanzien, uit vrees je niet te kunnen aanzien als 'n ander.

Och, 't doet me zoo innig goed dat myn brief je geluk geeft, dat je vrolyk zyt, levenslustig. Ik vraag je, kan de rigting van hart of geest slecht zyn die dat veroorzaakt? O, in dien hoogen zin is genot deugd. Kunnen wy het helpen dat men meestal verkeerd genot voor 't ware aanziet? Myn liefde voor u is genot, en ook u maakt het gelukkig. Dàt zeg je zelf. Neem de proef en stel je voor dat ik u of jy my in eens afstootte, dat we deugd zochten in 't opgeven van dat genot ... ik zou dat slecht vinden. Grove uitleggingen gaan noch u, noch my aan. Ik heb je innig lief, en wie 't kwalyk neemt, moet maar iets schooners, iets heiligers uitdenken, als i kan.

Ja, tine is een engel. Haar hoofdtrek is eenvoudigheid. Zy is inderdaad enthousiaste en poetiek, maar sans phrases (zoo als jy ook).

Ja, myn vorige brief was styf, o zoo gemaakt.

Lieve engel, begryp je niet wat ik gestreden heb? En weer wil ik dat (zamen met u) als 't wezen moet. O vrees niets, ik zal zorgen dat wy goed blyven. 't Kan niet anders. Ik meen niet dat jy zelve niet in staat bent goed te zyn, maar zamen is liefelyker.

Waarom tutoyeer je my niet? Hoe kun je zoo raide wezen? Is iemand je nader? Dat komt van myn vervloekte boekenschryven, dat geeft iets

professoraals. Ik lyk meer op 'n kind dan op 'n professor. O, beschouw me toch als je naaste! Zoo eigen als maar kan, zonder schande voor u, dat is: voor my. Ik ben zoo bly met je negligé brief, juist: negligé! En je voelt je gelukkig in myn liefde. O, dat is heerlyk. Wat ik geleden heb gedurende onze scheiding kan ik niet zeggen. Ik had dat kanapetje willen hebben, waarop je gezeten hebt in 't Willemspark. Door allerlei triviale oorzaken is 't my ontsnapt. Ik heb daarover in myn eentje zitten schreyen. Is dat nu professoraal? O, wisten de mensen 't, hoe heerlyk het is geen wysheid te hebben dan die van 't hart! Myn eerste brief was koud, zeg je... o, god, ik heb zoo gestreden. Ik wou wyzer zyn dan myn hart! Dat was de fout. Maar brak myn gemoed niet door in den laatsten regel? Stond daar niet: ik heb je lief, en als 't een misdaad is in godsnaam!

Dat had jy gedaan! Dat deed uw flink loyaal, hartelyk schryven. Je was moediger dan ik, jy een meisje! Uw openheid maakte me over myn wysheid beschaamd... die wysheid zou ik nu voortaan slechtheid noemen, naar de code van myn hart. Als ik dan zoo vreesselyk wys was, had ik moeten beginnen ... ja, hoe? ik weet niet, hoe ik begon je lieftehebben. Nog voel ik den indruk

van 't gele couvertje van je eersten brief, nog vóór ik je opriep. En toen je tweede, toen geteekend, die met ‘en’ begon. Niets, niets, van je is voor my verloren gegaan.

Doe met schryven aan Tine zooals je wilt. Vandaag schreef ik haar: ‘Ik vind dat Edu wel een langer brief had kunnen maken, maar forceer hem niet. Zeg, als hy lust heeft, graag, maar niet gedwongen. Hy moet me in zyn gedachten niet tot 'n spook maken dat taak vraagt.’ Dus lieve, jy vooral niet, noch jegens Tine, noch jegens my, nooit taak, hoor! Als ik eens een brief van je kreeg: ‘ik heb je lief, maar geen lust in schryven’ zou ik zeer tevreden wezen. Toch ontvang ik graag je gemoed (dat myn eigendom is) ook ik geef jou, wat ik kan, dat zie je. Ik heb puur een dievengevoel als ik wat voor je achterhoud. Zoo is liefde geven en ontvangen. Maar meen niet dat ik geef, niet dat ik de man ben. O, dat is zoo schoon in de zedelyke wereld. By juiste harmonie is het geven en ontvangen wederkeerig.

Je bent niet geestig, zeg je ... goddank! Je hebt hart, mimi. Zeg eens neen, als je durft. Als ik in Haarlem kom, ga ik me opsluiten, om al je brieven na te lezen. Ook die waarin je in cyfers je zelve beschryft.

Och, ik heb je wat geks te vragen. Zeg me

eens of je mooi bent? Of als je 't niet weet, of je er voor doorgaat? Ik wou eens weten of de indruk dien je op my maakt, wat nu alleen je uiterlyk aangaat, geheel alleen in my ligt? Als ik je zie ben ik geëlectriseerd, zoodat ik beschaamd zou wezen 't aan een ander te zeggen (al mogt men 't weten) maar aan jou zal ik altyd alles zeggen wat ik voel.

Ja, schryf me goed alles. Spaar noch verhef uwe betrekkingen. Nu reeds zeg ik je dat ik gis dat wy uw ouders geen verdriet mogen doen, ik zoek dus geen pretexten, maar toch zou ik graag alles weten. Ik geloof dat je papa meer wordt geregeerd door vrees voor de mensen (positie, fatsoen) dan door liefde voor u. Zeg ronduit of ik regt heb. Maar hoe 't zy, zyn regten, en die uwer moeder, die zwak is bovendien, zullen een warm verdediger in my vinden.

Wat is je brief vrolyk, mimi, juist! Kon dat wezen als we verkeerd hadden gedaan? Ook ik ben vrolyk, als ik aan u denk.

By Hotz werd van middag over je gesproken. Ik begon. 't Was me of 't niet spreken over u my drukte, en iets geheimzinnigs gaf. ‘Is jufvr. S. al vroeg gekomen?’ vraagde ik. ‘Ja, zoo of zoo laat. 't Is een lief meisje.’ Ik. ‘Ja, en ze maakt zoo'n aangenamen indruk, zoo fris en rein...’

Meer heb ik niet gezegd, en dat zei ik met moeite. 't Was me zoo gek over je te spreken met onverschilligheid.

Ik moet goed nadenken over je toekomst, die my aangaat! Toch is er waarheid in dat briefje, dat je koud vond. Je mag niet verdorren. Ik moet zorgen dat je 't oogenblik zegent toen je my je eersten en vooral je laasten en voorlaasten brief schreef. Hoe, wat ... ik weet nog niet. Ik heb je lief en voel almagt in myn hart. Zal je goed op my rekenen in alle omstandigheden van 't leven? Zal je altyd spreken als regthebbende? Ik op jou, zeker!

Als je nog lust krygt aan Tine te schryven, schryf haar dan flink dat je my liefhebt, en ik u. Schryf haar desnoods dat alleen en geef haar een groetje en vraag 't weerom. Je hoeft volstrekt niet, maar ik heb plezier je dat te zeggen om je myn openheid te toonen jegens haar. Ook daarom is 't goed dat je wat négligé-brieven van haar las, dan voel je zoo dat je op eenvoudig edel terrein bent. Daarop ben je thuis... Zie je wel dat Everdine nergens geestig is? maar poetiek wel. Dat duitse versje in den Max Havelaar heb ik niet gemaakt, 't is een brief van haar, door my vertaald in jamben, en Edu, die volstrekt geen knap kind is, had de stof geleverd.

Als je weer uwt of uut, zal ik je schryven: ‘Geachte Jufvrouw!’ ga nu je gang. Ja, ja, dat kryg je, m'n eersten brief zal beginnen met zoo iets, dan zal je geweten ontwaken over je vormelykheid. Och, ik heb je zoo lief mimi, m'n lief rein kind.

Hoe intiem ben je met Mevrouw H.? Ik vind haar lief en hartelyk, maar ken haar nog niet. Dat is een raar ding. Liefde springt alles voorby, maar zonder liefde heb ik veel opmerking noodig, en oordeel langzaam.

Komiek toch. Hoe weet ik dat jy trouw en edel bent? Ik stel met genoegen op jou woord myn leven tegen de heele wereld. O, die wysheid van 't hart!

En jy lieve, hoe kon je weten dat ik niet zoo'n byzonder slecht mens was die mooi schreef! Ga je gemoed eens na, wanneer heb je my lief gekregen?

Ik wacht op je volgenden (langen!) brief voor ik dezen zend .... eigenlyk om Marie. Ze is te goed om 'r te kwetsen. Zy zegt het kwetst haar niet, maar ik mag haar niet krenken. Ik weet dat ze van my houdt, en haar schryf ik of niet, of korte briefjes. 't Was treffend zoo bly als ze was wanneer ze je gesproken had, en my wat van u zeggen kon.

Het voorgaande was van zaterdag avend. Zondag ben ik naar Amsterdam geweest, nu: dingsdag morgen.)

Gister is Marie by me geweest. Ik heb haar dezen niet gegeven omdat ik uw brief wacht, en haar niet noodeloos een dik pakketje meegeef. Ik was 'n beetje teleurgesteld dat ik geen brief vond gister avond toen ik thuis kwam van H. Ik heb daar geschaakt met Mevrouw en Francisca. Wat 'n lieve hartelyke mensen. Ik dank je wel dat je my daar gebragt hebt.

Toch is myn verkeer daar aan huis niet goed. Ik ben er te wel en uit my te veel. Dat maakt den geest - hoe zal ik zeggen? - te uitgespannen. Ik moet peinzen en my opsluiten. 't Is me een Capua. Thuis ook. Het praten met Tine en de kinderen maakt me leeg. En ik mag niet leeg zyn, want ik heb veel te doen.

Komiek als je de brieven zag die ik kryg. Vandaag een pak van allerlei soort. Ik zou pret hebben je alles te laten zien: een kykje in de wereld. Ik word een reservoir van aandoeningen, en schyn een winkel te houden van troost. Maar dikwyls helaas ben ik uitverkocht, en geef (als Mina in 't Hamerslop) garen voor sajet of 'n ulevel voor 'n bezem.

Ik heb naar huis geschreven dat ik je weerom

heb. Tine (en ook Charlotte) weten wat ik er onder leed. Tine schryft er niets van, dat hoeft ook niet. Eigenlyk hoefde zy nooit iets anders te schryven dan 't dagelyksche (al 't andere weet ik van haar). Charl. noemt je naam op bygaand strookje. Ik zend je dat; niet omdat je haar suffrage noodig hebt, maar om je te doen zien, dat in myn kring, haast had ik gezegd: ryk, geen jalouzie heerst. Zy weet hoe lief ik u heb. Er is iets vreemds in myn bestaan, dat ikzelf niet verklaren kan. Dat is een fout die my verdrietig maakt, wyl 't my doet vreezen beneden myn roeping te staan. Ik ben vandaag neergeslagen en voel me ‘gewoon’, wat het ergste is dat me overkomen kan. Och, kwam je brief maar!

Gister avond sprak ik den heer B., je oom. Hy zat in de koffiekamer dicht by 't buffet, waar de briefbesteller z'n brieven afgeeft. Daar ik gedurig aan je dacht en aan den verwachten brief, kwam me in eens in den zin dat het zoo gevaarlyk is, uw hand op 't adres. Daarom hierby wat couvertjes... ik schreef ze allen ongelyk, expres...

't Gaf me een bedroefd gevoel by 't schryven van die adressen te denken of je ze wel gebruiken zou.

Als er maar geen brief weg is, mimi! Dat zou

vreesselyk zyn! Neen, ik denk dat je my uitvoerig schryft over je verhoudingen.

Woensdag.

Geen brief! Lieve meid, waar wacht je op? Zou er een weg zyn? dat is erg.

Marie komt eerst morgen. Dan heb je dezen eerst overmorgen. Ik ben ongerust. Van middag kom ik by H., dan hoor ik ten minste of je wel bent. Verbeel je nu eens dat je ziek was, en ik kon niet by je komen.

Om te beoordeelen of wy moeten afbreken heb ik je brief noodig.

Gister heb ik een bezoek gehad van die kleine jufvr. B. Beoordeelen kan ik haar nog niet, maar wel geloof ik dat ze studie waard is. Nog weet ik niet of ze 'n meisje is of 'n mensch, of (wat behooren zou) 't een in 't ander. Dit betwyfel ik voorloopig. De harmonie in die verhouding is myn ideaal van volmaaktheid, en de algemeene disharmonie daarin houd ik voor de oorzaak van veel verkeerds.

Als beeld, zoo: (alle vergelykingen gaan mank, soit!) Mensch zyn zal ik noemen: de algemeene hoedanigheid der voorwerpen, byv. yzer. (Je ziet dat ik de fabriek van Hotz frequenteer.)

Meisje, man, vrouw, kind zyn, stel ik gelyk aan den oogenblikkelyken toestand van die stof

(de vorm) byv. een kram, een haak, een spyker. Goed yzer kan dan alleen nut doen door z'n goede hoedanigheid als het in den vorm is gebragt, die beantwoordt aan het doel. Maar vorm zonder goed gehalte is ook niets waard.

De algemeene hoedanigheid gaat echter voor. Een verkeerd gevormde kram van goed yzer kan omgesmeed worden. Een goed gevormde kram van slecht yzer is en onbruikbaar als kram, en als bestanddeel van wat anders.

Een goed mens die in zekeren toestand niet beantwoordt aan z'n bestemming, kan in andere toestanden daaraan wèl beantwoorden (een mal coquet meisje kàn een goede moeder worden. 't Is niet zeker, maar 't kàn, etc.)

Werk dat wat uit in je gedachten. Ik word te lankdradig anders.

Daar komt iemand in de smedery die gelooft dat veel goed yzer verkeerd gevormd is. Die grondstof is te goed, zegt hy, om zoo weinig te voldoen aan wat men van goed yzer maken kan. Wat doet hy? Als i wat te zeggen heeft in de fabriek, verandert hy de verkeerde vormen, dat is (op de maatschappy toegepast) de toestanden.

De meesterknechts (ouders, regeerders, etc.) willen dat niet. De oude toestand was hun gemakkelyker. De verandering baart smart. Nu is

de vraag of die smart eerbiedwaardig genoeg is om 't oversmelten na te laten of uit te stellen.

Ik wacht je brief en zal m'n pligt doen.

Ik heb je heel ernstig te schryven. Aan anderen ook. Langen tyd heb ik expres gezwegen in 't publiek. Er zyn velen welker stof ik te goed reken voor den toestand. Maar 't is niet de moeite waard (uit 'n maatschappelyk oogpunt) vuur te stoken voor 't omsmeden van één kram. Van vèle krammen en spykers kan welligt 'n bruikbare locomotief gemaakt worden, of beter nog, een yzeren brug naar wat volmaaktheid.

Zelden of nooit wordt er iets uitgevonden. De omstandigheden dringen tot toepassing van iets bekends.

Stel dat men over 1000 jaren in de biografische woordenboeken van my zegt: ‘hy vond 'n nieuwe leer uit’ dan zal dat 'n leugen zyn. Als ik iets doe wat op zoo iets lykt, zal ik niets gedaan hebben dan den drang der omstandigheden volgen. Van veel kanten kryg ik smartbrieven en vragen om wat hulp (verandering van toestand) Vaak gebeurt het my dat ik 't yzer niet goed genoeg keur voor de moeite van 't verwerken. (Onlangs nog schreef ik: ‘ik kan me niet bemoeien met zulke ellendelingen als gy. Doe my plezier en schiet je dood. Voor de eer van de

familie zal ik rondvertellen dat je aan de mazelen gestorven bent. Ook verbied ik je te schryven over 't goede. Dat compromitteert een ander, die 't meent, etc.')

Ik ben niets gemakkelyk in 't opnemen van sympathie. Ik heb voelhoorns en bedrieg my zelden in de deugd van 't yzer.

Och, 't zou me zoo vreesselyk hinderen als ik je niet kon opnemen in m'n plannen, zooals ik je heb opgenomen in myn hart! Ja, 't heeft me weerhouden het legioen te regelen, die weerzin om 't te doen zonder u. Als ik zeker ben dat je zedelyke vryheid hebt tot aansluiting, doe ik het. Waar blyft toch je brief?

Ik moet een efficace gezag stellen tegenover de algemeene geschiedenissen van ònwettig gezag. Er moet een blyde boodschap worden gebragt van vryheid in den staat, in de zeden, in de harten, in de huisgezinnen.

Die Jezus begon met visscherlui! 't Is waar, zonder Constantyn hadden we nooit van hem gehoord.

En vraag je hoe zal je doen? Eilieve, als je den Montblanc wilt overtrekken dan begin je met 'n heel eenvoudige wandeling naar het station. Ik zie dat het kan.

Hoe doe-je om 'n werk te schryven van 37 deelen? Wel, ie begint met één letter.

Ja, 't kan! M'n grootste bezwaar is de smart (de onbillyke smart toch!) van de oude meesterknechts.

En ik verwyt my dat bezwaar! 't Is als van iemand die de stoomkracht ontdekte en die de toepassing uitstelde uit meely met de trekschuiten.

Vaak zeg ik als Hamlet: Scheer my 't hoofd kaal, spuw me in 't gezigt, stop me in een klooster... ik heb nog niets gedaan. Am I a coward?

't Is zoo'n stemming, die me een paar zydjes geleden deed schryven: ik begryp myzelf niet. O, die vervloekte stryd tegen m'n eigen zachtheid. Doet de natuur dat? Zy gaat flink haar weg, en verplet wat tegenstreeft. Mag ik myn ploeg terughouden omdat er welligt hier en daar een worm wordt doorsneden? Is 't geen lafheid? En is 't billyk dat ik, myzelf niet sparende, sentimenteel ben voor anderen?

Ik geloof dat m'n zachtheid misdadig is.

Lieve beste engel schryf me toch!

Ken je Mirabeau? Ik lyk iets op hem, maar meer nog op Hamlet met z'n eeuwig talmen. Hy wou z'n moeder sparen... ik, vele moeders! Hy had last van 't gewawel van Polonius, ik heb er hier in Holland 72 op 't binnenhof. Hem hield men voor onwys, my ook. Hy was driftig,

poetiek, wysgeerig, zacht en ruw (zie de scène met Ophelia!) ik ook. Hy had haar lief. ik u. Hy stootte haar van zich af... o god, dàt zou ik niet kunnen. Waarom liet Shakespeare hem dat doen?

Ja, ja, ik weet het wel. S. was een reus in menschkunde. Gooit men niet een bloemruiker weg als men ten stryde trekt? Maakt niet liefeykheid het hart week? Zeker, zeker, hy moest Ophelia wegstoten, zoodat zy gek werd van smart en gemeene liedjes zong, zy 't reine meisje? Erger krankzinnigheid ken ik niet. Vuile woorden op reine lippen.

Zie, ik die gesleept ben door den modder der wereld, ik die... ja, ik wil niet al de onreinheid noemen die my omgaf in 't leven, ik heb nooit een vuil woord gezegd! Dit komt me in den zin onder 't schryven. Nooit heb ik daaraan gedacht, maar waar is het!

En dan Ophelia! Dàt is krankzinnigheid!

En waarom liet S. haar zóó onwys zyn? Om haar smart te teekenen. En waarom die smart zoo groot, zoo eindeloos groot? Die smart gaf de maat aan van hare liefde, en van Hamlet's liefde. Hunne zielen zongen uit één toon. Een gemeen liedje in haar mond was dezelfde dissonant als in zyn mond: Ga in een klooster, weg met jou... voort!

O, god, mimi, wat ligt er 'n smart in 't begrypen van den Hamlet! 't Spyt me dat hy er is. Ik zou hem schryven als ik 't niet liet om dat vervloekte corrigeren van drukproeven.

Dag lief, rein kind... ik houd wat op met schryven aan je. 't Irriteert me, dat zie je wel. Ik heb vandaag iets dols in my. Net 'n gevoel om by je te gaan en je mee te nemen. Ik ga wandelen in 't bosch, ja, dat is goed.

Dag myn kind, myn lieve Ophelia. Kun je wys worden uit m'n brieven? Uit de stemmingen, meen ik?

Opgeven doe ik je niet, nooit! Schryf me dat ook.

Woensdag nacht, na je pakket.

Ik ben laat van Hotz gekomen. Ik wist niet wat my wachtte. Ik heb gelezen tot nu toe, 2 uur, en ben erg aangedaan.

Schryven nu, kan ik niet. Ik dank je mimi. O god, wat 'n hart! Ik begryp myn gevoel niet. Toch is er smart in. 't Is of ik bang ben voor de hevigheid myner aandoeningen. Myne liefde was niets, ik moet voor uw hart zorgen. Morgen zal ik kalm wezen.

Myn pligt zal ik doen al zou ik bezwyken. O mimi, wat ben je heerlyk sterk, juist in die verheven opregtheid. Je zou my goed maken. Wel

geef je je gemoed, ik kan niet schryven. O, als ik dat geweten had toen ik van avend lachte en praatte als een kind... dat my dàt wachtte. Want je dagboek en je brief stemt my ernstig. Ik zou willen sterven om de keus te myden tussen afstand, en... ik weet niet wat ik schryf. Ik voel iets als heiligheid door uw schryven. Neen, je kunt niet weten hoe me dat aangrypt. Ik zou 'n nieuw leven willen beginnen voor je. Neen zeker, je bent niet geestig... ik kan je niet zeggen, hoe ik voor je voel. Ik wou wel sterven van nacht om te scheiden met dien indruk. Wat er gebeurt, ik zal je waard zyn, ja, dat wil ik. Och, dat ik van nacht nog Tine kon spreken. Zy zou my goed begrypen. Zy zou my goed begrypen. Ik wou dat ik dood was. La joie fait peur, neen, 't is geen joie. Ik ben ontsteld. Er is verleden een man gek geworden, omdat hy geld had gewonnen. Zoo is 't ook niet. Neen, 't is omdat ik vrees dat ik je zal moeten opgeven om je moeder. Morgen zal ik denken. Nu kan ik niet. Er is iets vreemds in dezen dag.

Donderdag morgen.

Ik had je geschreven van vrydag avend tot gister middag toe. Dat kryg je; maar nu kan ik niet anders dan je zeggen dat ik je pakket heb. Nu kan ik je niet schryven. Bedenk dat je een

sluitteeken vraagt. Dat zal ik, al zou m'n hart breken, maar daartoe moet ik m'n geestkracht verzamelen. Schryf my niet. Je hebt genoeg gedaan. 't Is myn beurt. Maar ik beken dat ik zwak ben. De laaste brief zal van my wezen. Ik weet niet wat zwaarder is, 't laast schryven of 't eerst niet antwoorden. Ik ben bedroefd en bly alles te gelyk.

O, een ding nog, antwoord daarop mondeling als je wilt door Marie, mag ik je boekjes bewaren? Verbranden kan ik ze niet. Dat kan ik niet. Als je niet wilt dat ik ze houd, dan zend ik ze je terug.

Ik ben moe van aandoeningen. Ik heb wat tyd noodig. Ik wil je liefhebben als nooit iemand verzinnen kon, hooger, heiliger, reiner.... maar gloeiend mimi.

Ik zal naar huis gaan, dat doe 'k altyd als ik geschokt ben. O dat sluitteeken. Je hebt gelyk. Ik eerbiedig je uitspraak, ik voel dat je goed handelt. Ik wil niet minder wezen.

Neen, je bent niet half. Je...

Ik kan nu niet schryven. Ik ben vreesselyk aangedaan. O, wat zou je vader je vereeren als hy alles wist.

Geef je mama een kus en ook je vader, ik weet niet waarom ik dit zeg, maar ik voel het zoo.

Wat is dat schryven ellendig. Toch zou ik je nu niet willen spreken, alleen niet.

Wacht myn brief, myn sluitteeken. Nu heb ik geen woorden voor m'n gevoel. Ik wou dat ik nog eens leven kon.

Mimi, ik zal je je pligt makkelyk maken. Dat heb je aan me verdiend.

O god, vrywilliger voor een heldendaad, een sluitteeken. Ja.

Vandaag geen woord meer, maar doen zal ik het.

XI.

Vrydag 27 Maart.

Wat ik ondergaan heb sedert woensdag nacht toen ik je pakket had, kan ik niet zeggen, mimi. Ik dank je voor je schoone liefde. Ik zie uit je dagboek wat je al hebt geleden en ik heb eerbied voor je.

Als nu deze brief koel schynt bedenk dat ik my neerzet om een eind te maken aan uwen en mynen stryd. Myn gemoed is vol, en wanneer ik nu toegeef in 't uiten, waar blyft dan het slot dat gy eischt. En je hebt gelyk. Ik zeg het ook. Dus nu inderdaad voor 't laast. Ik zal sober wezen met myn woorden.

Gister was ik heel onwel, maar niet om u. Er was my iets heel leelyks voorgekomen, en dat had

my geschokt in 't heilig gevoel dat ik voor en door u had. Anders had ik u gister al geschreven. Ja, wel mag uw papa trots op je wezen. Neen, je bent niet half. Juist dat heel opene jegens my, is de manier om jegens hem geheel je pligt te doen. Dat zal dan ook.

Analyseren, schiften wat je hem schuldig bent, wat je lydende moeder, komt nu niet te pas. Ook niet hoelang onze scheiding duurt.

Is dit nu een schraal antwoord op je heerlyken brief, op je dagboek, die photographie van je ziel? Ja! 't is myn ridderlyke pligt je 't niet antwoorden makkelyker te maken dan my dit sluiten valt. O, dat woord sluitteeken suist me in 't oor sedert eergister nacht.

Misschien verlies ik Marie. Zy heeft verdriet om my. Minder dan jy had... maar ze heeft ook minder reden om 't te dragen. Als dat zoo is, onthoud dan dat je my kunt vinden door aan Everdine te schryven. Niemand zal iets van u lezen. Zelfs zy niet.

O god mimi, waar ik ooit koel of koud schyn, bedenk dat er valsheid is in elke toenadering van myn kant, vooral nu ik je dagboek heb gelezen en je stryd ken.

Als ik nu niet sluit, wanneer dan? Ziedaar, ik groet je en vereer je als een heilige!

XII.
[verzonden in brief XV.]

Vrydag morgen.

Mimi, ik lees daar een briefje van je papa aan Truida. By-omstandigheden weet ik niet; ik weet niets dan wat dat briefje my gissen laat.

Word je gebrusqueerd, beknord, ruw behandeld... dat mag niet!

Ik zit in doodelyken angst over je.

Ik heb regt op tyding van je, en dat je tot my komt, als men je ruw behandelt. Ook Annette mag je niet alleen laten. Als men je dwingt weg te gaan, moet je beide naar Everdine. Ik zal je in dat geval niet zien of ontmoeten, en voor je zorgen als myn kinderen. Ik zal je laten afhalen door Ch. de Gr. of je laten begeleiden door Mina. Hoe 't zy geef my berigt van je. Ik ben vreesselyk ongerust over je. Om godswil schryf me één woord. Toon my dat je op my vertrouwt als je in nood zit. Je mag je niet laten vernederen. Dat heb je niet verdiend. Je mama ziek? Ja, maar 't is voor je mama ook niet goed dat men u beleedigt en uitscheldt. Ziedaar! Bedenk dat ik niets weet en dat myn angst me zoo schryven doet. O god, mimi, reken op my. Als je 't huis verlaat zal ik voor je eer zorgen. Ik zal je niet zien.

Voor T. is 't ook heel hard. Ook daarin is je papa onregtvaardig. Hoe kan hy zoo doen? Je hebt hem toch zeker gezegd dat je juist, omdat ik hier was, hier niet aan huis kwam. Als je papa alles goed wist had hy reden tot tevredenheid, ook over die lieve Annette. En ook ik heb my redelyk goed gehouden. O dat onverstand! Voelt hy niet dat hy u opwekt, aanzet, voortdryft?

Laat je niet vernederen, en bedenk een middel dat ik tyding van je kryg.

Als je my niet noodig hebt dan zal ik niets doen, en my effaceren, maar als ik iets voor je doen kan zal my niets te moeielyk vallen, niets! Ik heb er regt op dat je op my rekent.

Zaterdag.

Gister ben ik uitgegaan met plan je dit briefje te doen geworden. Ik dacht aan juffr. Dr. en uwe naaister. Maar na lang denken heb ik niets gedaan. Ik zou die menschen strenge geheimhouding moeten aanbevelen en dat zou je compromitteren Ook als 't mislukte en je papa kreeg 't in handen, zou 't je toestand nog verzwaren. Dus geduld! Je moet opgesloten en bewaakt zyn, anders zou je tyding geven. God weet hoe je 't hebt. 't Ergst bang ben ik dat je papa je door een of ander compromitteert. Dat idee is vreesselyk.

XIII.
[verzonden in brief XV.]

Zaturdag morgen.

Beste Mimi! Ik heb u iets te zeggen en verzend dit over de post in de meening, ja met den wensch, dat uw papa dit leest.

Gister ontving Mevrouw H. een briefje van uw papa dat ons veel te denken geeft. Ik ga alle nevenzaken voorby, om alleen dit te zeggen dat niemand en allerminst uw papa het regt heeft u te behandelen als een gemeen meisje. Ik gis dat je wordt bewaakt, opgesloten, god weet het! Anders zoudt ge van u laten hooren. Wat u tegenover bedienden zoude compromitteren moogt gy niet verdragen. Gy hebt pligten te vervullen ook jegens uzelve.

Myne woning staat voor u open. Everdine zal u met liefde ontvangen en ik zal zorgen voor uw eer, door weg te blyven van huis zoolang gy noodig zult hebben daar een toevlugt te zoeken tegen vaderlyke tyrannie.

Laat dit lezen aan je papa.

Ik groet je hartelyk.

Douwes Dekker.

De bedenking dat je blyven moet om de ziekte

van je mama is een verkeerde speculatie op uw gevoel. Het is voor je mama niet goed dat je papa door zyn onverstandigen dwang scènes veroorzaakt, en dat hy u die zoo stipt uw pligt deed, door zyn gewelddadige maatregelen doet voorkomen als een slecht meisje. Dàt zal uw mama benadeelen. Je papa is je niet waard. Als men zoo handelt met meisjes die pligt betrachten met offers van de liefste aandoeningen, hoe zou men 't maken met anderen?

Mimi, het vaderschap geeft geen regt je te beleedigen of tentoon te stellen.

Ga naar Everdine. Daar zal je niet beleedigd worden.

XIV.

Dingsdag 2 Juny '63.

Mimi, ik kan 't niet uithouden. Wat ik na dat fatale briefje van je papa heb geleden ga ik voorby. Nu dat raadselachtig schryven aan Marie, met een liefdeblyk aan Truida... voor my geen woord, geen wenk, niets! Dat is wreed, mimi! Ik smeek u om een woord. Van dien vreesselyken dag af dat T. dat briefje ontving schreef ik je, hopende eindelyk in staat te wezen 't je te doen toekomen. Helaas, ik dacht dat je opgesloten, be-

waakt, mishandeld werd. Ik hoorde toen dat je vry was, en dat was me een dolksteek. Ik heb op 't punt gestaan je een brief te zenden (geschreven was 't al) openlyk over de post waarin stond: ‘laat dit lezen aan je papa.’ Ik verzocht je tot my te komen!

En nu, mimi, nu... ik weet niet wat ik denken moet. Ik smeek je om een woord van hartelykheid, van vertrouwen. Wat heb ik je misdaan, mimi? Ik heb je gloeiend, en ik meen edelmoedig liefgehad. Je briefje aan Marie is vreesselyk geheimzinnig, en 't sluit my zoo uit! Heb je een geheim, ben je aan je eer verpligt het te bewaren, doe het, maar geef me een teeken van hartelykheid. Wil je niet dat iemand het weet, geef daar dan blyk van, en ik zal zwygen. Maar geef me iets ten minste, een woord.

Ik sprak daar van eer! Welnu, is dat eer my zoo'n verdriet, te doen? Och, ik wou dat ik nog kon gissen dat je bewaakt werd! Opgesloten! Dáárvoor had ik raad en hulp, maar voor lauwheid van hart weet ik geen raad. Ik ben bitter bedroefd, mimi!

Ik vrees zoo dat je boos op my bent, dat gemarkeerd verzwygen van myn naam in 't briefje aan M. martelt my! Ik kan niet vatten dat er iets wezen kan dat je in den waan zou brengen dat

ik niet goed ben en dat ik je niet liefheb. Ik smeek je schryf één woord.
Of een bloem, één letter, je naam alleen, iets om godswil mimi! Martel my niet zoo! Dat kan door niets verschoond worden... Neen, neen, ik verwyt niets, neen, maar ik smeek om één woord.

XV.

Donderdag avond laat.
[4 Juni '63]

Myn lieve mimi, myn heerlyk kind. Ik zet my om rustig aan je te schryven, 't is misschien goed. Zoo dikwyls wou ik dat doen en altyd hinderde my die vreesselyke spanning van 'n ‘sluitteeken’ je weet wel. Tans nu er belangen van anderen in betrokken zyn, zou 't kleinheid wezen en pruderie van pligt om onvolledig te schryven. Ja zelfs dikwyls vraag ik myzelf af of wy goed deden ons zoo te spenen. Ik heb eigenlyk geen principes, geen zedestelsel, je weet ik volg m'n indrukken. Nu is myn hart wel goed maar vaak dringt het my by keuze van handeling al te veel naar de offery. Het niet aandringen by jou op 't voortzetten onzer verhouding is misschien niet goed geweest. (Ik zeg: misschien. Nu nog stel ik geen verandering voor. De regten van je vader, de ziekte uwer moeder, je lieve roeping om voor de kleineren te zorgen

dat alles weegt heel zwaar. Maar er is ook tegen. En het is heel mogelyk dat ik het tegen niet zwaar genoeg heb laten wegen, juist omdat scheiding van u my zooveel kostte. Er is bedrog in offerzucht, evenzeer als in ordinair egoisme. Want ook offeren is vaak zelfzucht. Het idee smart te dragen opdat gy je pligten trouw zoudt vervullen, verlokte my tot pynlyke zelfkwelling. Nog voel ik de aandoeningen van den avend toen ik je dagboek las, en nog zeg ik: ik had zoo graag willen sterven na daarin te hebben gezien dat je my liefhad meer dan ik denken durfde.

Goed, goed, zonder nu te zeggen dat je anders doen moet, wil ik toch eens eindelyk een en ander opmerken wat ons misschien niet zoo gaaf had moeten doen toestemmen in betrekkelyke scheiding.

Lieve, verbeeld je eens wy waren getrouwd voor de wet, zouden we dan ook ons zoo maar hebben laten van een rukken? Immers neen. En nu vraag ik je of 't nu mogt? Nu, omdat er geen contract was voor de wet. Of reken je je minder aan my verbonden? Ik aan u niet! Ik durf dit nu vooral zeggen wyl ik de laatste dagen van bittere ongerustheid over je zoo goed gevoeld heb hoe ernstig ik my je heele lot aantrok. Er is maar een ding dat my beletten kan openlyk

voor je op te treden en je als *myn* eigendom te beschouwen, dat is: je eigen wil. En die wil wordt bepaald door pligtbesef. Maar de vraag is of wy die goed beseften.

Want... ook omtrent jezelve heb je pligten. Ik spreek nu in de meening dat je my liefhebt als ik u. Welnu, mag je dan, dag in dag uit een moord begaan aan je eigen hart? Ben ik je niet de naaste? Ik heb denkbeelden te geven, behooren die niet u? Mag jy my de uwe onthouden? Is 't billyk dat anderen eigener met my zyn dan gy? De ideen die je schreef op 't blaadje in Truida's brief, kreeg ik nu langs 'n omweg, toevallig! Is dat alles goed? De ziekte van je mama heeft hare regten, maar ook ùwe gezondheid, uwe zucht tot wryving, tot ontwikkeling, tot mededeelen en ontvangen, en al 't myne daar tegenover... in een woord: onze liefde. Ja, mimi ook ik heb regten op u. O denk niet dat dit alles préambule is tot het aftrekken van je andere pligten. Wees gerust, ik zeg nog je mama gaat vóór. Maar ik beweer alleen dat het volgen van je papa's wil niet zoo geheel en al onverdeeld je pligt is.

Nooit viel my dit duidelyker in 't oog dan dezer dagen nu er andere belangen dan de myne werden gekrenkt door je - ik weet er geen

ander woord voor - door je puritanisme. Je hebt T. bitter bedroefd. Ik laat nu de oorzaak van 't briefje daar (straks kom ik er op terug) maar mogt gy haar onvoorbereid, ongetroost, ontoegesproken zelfs, zoo'n slag in 't gezicht laten ontvangen. Mimi, als dàt je pligt was, dan verklaar ik dat ik een pligtvergeten slecht mensch ben! Geen God, zou my dat kunnen wysmaken.

Touchant was onze overeenstemming in de meening: ‘mimi moet bewaakt, opgesloten, gebonden zyn, om dat toetelaten!’ Of - want beletten kon je 't niet dat je papa schreef - of om niet hierheen te vliegen en te zeggen: Truida, dat komt niet van my! Ik wist later dat je uit geweest was, en zeide 't Truida niet, dat zou haar een dolksteek geweest zyn, zooals 't my inderdaad was. Zy heeft geleden, mimi, en 't was aandoenlyk hoe wy ons afpeinsden om eene verontschuldiging te vinden voor je zwygen. Ik wou dat je alles gehoord had! Hoe we den heelen dag luisterden naar de schel, hoe wy telkens vraagden - of vragen hoefde niet meer, we keken maar vragend - weet je iets van mimi? Mimi, ik verzorgde je bloemenmandje en trachtte 't mos in 't leven te houden, en ik verzeker je dat het my tranen gekost heeft. Ik bewaarde den eersten dag de verflenste takjes, maar toen

kwam ik op 't idee het mos in 't leven te houden, en telkens als ik nazag of 't lukken zou, vroeg ik my af wat meer kans had, uw hart of die teere worteltjes? En altyd was 't antwoord bitter! Want zag 't mos er flets uit, dan zei ik: Wel ja, dat plantje wil haar niet beschamen! En had ik weer hoop dan hoorde ik my zelf zeggen: die zwakke tweemaal overgeplante vezeltjes zyn sterker dan zy! Ik kan je myn smart niet beschryven, en ook Truida was bitter bedroefd.

Nu vraag ik je, mimi, is het pligt zooveel verdriet te doen? als iemand je dat vertelt zeg hem dan dat hy liegt, en laat je hart (dat geregtvaardigd is, o goddank ja!) laat je hart dan 't wetboek zyn waarop je dementi berust. 't Zyn gekken of bedriegers die beter wetboek aanpryzen.

Je papa had reden (gegrond of niet) om zoo'n brief aan Truida te schryven. Wat kon je beletten haar uw handdruk te geven, by, voor of terstond na dien brief? Wat?

Verzoek, bevel van je papa? Je mogt niet gehoorzamen. Waarachtig, mimi, je mogt niet! Had je papa reden je omgang te verbieden, ik geloof dat je goed handelde daarin toe te geven (altyd om by-omstandigheden, want absoluut regt om jou, een volwassen meisje, een vrouw, een mensch, aan zulke banden te leggen, heeft je papa niet). Maar

je mogt niet toegeven in den hoogst wreeden onbillyken eisch dat je van Truida geen afscheid nemen zou, haar niet voor 't laast hartelyk zou toespreken. Daartoe bestond geen reden! Neem aan dat de oorzaak regt en geldig is, kan je papa verklaren dat het schryven van een afscheidsbriefje, of 't bezoek van een kwartier u, hem, je mama of wie ook zou geschaad hebben? Ik blyf beweren dat het oordeel daarover aan jou staat, doch neem aan dat hỳ dat moet weten, ik vraag je kan hy dàt beweren? Die vordering is dus tyranniek! En het toegeven daarin was zwak, mimi.

En nu kom ik weer terug op de vraag of 't goed is dat wy zoo gescheiden zyn? Als ik geregeld, kalm, zonder al die schokken met je in aanraking geweest was, zou je zoo niet gehandeld hebben, en nu nog bid ik je: maak dat goed! Niet om Truida te verzoenen (dat is niet noodig, geloof me) maar omdat je myn mimi bent! Ik kan natuurlyk niet alles herhalen wat wy spraken. Ik had bittere gedachten in myn hart, en meestal hield ik ze binnen, maar heel enkel, met Truida alleen kwam 't er uit. Welnu, om je de smart te caracteriseeren, eens heb ik gezegd: ik had liever gehoord dat mimi zich had overgegeven aan een man van de straat, dan te moeten gelooven aan

zoo'n breuk in haar hart. En, zei ik er dan by, er moet dus iets anders achterzitten dat wy niet weten, maar inwendig zocht ik vergeefs naar die onbekende oorzaak van je zwygen, en nu nog zeg ik je, je deed verkeerd!

Ik raad je zeg aan je papa dat je verkeerd deedt, zeg dat je hem zult gehoorzamen om den wille van je mama enz., voor zooverre je pligten dat inderdaad meebrengen, maar dat je mama niet zal beteren, noch de opleiding uwer zusters en broer bevoordeeld, door eene geheel gratuite ongemotiveerde wreedheid. Dat je toegeeft in pligtbesef (door de verkeering aftebreken) dat je niet toegeeft in tyrannie door zonder grond iemand bitter te krenken die je liefheeft.. Nog eens, T. vraagt niets, zy denkt niet aan rancune. Maar my is 't een eerezaak geworden dat jy niet lafhartig schynt.

O, ik heb je meer te zeggen! Maar nu dit: de oorzaak van 't briefje! Ik ga voorby wat ik onderging al den tyd toen ik dacht dat de zaak my gold, hetzy door 't ontdekken van myn verblyf hier, 't zy door god weet wat over my. Myn leven is zoo vol dat iemand die my wil benadeelen, beau jeu heeft. Goed, het geldt my dus niet. Ergo Truida of Jacques. 't Is delicaat van je dat je 't my niet zegt - maar ik gis dat ik de reden

weet, en ook dat je zweeg om Truida geen verdriet te doen.

Toen ik van middag uw brief kreeg was ik gelukkig alleen. Ik vloog naar myn kamer en heb niets gezegd. Ziehier waarom. T. en ik hebben zamen geleden, een brief van u te hebben en dien niet met haar te deelen, ware wreed geweest. Dat kon nu niet, ik moest dus alles voor my houden. Na den middag kwam Marie, en na haar vertrek, zei ik: ‘Eindelyk tyding van mimi! 't Is niet om my. Dus om u of Jacques. Ik zal haar schryven en verzoeken dat ze 't zegt.’ Ik scheen dit dus van Marie te hebben gehoord, en ik kon myn brief, (myn heerlyken brief!) voor my houden.

Hierby gaan de twee onverzonden brieven. Zie er uit of ik je liefheb, en eene opmerking: bedenk dat ik in dat schryven je papa moest hard vallen, wyl ik moest gelooven dat je opgesloten was!

Dit laatste briefje zou met de post worden verzonden. Gelukkig nog kwam Truida my oplettend maken dat het niet geheel zeker was dat je papa gehoord had dat ik er was, en dat dus in een tegenovergesteld geval je positie nog erger werd.

Mimi, myn mimi... ik ben op je eer gesteld!

En myn lief kind die zit niet alleen, niet hoofdzakelyk, ja misschien in 't geheel niet in wat de mensen meenen. Jezus zeide: niet wat den mond ingaat etc. Welnu, ik zeg: de eer zit boven en niet beneden den gordel. 't Klinkt fors, ik weet het wel, maar waarachtig er zyn schooner, heiliger, fyner pligten dan de drie deugdjes die de wereld voor deugd geeft. Ook voor de wereld ben je deugdzaam, en ik zal waarachtig niet anders in je begeeren, maar lieve, ontdoe je toch van 't fatsoenlyk idee dat die drie deugdjes alles is! Och, kon ik je dagelyks zien en spreken! Wat nu bar klinkt en wat gewaagd, zou je in je opnemen en 't zou je kracht geven om jezelf te zyn. Want je bent een edel groothartig meisje. Dat zie ik zelfs nu in deze zaak, waarin ik geloof dat je verkeerd deedt.

Schryf me gaauw en veel. Ik heb je gloeiend lief, en juist daarom heb ik je zoo... rond geschreven. Ik kan niet velen dat er op u iets zou aantemerken vallen. Och, ik zou je zoo graag spreken, nu vooral.

Goeden nacht myn lieve engel, ben je niet boos dat ik geknord heb?

't Is klaar dag. O, kon ik je alles wat ik nu schreef, gezegd hebben! En kon ik je kussen, anders dan ik ooit deed...

Goed, goed, als je my maar liefhebt ben ik tevreden, al zag ik je nooit weer.

Zaterdag morgen.

Als je wist wat het my kost je niet te schryven. Ik heb je altyd wat te zeggen, en zou graag alles met je behandelen. O de ideen op dat blaadje! Maar die zal ik toch beantwoorden.

Ik ben innig bly dat je zoo gelet hebt op 't graankorrel idee. Dat stond ook in je dagboek... Och, ik had je zooveel te schryven...

't Is nog de vraag, mimi, of 't goed is dat we ons zoo spenen (n mal woord!)

Neen mimi, ik heb geen soort vergeten. Dat is me juist uit je dagboek gebleken, en nu weer.

Dat franse vrouwtje moest niet mooi zyn (dat zou zoo wezen by een schryver). Ze was waarachtig mooi (dat was zoo in 't avontuur, in 't ongemaakt voorval.)

Ik ben met haar te Nice afgestapt en heb zamen met de familie gelogeerd. Haar man was een voorbeeld van kinderlyke, aan 't domme grenzende naïveteit. Hy vond het prettig dat zyn vrouw van my hield, en vertrok alleen naar Genua, om te zien of hy daar kon geplaatst worden of anders terug te gaan naar Nice waar hy praktyk zoeken zou. (Dat laatste heeft hy gedaan).

Dat vertrek kon nu zoo goed, zei hy, omdat

er nu iemand was die in zyn afwezen voor zyne vrouw zou zorgen. Ze was anders zoo alleen te Nice. Hy had wel gemerkt dat ik vriendelyk was, want op zee toen hy (dood-zeeziek!) zich niet kon verroeren had ik op haar gepast. Gut mimi, 't was zoo'n gekke historie... ik heb al de witte boonen weergezien, of althans...

Vuil? Vuil?... Zoo is de natuur! Ik vond haar niet vuil toen ze my heel ongegeneerd behandelde. Ik was onvertoonbaar toen wy 't château d'If voorbyzeilden.

Goed. Ik was aangesteld tot cavalier te Nice. Daar heb ik my redelyk goed gedragen, mimi. Zy schreef 't later toe aan de H. Maagd.

Er ligt in dit alles nu iets alsof zỳ zich niet goed had gedragen. Hoor eens, mimi, dat is zoo niet. Zy was een brave vrouw, maar wat hartstogtelyk. Ik ben zoo bang dat jy in die dingen te radicaal oordeelt omdat je ‘maar 'n meisje’ bent. Geloof my dat zy braaf en goed was... Ja, dat zou zy geweest zyn al waar die zaak anders afgeloopen. Ik ben zeker dat zy 't hem zou gezegd hebben. Ook moest zy wel goed zyn om my een goed besluit te doen vatten.

Och 't analyseren van die dingen zou my te ver leiden. Graag wou ik zoo met je wezen dat ik 't kon.

Myn leven is heel vol. O komiek. Maar (ernstig!)

ik ben volstrekt geen deugdheld. Dikwyls scheen de H. Maagd werkeloos, en die goeie Anselmo had gebluft toen hy zeide: cela vous préservera du péché.

Wel denk ik over ‘péché’ anders dan anderen, wel noem ik vaak geen péché wat de wereld zoo noemt, maar zelfs in myne eigene opvatting van zonde ben ik heel dikwyls erg gestruikeld.

Dit is geen nederigheid mimi, ik zeg dit ernstig, op myn woord.

Ik heb liever dat je my niet liefhebt, dan dat je 't doet om 'n onwaarheid.

Och, ik schreef zoo gaarne uitvoeriger aan je... alles, alles, tot in de fynste byzonderheden. Ik zou niets voor je achterhouden. Geloof wel dat ik doorgaande 't goede wilde, maar niet dat ik doorgaande goed geweest ben. Dat is dan ook verduiveld moeielyk. Ik heb er dikwyls naar verlangd dood te zyn om geen kwaad te kunnen doen! Wat 'n rust.

> Es muss doch ruhig sein
> Da unter Gras und Blumen
> Zu schlafen ganz allein...

Dag myn mimi, myn lief goed kind. Je hoeft my niet te schryven.... ik weet alles....

XVI.

Vrydag nacht 26 Juny '63.

Mimi, myn lieve mimi! Afspraak of niet, ik weet dat er vandaag een brief aan je verzonden is die je verdriet zal doen, en daarom schryf ik één woord. Och, was ik nu maar zeker dat het je een prettigen indruk geeft dat ik je smart niet kan aanzien zonder je heel hartelyk toetespreken. Ik kan je nu niets zeggen dan dat ik je onbegrensd liefheb. Nog dank ik je voor je laasten langen brief en voor de wandeling. Ik kan me niet verbeelden dat ik met je gewandeld heb. Je weet niet hoe ik aan je hecht. Ik wil je niet aftrekken van je plan (zes maanden) en vraag je dus niet om te schryven. Ook zal ik niet schryven. Maar wel vraag ik je nu aan Marie te zeggen dat het je pleizier deed dit nu van my te ontvangen. Ik heb een 6de zintuig en voel vrees dat ik je verliezen zal. Ik kan je niet beschryven hoe my dat denkbeeld vervolgt. Ik heb 't al lang. Ik heb my niet genoeg aan u kunnen uiten. Veel van wat ik je te zeggen heb, vordert iets anders dan afgebroken correspondentie, of haastig zamenzyn, altyd bedorven door angst voor 't scheiden.

Ik zal die zes maanden geduldig wachten, en beschouw dit niet als woord-breuk. Ik had behoefte je niet alleen te laten met den brief dien je morgen krygt en dien ik gelezen heb! Myn hart breekt me. Tr. had tranen in de oogen toen H. haar dien voorlas, en toch... toch... god, mimi je weet niet wat ik den laasten tyd ondergaan heb. En dit: ‘je weet niet!’ is geen fraze, neem dat letterlyk op. 't Is myn schuld niet dat je niet alles weet. Vroeger reeds (en altyd) was 't my een gemoedsbezwaar als ik met een ander vertrouwelyker omging dan met u. Ik heb je dit meermalen gezegd. Ik ben in myne verhouding tot u zoo consciencieus geweest. Ik heb zulke heilige reine indrukken van u en juist daarom drukt het my zoo u zoo weinig te hebben kunnen weergeven.

Mimi, ik lees weer je laasten brief na. Daar staat het toch dat je my liefhebt, ik reken er vast op. Ik zou 't niet kunnen dragen je te verliezen.

Is er ook iets dat ik voor u doen kan? Iets wat je genoegen zou doen? Iets... iets... ik doel er op, maar 't woord wil er niet uit. Denk eens na, en vraag of er iets is waarmee ik u kan toonen dat ik je boven alles lief heb. Ik wou u zoo graag wat offeren.

Och, die mos uit je roode mandje leeft. O, wat heb ik 'n weemoed uitgestaan by 't verzorgen van die verflenste, half verdroogde plantjes in den tyd van myn rouw over je. Ik heb ze verplant en gekweekt en verzorgd en 't werd me een symbool... en lang dreigde 't te sterven. Onlangs vroeg je over iets van u ‘of dat kinderachtig was?’ O, dan zou ik kinderachtig wezen! Ik heb de verdroogde bloemen uit je mandje. Onlangs had ik bloemen (niet de uwe) in de sloot geworpen. Rozen, ontbladerd, zonken weg in 't kroos en zoo de rest. Eens 's middags stond ik achter het prieel ongezien aan je te denken, en ik zag de overblyfsels van vorige bouquetten in 't water en alles zag er vuil en lelyk uit. Ik drukte myn hoofd tegen de traliën, en vond bittere gelykheid in 't vergaan van die bloemen met de droeve indrukken van myn hart. Maar zie één struikje vergeet-my-niet was regtstandig blyven hangen in 't kroos en stond fris en bloeide voort, vele dagen lang tot alle knopjes uitwaren. Daar was iets in als: tòch blyf ik leven, al vergaat al 't andere. Je weet niet hoe my dat aandeed. Ik bespiedde 't standvastig doorbloeien met een tooneelkyker en kende elk knopje, zoo klein toch, in 't byzonder. Och, 't deed me zoo goed. Denk toch dat ik altyd alles op u toepaste. Zie je, mimi,

als liefde kinderachtig is, ben ik vreesselyk kinderachtig!

Ik zal je niet meer schryven, schoon ik je veel te zeggen had. Ik wil je niet aftrekken van je plan. Ook wou ik dat je kalmte kreeg.

Ik heb je onbeschryfelyk lief. Zeg aan Marie, dat deze brief je genoegen deed.

't Is zoo jammer, dat ik niet eigen genoeg met je ben om je goed te doen weten hoe ik 't met je meen. Ik wou je een raad geven. Ziehier: Beschouw nu de zaak over dat briefje van je papa als uit! (ik zeg dit niet op losse gronden)

Dag myn mimi, myn lief kind. Ik reken er op dat je door niets of niemand van my kan worden afgetrokken.

Zes maanden!

XVII.

Woensdag ½2. 31 Juny.

Och mimi, hoe dankbaar ben ik voor je brief, al is de inhoud verdrietig. De hoofdzaak is, dat je my wèl liefhebt, en daaraan heb ik behoefte. Ik was in den tuin en liep al heen en weer van je mos naar je vergeet-my-nietje in die sloot. Beiden leven nog. Aan 't vergeetmyniet zyn nu geen bloemen, maar 't plantje leeft. O, die sloot is zoo vuil, en 't water is modder, maar dat is

goed, anders waar 't plantje weggezonken. Ik denk altyd aan je, altyd mimi. O, zonderling, juist gister was ik van plan je door Marie te laten vragen of ik je eens zien mogt. Misschien had ik 't toch niet gedaan. Ik had 'n soort van vrees dat je daarin een omweg vinden zou om je af te brengen van onze afspraak. Een half jaar! 24 december.

Ja, wel was ik bly met je brief, al klinkt de inhoud troosteloos, en al beschuldig je jezelve zoo ongegrond. Ook kan ik niet alles letterlyk opnemen wat je schryft... een ding straalt in je schryven door: je liefde, en daarvoor ben ik dankbaar, en die beantwoord ik, vurig en innig! Nooit was je uit myn gedachten, mimi, en als je om rust te verkrygen, hebt kunnen denken dat ik my van u zou afkeeren... o god, dat kan niet! Ook kun je 't niet meenen, dat te verlangen. Ik heb kunnen dragen wat je goed vondt my op te leggen, scheiden, zwygen, vroeger je huis niet zien ... aan alles wat je vorderde heb ik my religieus gehouden, zooals ik nu ook weer met geduld zou gewacht hebben tot december, maar je opgeven in myn hart, dat kan ik niet! Ik voel me aan je gebonden, zoo innig als een band ter wereld wezen kan. Al wat ik je ooit geschreven heb is waar, en my heiliger dan anderen hun

contracten. Ik blyf my zelf voor uw naasten houden in myn gevoel, al is dat dan niet zoo in 't uwe. Dat geloof maakte my dan ook altyd elk offer makkelyker. 't Was me een weemoedig genoegen te doen wat je wilde, al vond ik dan ook die wil wat wreed of opgedrongen pligtachtig.

Of ik je weer wil zien? God mimi, ik droom wakend van je, en als ik slapen ga, kus en omhels ik je inniger dan ik ooit deed in de werkelykheid. Ik geloof niet, dat je 'n goed denkbeeld kunt hebben van m'n gevoel voor je, maar wel wilde ik dat het kon, om je in staat te stellen de kracht te waarderen waarmee ik my tot nog toe in toom hield. En denk niet, dat hier zoogenaamde braafheid in 't spel komt. Ik ben niet braaf. Neen, 't is alleen omdat ik je zoo liefheb. Als ik je zag, was je my altyd een verschyning... nooit een meisje, nooit een vrouw. Je was me een fancy!

Gister nog, heb ik je eigenlyk niet gezien, ik voelde je. Je maakt een tooverachtigen indruk op me. Soms neem ik 't my zelf kwalyk, dat ik met ieder ander vryer eigener ben dan met u, en elke hartelykheid met anderen komt me voor als een diefstal. Helaas, als je er niet zyt dan droom ik my een intimiteit die weg vlugt als ik je zie.

O, 't is my zoo bitter, dat ik je niet al myn

gewaarwordingen kan meedeelen. 't Is een kaleidoscoop van de ziel. Ze zyn vrolyk, treurig, gevoelig, koddig, verheven, aetheries ja, maar liegen wil ik niet, zinnelyk ook ... alles dooreen, maar in alles is liefde.

Waarom moeten wy gescheiden zyn, mimi? Waarom leeft, denkt, werkt, slaapt en droomt gy ... alleen? Waarom niet met my, naast my? Waarom rust uw hoofd niet op myn schouder, waarom myn hoofd niet op uw schoot? Waarom geef ik niet u den laasten kus als je inslaapt, waarom mag ik je niet wakker kussen? Waarom mag ik je niet aanraken, niet omvatten, niet aan myn hart drukken als myn eigendom!

Geen omweg, ik heb je lief, en ik heb je ook zinnelyk lief, ziedaar! Wees jy nu boos, en stoot my terug, maar bedenk dat ik goed gestreden heb, en altyd anders heb gehandeld dan die passie ingaf.

Neen, word niet boos, mimi, wees menselyk, wees natuurlyk, en begryp dat ik dat ook ben. Wie meer wil zyn dan mensch, is minder.

O, vervloekte zeden die schande maken van wat zoo liefelyk is! Ja, ik zeg dat er leugen en bedrog is in die zeden, ik zeg dat het eene schoone, liefelyke, natuurlyk-reine zaak wezen zou als je my toehoorde. O vrees niet, dat ik iets begeeren zou

wat u zou blootstellen aan verdriet! Al erken ik de regtmatigheid niet van de vonnissen die de maatschappy slaat, al minacht ik haar als regter, ik erken haar magt als beul, en god bewaar me dat ik u zou willen blootgesteld zien aan die magt. Neen, wees gerust, mimi, al waart gy zelve onvoorzigtig, altyd hoop ik in myne liefde kracht te vinden om te denken aan uw belang. Dat ik je zoo ronduit schryf, is wyl ik behoefte voel aan die rondheid. Antwoord ook zoo rond, zoo brusque, 't zal me een vergoeding zyn voor de gedwongen scheiding. Geef my uw ziel, uw hart, uwe gewaarwordingen geheel, en laat ons, by 't ontzien der dingen die geklemd zyn onder de opgeworpen dwang der wereld, vry blyven in de opvatting onzer harten. Och, ik vind het zoo jammer dat je myn vrouw niet moogt wezen, ik vind onze scheiding onnatuurlyk en dus verkeerd.

Je weet niet waarom ik je liefheb? O mimi, ik zeg net andersom: ik kan me niet voorstellen dat ik je niet zou liefhebben.

Waarom ik je liefheb? Je hebt een edel hart, mimi. Je voelde in je de aandrift om de hand te reiken aan iemand die tegenover de heele maatschappy alleen stond! Je deedt dat tegen den geest en den invloed uwer omgeving. Je hebt daarvoor verdriet en smaad geleden (je dagboek

getuigt het!!) en al gaf je toe in den wil uws vaders, onredelyk gesteund op de ziekelykheid uwer moeder, juist dat toegeven, ja, 't overdreven toegeven zelfs toonde aan hoeveel je te overwinnen had om my uw hart te bewaren. Als je den wil van je papa, de ziekte uwer moeder, de vrede in huis, ligter had geteld, zou ik minder waarde hebben gehecht aan je aanhankelykheid.

Maar dat alles is niet het ware antwoord op de vraag waarom ik je liefheb. Want zie, meen je dat ik je niet liefhad in oogenblikken dat ik je afval, zwakte, wispelturigheid verweet? Toen ik beweerde dat je Tr. te ligt had opgegeven? Of in 't algemeen dat die liefde vergaan zou by eene aanmerking (gegrond of niet) en by verschil van gevoelen?

Neen, mimi, hoe gek het klinkt, op de vraag waarom ik je liefheb? had ik moeten zeggen: ik weet 't niet, maar 't is zoo! Het is een totaal indruk die my beheerst, die ik bewaar, voed, aankweek en waarvan het afwyken my toeschynt slecht te zyn.

Misschien ook komt je uiterlyk er by, dat zoo lief is!

Maar denk niet dat het dat alleen of voornamelyk is. O god, kryg de pokken...

Waarom ik je liefheb? En je doet die vraag

met zelfbeschuldiging... O, mimi, je meent die vraag niet! Wat zou je gek staan te kyken, als ik antwoordde: dat is waar ook, ik heb my vergist! Of als ik nu op de vreesselyke laaste phrase van je briefje ‘vergeet my, grooter dienst kun je my niet doen!’ als ik nu daarop zeide: ‘goed!’ Zou je my gelooven, mimi? Ik weet zeker van neen. Och, laat ons toch by alle bitterheden van buiten, niet de bitterheid voegen van twyfel aan elkander. Ik reken op je, ik bouw op je, en ik weet dat je ook aan myn trouw gelooft.

Nu ben ik onder 't schryven wel tienmaal opgestaan om na te denken over je vraag of 't goed is dat ik je weerzie? De minste oneerlykheid jegens u zou my stuiten en daarom is my 't antwoord zoo moeielyk. U zien, mimi, je weet niet wat dat voor my is! Met u te wandelen, alleen, ongestoord, vry, voor 't eerst vry ... en vooral zonder dat vreesselyk ‘sans lendemain.’

Ja, dàt is het! Dat maakt my zoo huiverig om te antwoorden op je vraag! Mimi, tot nog toe, was elke toenadering tusschen ons 't sein van vernieuwd scheiden! Om godswil, laat my u zien, laat my je ontmoeten, laat my met je wandelen, maar laat het niet verbitterd worden door dat treurige: voor 't laast. Ziehier nu wat myn eer-

lykheid heeft te tobben gehad. Myn ingeving was u te vragen my te ontmoeten zonder meer en u dan ernstig te verzoeken dat het niet voor 't laast wezen mogt. Maar daar was iets verleiderigs in. Welnu, ik smeek je my een uur op te geven dat ik u zien kan, maar vooraf zeg ik u dat ik niet met één keer zal tevreden zyn! Nu reeds ben ik huiverig voor den rouwdag die er volgt op zoo'n ontmoeting.

En ook voor u is 't niet goed, mimi. Lieve, je bent nu onrustig en gejaagd, zal 't je kalmte geven weer af te breken? Zie, ik geloof als je niet kunt besluiten toe te geven in onze verhouding, liefst na ronde verklaring aan je papa, dat het dan beter is dat je...

Neen, neen, goed, al is 't dan maar voor eens! Ik neem alles aan. O God, wat zou't my smarten als je nu neen zei, om die conditie! Neen, zonder conditie, voor ééns, goed. Eenmaal zamen, eenmaal vry! Ik zal niet aandringen op meer Ik zal tevreden zyn, zooals altyd.

Bepaal plaats en tyd. O, kies een plaats waar weinig mensen zyn, toe, toe! Schryf my direct in 't bygaand enveloppe.

Ik kan je niet zeggen hoe lief ik je heb. Ik wil alles voor je doen, alles, zelfs je nooit weerzien als dat moet, maar dàt is my 't zwaarste.

Ja, ja, schryf my waar ik je ontmoeten kan... maar als je 't op de post doet, bereken dan goed of ik 't bytyds kan hebben, dat ik je niet te leur stel.

Dag myn mimi, in myn hart behoor je my.

ED.

XVIII.

Mimi, je zegt ik heb je brief van dingsdag avend niet begrepen. Ik heb in dien brief liefde gevonden en met liefde heb ik geantwoord. Is het billyk dat je daarover verstoord zyt? Uwe vordering ‘dat ik u aan uw lot zou overlaten’, ‘u van my afstooten’ is wreed. Ik kan niet. Ziedaar 't eenige dat ik niet doe op uw verzoek. Maar bovendien, leg de hand op 't hart en vraag of 't baten zou? Of je 't zoudt gelooven? Ik ben zeker van neen! Ik zeg dat je overtuigd bent dat ik je lief heb, en als ik nu eene frase schreef: ‘ik verlaat je, ik vergeet je, ik geef je op, ik geef niet om je,’ of zoo iets, zou je my (ten regte) houden voor een komediant. Ook zou er niet de minste edelmoedigheid liggen in zoo'n klank, die ik dan toch maar zou geuit hebben in de hoop, neen, met de zekerheid dat je 't niet geloofde!

Elke omweg met u is my een gruwel. 't Is me

een soort godsdienst geheel open met je te wezen. Daarom ook schreef ik u in myn laasten hoe ik je liefhad. Ik heb liever dat je boos bent of verdrietig, dan dat ik je in iets zou bedriegen. Je zoudt verkeerd doen my dat kwalyk te nemen, maar al ware 't zoo ik kan myne liefde voor u niet besmetten met huichelary.

Neen, mimi, u opgeven in myn hart kan ik niet. Nu heb je smart, ja, maar lieve lieve engel, kun je je voorstellen welke smart je zou voelen als ik je opgaf? Stel eens dat je 't gelooven kon, zeg weet je zoo zeker dat dit je kalmte geven zou? O mimi, geloof my, dàn eerst zou je smart voelen.

Maar wel kan ik elke handeling myden voortaan, elke uiting. En dat zal ik als je 't begeert. Ik deed immers altyd alles wat je wilde!

Ik zal je niet groeten, niet schryven, niet zien. Meer kan ik niet.

Vaarwel mimi, myn lief kind, myn fancy!

O, gister, juist gister is dat kleine plantje weggezakt in de modder.... juist gister!

Vaarwel mimi.... om uwentwil alles! Vaarwel, wil je.... neen, niets meer.

Of ik geloof dat wy goed doen onze harten zoo stelselmatig te kwetsen.... neen! Wat niet uit de natuur is, is zonde. O ware de straf op

't toegeven leed aan myn zy! Dan zou zelfs dat leed my genot geven. Al wat van u komt is my welkom, zelfs de smart mimi.

XIX.

(27 July. Vertrek uit den Haag.)
Maandagmorgen.

Zoo even heb ik je gezien, mimi, en vry lang en kalm tot je wegging, zeker omdat je je papa zag aankomen, zooals ik later merkte. Ik hoop maar dat hy niet heeft opgemerkt hoe ik je fixeerde en er je voor beknord heeft. Maar lieve, toen ik je alleen zag staan met die oppassers, dacht ik niet aan je papa. Een oogenblik ben ik op 't punt geweest by je te komen, ja, met je mee te gaan. Ik bedacht my om 't geleide dat ik zag. Heel goed... hoe zou 't geweest zyn met het geleide dat ik niet zag? En alles wel bezien is 't beter dat ik je schryf. Ik hoop je ongestoord te schryven en veel, en zette my neer met gedwongen kalmte. Gister heb ik gewandeld met Marie. Ik wou dat je had kunnen afluisteren wat ik zeide, en ik nam my voor u zelve te zeggen wat ik haar herhaaldelyk zei, en altyd dacht. Het zal je misschien een kant doen zien in onze verhouding die je tot nog toe onbekend was. Waarom

toonde je die dan niet eer, kun je vragen? Daarop zal ik antwoorden.

Maar hoe laauw, officieel en zakelyk, ik wenste te schryven, toch kan ik niet nalaten je eerst te zeggen dat de indruk dien je daar op my maakte onbeschryfelyk is. Ik kan er niet aan wennen dat je alleen ging, niet met my, dat je my vreemd zoudt kunnen worden, dat anderen over je beschikken, of jy zelve onder invloed van anderen... dat ik je niet de naaste ben. Myn hart voelt dat zoo, en dat zou zoo blyven, al... trouwde je. Jy zelve weet niet welken invloed je op my hebt. Toen ik je gister onverwacht zag, ontstelde ik, zoo als altyd, en den heelen dag was ik verdrietig, omdat ik meende dat je my zoo'n lauwe hand gaf. Ook is 't juist over dien invloed dat ik je schryven wil, en ik moet daartoe ver terug gaan.

Neem iets preekachtigs in myn schryven voor lief. Ik dwing my er toe. Als ik toegeef in myn gevoel alleen, zou ik minnelied geven in plaats van opheldering, en dat laaste wil ik, opdat gy helder kunt zien in uw eigen hart. Die fout van myn zyde is dan ook een der redenen waarom ik niet veel vroeger my beter aan je openbaarde, (een preekwoord!) By elke weder-aanknooping had ik het zoo druk met myn aandoeningen dat

de tyd tussen 't weerzien en 't afbreken - dat bittere afbreken! - alleen daarmee gevuld was. Gy weet hoe telkens, telkens, de pas gehechte draad weer brak. Neen, 't was geen draad ... wel waren 't spieren en zenuwen die erg bloedden by 't verscheuren. Ik ware zoo graag gestorven dien nacht toen ik je heerlyk dagboek had gelezen. Daaruit zag ik dat je my liefhad, en ik was tevreden. Zoo wilde ik eindigen, zonder meer, zonder de grief: toch breekt zy af! Dat vreesselyke ‘voor 't laatst’ anders gesproken dan door den dood, ja juist door uzelve gezegd, knakte my, en deed my zoo schrikken voor den ledigen dag van morgen, dat ik 't volle heden niet kon genieten, noch kalmte genoeg had om je te zeggen, wat ik zoo graag toch u zeggen wilde.

Liefde is zucht tot geven en ontvangen. Zichzelf geheel geven, d.i. één zyn. Hoe hooger liefde, hoe ryker hoe completer 't geschenk van zich zelf, en ook hoe meer waarde er door den ontvanger wordt gehecht aan 't geringe. Dezelfde aandrift die my uw handdruk zoo dierbaar maakt, dringt my u myn heele ziel te geven, en daarin ben ik telkens gestoord.

O, je mosplantje leeft! En ook 't vergeet-my-niet heeft weer een topje blaadjes omhoog gewerkt uit de sloot, waarin 't telkens wegzakte.

De slyk is voor aarde te vloeibaar, en voor water te dik. 't Is treffend hoe dat kleine plantje... Neen, 't was een takje maar, zonder wortels, nu heeft het zichzelf waarschynlyk tot plantje gemaakt. 't Moet er juist een hartelyk vergeet-my-niet voor wezen om zoo zich vast te hechten aan 't leven, na een vonnis dat alle andere planten dooden zou... Ja, 't is treffend hoe dat kleine plantje zichzelf helpt en zich verzet tegen vernietiging met edele koppigheid. En je mos! Ik heb ze nu in een potje om 't beter te kunnen laten vlugten als de zon schynt, en om 't te bewaren voor de netheid van den tuinman ('t zag er zoo onaanzienlyk uit!) en voor de slordigheid van Albert die er zoo graag op trapt, nadat-i zyn vader heeft hooren zeggen: ‘wat is 't aardig in dien jongen dat-i om niets geeft!’ en om 't mee te nemen als ik van hier ga, ja, dat zal ik, als een gedachtenis aan die dagen van rouw over u, toen ik niets van je begreep, en op 't gunstigste meende dat je opgesloten was. O, 't is geen verwyt, mimi! 't Was myn schuld. Ik had moeten zorgen dat je 't wist hoe lief ik je had, dan had je my niet zoolang in ongerustheid gelaten, eerst over den toestand waarin je verkeerde, later - veel erger! - over je hart. Ik geloof dat je na dezen brief je aan my gehecht zult voelen met

sterker banden dan te verbreken zyn door schroom of te zware opvatting van byzaken.

Een goede analyse van myzelf is moeilyk. Dit eerst: Al wat ik publiek schreef, is waar. In 't kwaadspreken waarmee, men my smoort of smoren wil is veel domheid. Al ware men nog zoo tegen my, dan nog kon men genoeg van my weten om te begrypen dat ik niet pas in de kleine maat waarin men my tracht te stoppen, en, komiek, ik erger my meer aan de soort, dan aan de booze bedoeling van 't lasteren. Die bedoeling heb ik altyd voorzien. 't Is een fout in de Christuslegende dat men hem niet beschuldigde van kleine triviale fouten. Ziehier: hy plukte aren en at op den sabbath. Daarin lag de omverwerping van het wetsgeloof aan de zoogenaamde heiligheid van dien dag. Maar by goeder schets van zyn stryd had gepast dat men hem beschuldigd had van graandievery! Zoo toch zyn de phariséen.

Ik schaak, en redelyk goed. In plaats van myne zetten te beantwoorden, gooit men gedurig 't bord om, en dwingt my de stukken optezoeken. Van kinds af, had ik veel initiatief, zucht tot handelen. 't Liep in 't gekke. Klagt over regen vertaalde ik in myn gemoed met: ‘Welnu, laat ons droog weer maken.’ (Dit komt geheel overeen met uw indruk van tegenstand tegen gods

wil in de keuze van je weg naar school)

Maar, met veel moeite afstand doende van invloed en gezag over 't strikt onmogelyke, bleef my altyd in onbegrypelyke mate de zucht tot beschikken over 't eenigszins mogelyke, en zoo sterk was die begeerte dat ik verwyt voelde over al 't verkeerde dat ik zag, als hoorde ik een stem: ‘dat moest gy niet toelaten!’ Het menschenslagten in Afrika kwam op myn geweten, evengoed als de dood van een vliegje. De ellende van den mens in 't algemeen, evengoed als die nare bestemming van alle vliegen. Ik leed onder 't verbreken van elken band die wreed verscheurd werd, en voelde knelling van elken band die wreed verbond. Van klein af vertaalde ik 't malle: ‘hy droeg de zonden der wereld’ met: tollit dolores mundi, de smarten der wereld.

En over dit dragen beklaag ik my niet, maar wel over de onmagt om die vragt ligter te maken voor anderen.

Die onmagt was myn cauchemar, myn spook.

Daaruit volgt: begeerte naar magt, d.i. eerzucht, niet in den letterlyken zin (zucht naar eer) maar streven naar een toestand die my zou toelaten te helpen, te redden. Ik geloof niet dat er een god is, maar wel droom ik my een goed wys almagtig wezen, en altyd was 't me of hy my

vragen zou: ‘hoe heb je 't zoo'n beroerde boel kunnen laten?’ Ik: ‘Hoe heb je't zoo'n beroerde boel gemaakt?’ Hy. ‘Ei, 'twas juist om te zien of je 't veranderen kon, 't was een proef.’

Die roeping (eigen gemaakt als 't werk van den schoenmaker) beheerste my, en al week ik daarvan af op duizend manieren, in de daad door zwakte, domheid, hartstogt etc., nooit gaf ik die roeping op in meening. Altyd heb ik 't vasthouden beschouwd als deugd, en 't afwyken als fout.

Ik streefde naar magt dus, en vaak speelde ik in dat streven. Welzeker, ik speelde er mee als Alcibiades die niet wou dat die koetsier dáár zou langsryden, en daarom dwars voor de paarden op den grond ging liggen. C'était pour s'exercer la main tegen den tyd dat hy zeggen zou tot het Atheense volk: ‘ryd eens over my heen als gy durft!’ Helaas, 't slot was dat-i ellendig omkwam, zonder iets degelyks te hebben uitgevoerd, en ik geloof dan ook dat Alcibiades weinig meer bezat dan wat zucht naar (problematieke) eer. Want heer zyn, regeeren, bestemmen en beslissen heeft weinig waarde, als 't op zyn hoogst aantoont hoe laag er werd gebogen door de beheersten. Ik geloof inderdaad dat myn eerzucht edel is, en dat ik het goede wil. Ik wil waarachtig de som verhoogen van 't algemeen genot, en dat is naar

myn begrip: deugd. Men heeft zich gestoten aan die uitdrukking, wyl men gewoon is geraakt aan genot iets ongeoorloofds te hechten, en toch blykt er uit de christelyke mythologie, dat men 't met my eens is, daar in haar hemel ‘ongestoord genot’ identiek is met ‘zedelyke volkomenheids’ en 't woord: zalig, evenzeer volheid van genieten aantoont als heiligheid van gemoed. Ik zelf erken dan ook dat ondeugd niet kan zamengaan met genot, althans in hoogen zin opgevat, want verkeerd zou 't wezen ondeugd te noemen al wat afwykt van den verdraaiden katechismus der maatschappy, of voor genot te houden wat zoo genoemd wordt door bedorven smaak.

Ik laat nu daar of ik juist verstond, toen ik myn roeping meende te hooren. Zeker is 't dat ik daaraan niet kan beantwoorden als ik toegeef in twyfel. De eerste conditie van slagen is ‘geloof in zichzelf’. Waar dat ontbreekt is al 't andere ydel. Daarop volgt: geloof van anderen in ons, van ons zelf in anderen.

Het eerste ‘geloof in zichzelf’ noemt de wereld: onbescheidenheid, ydelheid, verwaandheid. Goed! Goed tot op 't oogenblik van de proef. Wanneer ik iets uitgeef voor goud, heeft men geen regt my een bedrieger te noemen indien er inderdaad blykt dat het goud was, en zy die 't doen vóór

dien tyd, verdenk ik van zucht om hun koper aan den man te brengen.

- ‘Wie zal die bres bestormen?’
- ‘Ik’.
- ‘Die man is hoogmoedig!’

O zeker, hy is hoogmoedig! Zyn gemoed staat hoog, en hy heeft den moed zichzelf hoog te stellen. Doch als men hem hoogmoed toekent als verwyt, dan vorder ik dat men wachte tot hy vreest, en weigert te doen wat hy zeide. Maar dan is er geen kwestie van hoogmoed meer, dan zou 't verwyt luiden: ‘je was een laffe gemeene leugenaar, een grootspreker, een bedrieger.’

‘'t Geloof van en in anderen.’ Dit nu was altyd myn kracht en als model ('n mal woord) neem ik Everdine. Haar geloof steunt het myne. Voor haar moest ik klein wezen als ik klein was. ‘Il n'y a pas de grand homme pour son valet de chambre’ is een leugen. De waarheid is: Un grand homme est grand même p.s.v.d.c. Welnu, Everdine die my zoo lang gadesloeg in allerlei, ook in de meest prozaische toestanden - gemaakte hoogheid verdwynt by buikpyn of kwaad humeur - zy bleef en blyft in my gelooven. Zy zou niet vreezen op 't water te loopen als ik zei: gy kunt, en altyd zou haar antwoord zyn: merci,

Sire! als ik haar uitkoos om te bezwyken waar haar dood noodig was.

En, zoo zyn er meer! Maar Everdine noem ik 't liefste, omdat zy bovenaan staat, en wyl zy ontmoedigd wezen moest, als er afval mogelyk ware. Niemand heeft als zy smaad en gebrek geleden om dat geloof, en erger nog, zy heeft daaronder haar kinderen zien lyden.

(Och, Nonnie is zoo'n aardig vlug popje. Je zoudt schik in haar hebben, en ik wou 'r zoo graag zien by uw Fredi, die moedertje over haar spelen zou, uw intiempje. Dat vond ik zoo aardig!)

Ja, er zyn er meer! En even als in de natuur vaak oorzaak en gevolg zoo ineensmelten dat de handeling rondloopt in een cirkel zonder begin, zoo ook is 't een moeielyk antwoord op de vraag: geloof ik in myn roeping om dat geloof van anderen of is hun vasthouden een gevolg van myn overtuiging? Ik weet het niet, maar en 't een, en 't ander, is waar.

Er zyn er meer. De heele kleur van dezen brief is niet als voegen zou by een denken aan jalousie. Maar mogt er by u zoo iets bestaan, vorder dat ik iets doe waaruit blykt hoe lief ik je heb. Je zult dat misschien niet vorderen, omdat je 't nu wel gelooft zonder bewys. Ook is daarin iets wantrouwends dat beneden je wezen zou, en de op-

regtheid waarmee je betuigde my lief te hebben zou iets dégradants krygen als je niet vast overtuigd was hoe lief ik u had.

Bewys hoeft dus niet, en bestryding van jalousie komt hier niet te pas. O, in dezen brief althans niet. Dat zal je zien. Want wat waren myne wapens na de vry gezette ontwikkeling van myn denkvermogen en een beetje studie? 't eerste veel, 't laatste weinig.

(ik heb weinig geleerd, weinig gewerkt. Myn meeste werk was denken, en zóó denken dat ik me tant soit peu in staat stelde spoedig te weten wat ik weten moest. Ik weet dus weinig maar wel ben ik gaauw klaar als 't gevorderd wordt.)

Wat was buiten dat beetje studie, het wapen waarmee ik de magt wilde veroveren die ik noodig had? 't Was de innige overtuiging in 't gemoed van anderen. En daarom zei ik herhaaldelyk, na Everdine eerst genoemd te hebben: er zyn er meer!

Veel zyn er niet, dat 's natuurlyk, maar toch er zyn er die gelooven dat ik een roeping heb, dat ik in staat ben die te vervullen, dat zy zich daarby moeten aansluiten, dat zy daaraan al hun kracht besteden moeten.

Weer weet ik niet wat oorzaak of gevolg is. Toen my 't eerst werd gezegd: ‘ik wil sterven voor u en uwe zaak’ weet ik niet of 't een

antwoord was op de zwygende uitnoodiging die er kan gelegen hebben in myn zyn, of eigen aandrift, maar 't is de waarheid, dat het dikwyls gezegd is.

Wat was natuurlyker dan dat ik, by de bekrompenheid myner middelen en vermogens, my de vraag voorlegde: moet zooveel sympathie, zooveel zucht tot offer ongebruikt blyven? En vaak kwam ik my voor als Robinsin Crusoë die 't betreurde dat z'n klomp goud geen waarde had, omdat hy 't op zyn eiland niet kon uitgeven.

't Was my gedurig of dc ontbrekende stoffelyke magt moest en kon aangevuld worden door gehechtheid, zelfopoffering en liefde, en alsof de innigheid tussen gelykdenkende wezens kon aanvullen wat er ontbrak aan invloed op 't groote geheel.

Let goed op, mimi, dat nooit myn eerzucht (in den zin als ik zeide) my ooit iets 't minste heeft doen zeggen of doen in zaken van 't hart wat ik niet meende, noch ook, dat ik genegenheid gebruikte als middel. Dat zou my vreesselyk gestuit hebben. Ook ware dat verkeerd geweest uit een oogpunt van belang, want ook hier, als veelal: ‘c'est la bonne politique de ne pas en avoir.’ Neen, myn eerzucht, myn streven bestond, ik ontmoette liefde, en in myn chaoties gemoed bragt ik die beiden tot één.

Maar ook hierin wil ik niet gehouden zyn aan woordelyke analyse. De taal is arm. Ook zou ik te veel tyd verliezen indien ik alles wilde ontleden. Vul maar wat aan, en houd me niet aan een woord.

O, ik heb een hekel aan schryven. Dat kruipt en schuift en waggelt langzaam op 't papier, als de ziel draaft en galoppeert. Ook is 't my, aan u schryvende prettiger de aandoeningen te geven die u aangaan. Maar ook deze brief hoe houterig, zal neerkomen op uzelve. Hy gaat met z'n heelen inhoud u aan, en er is meer verband dan ge nog weten kunt tussen myn gevoel toen ik je daar staan zag op den stoep van 't station, en den stryd dien ik voer tegen veel ellendigs, Fancy!

Ja, de minnebrieven! Dat Holland ze niet begrypt, dat men ze niet zoo ‘mooi’ vindt als dat andere boek waarmee men zich zoo ‘geamuseerd’ heeft, begryp ik. Maar gy zult ze begrypen, mimi, vooral nu! Want is niet juist de daarin geschetste vereeniging van poezie en werkelykheid, van onmagt, armoede en zwakte met bovenaardse verheffing en kracht, van scherpe opvatting met ziekelyke krankzinnigheid, een voorbeeld van wat ik in dezen brief begon te verklaren? Voel je nu ook wat ik meende op onze wandeling van deze week, toen ik uw gedurig

wegvlugten en weerkomen, uw wenken van afscheid en van wederzien met Haar vergeleek, met myne Sybille, myne Egeria, myn genie! Helaas, helaas ook dat vlugt heen, en wenkt van ver als waar 't voor 't laast altyd! Maar telkens keert het weer, en maant tot nieuwen moed, en geeft op nieuw m'een denkbeeld in de ziel, dat eindelyk, eindelyk...

O, o, o, ik ben daar opgestaan, en heb de jamben uitgevloekt, die my beletten zouden u zoo kalm te schryven als ik wilde. Begryp eens, ik ben alleen thuis ('t is avond nu, allen zyn naar de diergaarde, 't gebeurt niet veel, dat ik zoo vry ben als ik wensen zou.)

Och, nu brandt er zeker licht in die voorkamer op den Amstel waar ik eens een schaduw zag, die ik wilde houden voor dien van u, om toch myzelf op te dringen, dat ik iets van je gezien had! Dat was weinig dagen voor je boosheid in den banketwinkel. We zyn nu toch verder dan toen, mimi! Niet waar, dat zou niet weer gebeuren. Ik zie je nog, en hoe boos je ook was, toch is ook dat beeld my lief.

Altyd is er onderdrukking geweest, misbruik van gezag en magt. Behalve materiele middelen vond men alom morele of immorele hefboomen

uit om 't regt te verplaatsen. Van die middelen vind ik ruw overwigt nog 't nobelste. Daar is minder valsheid in, en de onderdrukker geeft zich over aan de kans van wraak of revanche. Maar 't overwigt in gemaakte wetten en voorgepreekte zeden is lafhartig en daardoor laag. Waarin zich dat alles openbaart ga ik nu voorby, ik wil nu niet spreken van maatschappelyke, wettelyke, ouderlyke onderdrukking. De eene helft van 't mensdom verklaart maar kortweg de andere helft onmondig. Rusland meent regt te hebben op Polen, Holland op Indie. Vaders en moeders noemen het kind slecht, dat een anderen wil heeft dan hun wil. Een meisje is geen persoon, en zy kan 't slechts worden door afstand te doen juist van datgene wat volgens de natuur haar tot volslagen mens maakt, van 't huwelyk. Want als zy (naar de wet!) trouwt, gaat zy van de eene onmondigheid in de andere. Verleden jaar kon je papa je gelasten thuis te blyven of uit te gaan. Wanneer je morgen trouwt is je heer gemaal ‘het wettig hoofd’ der vereeniging wien je gehoorzaamheid schuldig bent. Tussen die twee onmondigheden laat men je de keus, tussen dorheid of schande! O, er is veel meer, maar dat ga ik nu voorby.

Doch even als men altyd heeft getracht te on-

derdrukken, heeft er altyd aandrift bestaan in de verdrukten om zich te verzetten. Zeker, ook in de tastbare natuur is alle stof veerkrachtig, en de tagtigponder, die schynbaar onverstoord wegrolt over een donsje, heeft kracht noodig gehad hoe weinig dan ook, om den tegenstand te overwinnen van zoo'n zwak voorwerp. En in de geschiedenis vinden wy, dat het niet altyd dons was dat zich te weer stelde. Meermalen bestond de tegenstand uit sterker stof, ja vaak was zy krachtig genoeg om den lompen kogel tegen te houden, en zelfs terug te stoten, of althans dien te dwingen tot verandering van loop.

Maar meestal zorgde de bovenliggende party dat de zwakkere geen wapens had. Vreemd is 't niet, al schynt het onedel, maar wie vraagt daarnaar als de opgave is baas te blyven.

Maandag nacht.

Ze kwamen vroeger thuis dan ik dacht en hoopte. Ook schreef ik je vandaag minder dan ik van plan was. Morgen zal ik voortgaan. 't Is nu by éénen. Zeker slaap je al. Och, kon ik je even zien. In je dagboek staat van een droom, maar je vertelt hem niet. Je bent my je droomen schuldig... Ja, ja, dat is een schatting die je betalen moet. Ik droom zelden of nooit, en dat spyt me. Die malle fantaisie behaagt me

zoo, dat springen van den geest over alle beletselen, dat spotten met onmogelykheid, die zotte verbinding van 't onvereenigbare. En, ik hecht aan droomen! Want, wat men droomt was in 't gemoed, en 't vreemde ligt alleen in de samenvoeging. Nooit droomde men, vóór Columbus en Cortes van Incas met 'n kroon van veeren, maar daarna zal 't wel eens gebeurd zyn dat men den koning van Spanje zoo'n kroon opzette, en Montezuma of Ataliba en Manco Capac maakte tot beschermers van 't alleen-zaligmakend geloof. Ik wou zoo graag van je droomen, mimi, en 't gebeurde nooit. Wel, maar zelden toch van fancy die my wenkte en meenam omhoog. Was jy dat? Goeden nacht myn lief kind. Wees niet boos dat ik niet van je droom in den slaap. Och, ik doe 't zoo overdag, altyd!

Dingsdag.

De prettigste wyze van verzet is op de manier van de Makkabeen, de Zwitsers. Doch daartoe is noodig veel wat we hier niet hebben, mannelyke gemoederen, wouden, bergen etc. Al wat er schoon is in de romanbegrippen ontbreekt in een land zoo plat van vorm en in gemoederen zoo plat van opvatting. Alva had lang kunnen geesselen en branden, voor men en bloc was opgestaan. De 20ste penning was de grief! En nog zou

in Nederland nooit 'n opstand georganiseerd zyn als niet Willem I, gekrenkt na den dood van Karel V, noodig had gehad fortuin te maken, en zich een positie te herwinnen die hy door de verheffing van Philips verloren had. Holland is nooit tegen Spanje opgestaan. Duitse soldaten, betaald met duits geld, geleverd door duitse protestantery, kozen Nederland tot strydperk, en in dien warrelboel is Nederland meegesleept. Waar hollanders vochten, was 't ter verdediging van steden, en ter voorkoming der geweldenary die er volgen zou by intogt van den vyand. (NB. de zoogenaamde Spanjaarden waren meestal gehuurde walen, en veelal ook duitsers door katholieke vorsten, tegen betaling uitgeleend. Op gelyke wys verhuurden de keurvorsten van Kassel soldaten aan Engeland in den amerikaanschen vryheidsoorlog, en de rykdom van den tegenwoordigen keurvorst (een der rykste particulieren van Europa) heeft uit dien mensenhandel zyn oorsprong. O, de geschiedenis is zoo plat, er is zoo weinig schoons in, zoodra je haar ontdoet van de verzerige opgesmuktheid der dichters, of de pedante leugens der schoolboeken.

Openlyke tegenstand is de prettigste wyze. Maar de natuurlykste, en eigenlyk overal het punt van uitgang is: het verbond. Winkelried

had nooit kunnen voortreden en zich inwerpen op de geharnaste scharen der oostenrykers, als niet Stauffacher, Melchtal en Tell zich hadden vereenigd, om een eind te maken aan Gessler's tyrannie.

Misschien hadden wy nog te offeren aan Jupiter, Diana of Mars, als niet Jezus tot 'n twaalftal visschers had gezegd: gaat en predikt!

De katholieke kerk zou nooit dat toppunt van magt bereikt hebben zonder de innigheid waarmee hare belyders elkaer aanhingen, en zy die gewoon zyn te schelden op Jezuiten als de eeuwige voorstanders van 't kwade (dat niet waar is) hadden op hun beurt dan maar eens moeten proberen hoeveel goeds zy zelf hadden kunnen tot stand brengen door gelyke vereeniging tot het goede.

De carbonari in Italie hebben Oostenryk geknakt, en zullen Napoleon doen vallen, hy die vroeger tot hen hoorde, en de broederschap verlaten en verraden heeft.

De geestdrift in 1813 onder de duitse jongelui heeft Napoleon I meer kwaad gedaan dan Moskou, en de Encyclopedisten van de laaste helft der vorige eeuw hebben de revolutie bewerkt.

Maar boven alles stond in vorige eeuwen de vrymetselary. Er is veel getwist over den oorsprong. Men vertelt van Egypte, van Indie, van

China, de een wil 't nog ouder maken dan de ander. De zeer bescheidenen gaan slechts terug tot Salomo van Jeruzalem, en Hiram van Tyrus. (De symbolen doelen dan ook op dien tyd en hebben betrekking op den tempelbouw. Maar dat beduidt niets. Wie Salomo en Hiram, of liever hun beider bouwmeester Adomiram verzon als stichter, kan dat evengoed zonder als met geschiedkundigen grond verzonnen hebben.)

Ja, de bescheidenen gaan maar tot Salomo, en ik die weinig geloof sla aan overleveringen, ik durf ditmaal veel verder terug gaan. De vrymetselary is zoo oud als 't menselyk geslacht. Waar drie personen byeen zyn, is één de sterkste, de slimste, de begeerigste. Het stilzwygend verbond der beide anderen ligt in de natuur. Vandaar dat alle gezag vyandig is tegen verborgen aansluiting. Men verjoeg de eerste christenen uit de katakomben van Rome, even als nu Napoleon bang is voor de sociétés secrètes.

Nooit misschien drukte het ruwe gezag zwaarder op de massa dan in de eerste helft der middeleeuwen. Geharnaste adel schond, stal, roofde en moordde 't volk. Wie zich openlyk te weer stelde, schoot te kort in den stryd. In den aanvang kon men de individuen verdeelen in twee soorten: roovers en beroofden, (de geestelykheid hoorde na-

tuurlyk tot de eersten) en zóó diep was de verbastering dat de patienten zelf niet beter wisten of 't hoorde zoo. (Thans nog op Java zegt de geringe man het woord heervreezend, zoo als men den christenen geleerd heeft, te zeggen: godvreezend, en als iets goeds. Als zyn erf heer hem zyn buffel neemt of zyn huis, is 't de bonne religion daarin te berusten, net als de haarlemmer-krant-advertentie-kristenen by 't sterven van een kindje.)

Maar weldra, ja terstond zeker, 't kan niet anders, begon by sommigen 't besef levendig te worden, dat er aan die verdrukking toch wel iets te veranderen viel, indien slechts gelykgezinden zich aaneensloten. Ziedaar de zeer eenvoudige reden waarom in de middeleeuwen de vrymetselary (in vele vormen, ook de veemgerigten hoorden daartoe) een zeer belangryke rol heeft gespeeld.

Verbeeldje te zitten in een spoorwagen. Twee heeren rooken en dampen dat het ieder hindert. Zy, bang voor togt als hollanders, houden de raampjes gesloten. Ieder denkt by zich zelf: ik wou meer lucht en minder rook. Ieder denkt dat, maar vreest alleen te staan, en vreest die twee barse heeren, die de gesloten raampjes bewaken met 'n gezigt van: ‘kom er eens aan als je durft!’

Heb je dan wel eens opgemerkt hoe gewoonlyk de eerste uiting der lyders bestaat in eene vraag tot z'n medepatienten: ‘Vindt u niet dat het hier benauwd is?’ Maar liefst doet men die vraag zacht. Want, mogt eens die andere patient of uit lafheid, of om andere redenen ‘neen’ zeggen, dan zou dat de tyrannie sterken van de twee baasspelers, en de kans op verbetering is voorby. Eerst als men gist of hoopt, het meerendeel op zyn hand te hebben, waagt men het de verstoorders der algemeene welvaart aan te vallen. Wie meer moed heeft, meer geest van initiatief, en met de deur in 't huis valt, zonder zich eerst te verzekeren van hulp, risqueert alleen te blyven staan, niet altyd omdat de anderen 't niet met hem eens zyn, maar wyl zy veelal te beschroomd zyn, zelfs om de tweede, de derde te wezen in de rei der tegenstanders. De meeste handelingen der mensen spruiten voort uit lafhartigheid. Vechtmoed, bloederige moed (vooral daar waar wegloopen onmogelyk of heel schandelyk is) is een algemeene zaak, maar le courage civil is uiterst zeldzaam.

In zekeren zin heb ik in den spoorwagen onzer maatschappy, zonder ruggespraak of overleg met medepatienten uitgeroepen: ‘t Is te benauwd hier!’ En... velen hebben gezwegen. Nog altyd

zitten de rookende togtvreezende heeren met barse gezigten aan 't raampje.

Jy hebt me liefelyk toegeknikt, mimi, op dien ‘zondag’, toen je uw eerste briefje in geel couvert sloot, en verzond. Ook gy klaagdet over benauwdheid: ‘ja, uwe geschiedenissen van gezag zyn treurig, maar er zyn dingen die nog veel treuriger zyn!’

Ik zei in 't begin van dezen brief: ‘je zult misschien onze verhouding van een nieuwen kant zien.’ Is dat niet zoo? Ik ben zeker dat je zoo'n brief als deze niet verwacht had. Welnu, zoo'n openbaring (ik weet geen beter woord) brandde my lang op 't hart. Telkens by 't weer aanknoopen, dacht ik: nu, nu... en telkens moest ik berusten in 't gedwongen afwenden van uw gelaat. Dan wachtte ik, wel verdrietig, maar met geduld.

Hoe 't nu gekomen is, dat ik, afgescheiden van alle maatschappelyke inzigten u zoo lief heb gekregen, weet ik niet. Maar zeker is 't, dat die liefde een grooten invloed op my heeft uitgeoefend. Er moet gehandeld worden, en ik kon 't niet verkrygen van myzelf te handelen zonder u. Daarom ook smartte my dubbel elke stroefheid in onze toenadering, elk toegeven in beletselen van gewonen aard. ‘Zouden die twaalf vissers geen vader of moeder hebben gehad, die hun

verbood mee te gaan met den vreemden man? vraagde ik myzelf met bitterheid.

En toch vermeed ik allen invloed op uwe keuze. Ja zelfs ik had de kracht u nu en dan te steunen in uw besluit om my aftevallen. Misschien was dat zwak van my. Ik zag op tegen uw verdriet. Maar ik had misschien even zeer uw verdriet moeten vreezen als je die andere zyde koos.

Vraag je my nu, wat op dit oogenblik uwe taak wezen zou, als je je aansloot, onverdeeld, aan myn streven... ik weet het niet! Nooit was myn toekomst donkerder, myn geest gedrukter, dan juist nu. Er is ironie, humoristise ironie in 't lot dat my doet worstelen met het laagste al den tyd dien ik besteed in 't najagen van het hooge, en als ik op dit oogenblik u schryf van edelen stryd, groote plannen, eindelyke overwinning, ach, dan is 't meer herinnering dan wel indruk van nu. Ik ben afgemat. Maar even als in de minnebrieven (die een juiste spiegel zyn van myn gemoed) zullen er weer bladzyden van opgewektheid en vuur volgen op den lugubren kruisgang. Dat weet ik, dat roept my Tine altyd toe en myn zwevende genius: Fancy!

Ik heb je meer te schryven, maar vandaag wil ik eindigen en verzenden. Ik kom zoo gauw ik kan in Amsterdam, maar 't is me niet onaan-

genaam dat je eerst dezen brief hebt en nog een volgenden.

Ik heb vreeselyk veel zorgen en van de platste soort... geld. O, god, daaraan had men my niet moeten overlaten. Ik dacht niet stryd te zullen voeren op dat terrein. En toch, het moet!

Dag lieve mimi, myn lieve dagelykse droom. Schryf je gauw, en veel, al je indrukken?

ED.

XX.

Woensdag, 29 Juli 1863.

Live mimi, nu heb je denk ik myn pakje al, dat zoo mal in tweeën gesplitst is, omdat het spoorboekje waarmee ik eerst dacht myn brief te verzenden nog geen pond woog, zooals de bespottelyke wet voorschryft. De spoormaatschappy mag geen afbreuk doen aan de postery! goed, maar als je nu een turf vastbindt aan je brief is 't in orde! Ziedaar een staaltje van de hoogte waarop de wetgever staat, dezelfde wetgever die met zoo hooge geleerdheid beschikt over je persoon en goederen. Onder de 70 gekozenen, die tegenwoordig waren by 't bediscussieren van de postwet was niemand die opstond om zich te verzetten tegen zoo'n zotterny. Zoo'n bepaling

is òf overbodig, òf, zoo niet, dan moest men 'r niet illusoir kunnen maken met 'n turf! Wàt gaat my dat aan? vraag je? Mimi, naar die wetten worden we geregeerd. Naar die wetten worden de belastingen geheven, naar die wetten wordt over 18, 20 jaar je zoon naar de grenzen gestuurd als loteling, die wetten bepalen of je mondig zyt of niet, of je ooit mag meespreken, die wetten zeggen, dat je gehoorzaamheid schuldig bent aan je man, die wetten veroordeelen je als je steelt uit honger, of je kind vermoordt uit bittere schaamte en wanhoop. Er is weinig om je heen wat niet is daargesteld door wetten die gemaakt zyn door lui van zulk allooi; als je dus blyft vragen: wat gaat my dit aan? zou je, zooals helaas velen, afstand doen van je regt als mens. 't Is dan ook alleen door de slaperigheid der geregeerden, dat de middelmatigheden baas werden en blyven.

Wat gaat my dit aan? Gaat het eener poolse moeder niet aan dat de Russen haar kind vermoorden? Welnu, waar door is Polen geraakt in dien toestand? Door de lamheid dergenen die, vóór de verdeeling, den boel zoo in de war hebben gestuurd dat vreemde overheersing niet uitblyven kon.

Maar toch erken ik dat wetten, slechte wetten,

niet het ergste zyn. De zeden, de onbeschreven wetten, drukken zwaarder. Dat moet je weten, dunkt me.

Lang lang geleden zag ik in dat ik magt noodig had, veel magt, onbegrensde magt. Zooals altyd was m'n heele politiek de inspraak van m'n gemoed. Nooit werkte ik daarop met inzigt of kunst. Waar in myn omgeving kringen golfden was ik altyd het middelpunt dier cirkels. ‘En s'approchant d'Edouard on se sent entrainé comme dans un tourbillon’ vond ik in een brief dien ik by toeval las, jaren nadat-i geschreven was. Eens toen ik nog heel jong was, zou ik toegevoegd worden aan een assistent-resident. Ik wou het graag, want daardoor zou ik Batavia verlaten waar ik 't land had. De benoeming ging niet door, want heette het, dan zou ik assistent-rest. zyn, en de ander toegevoegd aan my.

Zulke wenken had ik myn leven door. Ook voelde ik altyd die aansprakelykheid voor alles wat verkeerd was, en meermalen als ik lyden zag, ontviel my de klagt: myn god, waarom *laat* gy my dan zoo magteloos! en ik drukte op laat alsof 't een antwoord was op verwyt van pligtverzuim!

Op myn 22ste jaar beloofde ik myzelf - 't klinkt gek, dat weet ik, maar ik wil je waarheid geven - ik beloofde myzelf een genie te zyn, die alles wist,

alles begreep, alles kon, en nu nog wanneer ik myzelf betrap op niet kennen of kunnen, komt het my meer voor als moedwillige woordbreuk, dan als ongewilde en betreurde zwakte, wat het dan toch vaak is helaas, vooral in 't dagelykse.

Toen ik trouwde, heb ik Everdine natuurlyk gewaarschuwd voor myn fancy. Zy begreep alles en had er my lief om. Nooit was er de minste breuk in haar trouw. Altyd was ze zooals ik haar voorstel in dien brief op pagina zooveel van de minnebrieven. Altyd verzoende zy my met myne fantaisie, als weer de ‘kapel was neergevallen in 't dagelyksch spoor, en daar vertrapt door een ezel.’ Over 't geheel is Tine juist zooals ik haar in de Minnebrieven geschetst heb. Alles is waar, alles, en daarom juist is 't zoo jammer dat ze gedrukt zyn en gelezen worden door volk dat er niets van begrypt. O, 't is een profanatie, en ik vloek dien Dr. in de letteren die met z'n gehuichelde philantropie me verleidde tot zoo verkeerd besteedde openhartigheid. Over 't geheel is schryven voor publiek iets indécents. Gy zoudt uw knie, uw enkel zelfs bedekken voor 'n voorbyganger, en ik geef m'n ziel te koop... 't is infaam! Schryven is ontucht; want of men schryft wat men meent en gevoelt, en dan is

die intimiteit te fyn voor vreemden, of men schryft anders dan men gevoelt, en 't wordt een laffe flauwe kunstmakery, als van een gemeene meid die voor geld zich in lokkend postuur stelt of glimlacht. Maar 't publiek is zoo gewoon aan gekochte, en dus nagemaakte, aandoeningen, dat het er niets van begrypt als iemand zich geeft zooals hy is: De Venus wordt voor vreemd aangezien omdat ze niet gekleed is door 'n modiste, enz.

Woensdag avond.

Ik schryf afgebroken. Telkens word ik gestoord. Dat spyt me. Liever schreef ik je drie dagen achtereen. Er zou meer geleidelykheid wezen. En ook bovendien, wie of wat me aftrekt van u, besteelt me. Allen zyn weer uit, en ik zal een half uurtje of misschien langer rust hebben. Dat 's prettig.

De middeleeuwen waren grof, handtastelyk. Brandstapels, boerenjagten, veldslagen (waarby, let wel, in weerwil der zoogenaamde ridderlykheid de ongeharnaste gemeenen wel degelyk werden voorop gestuurd, met gelyk of grooter gevaar, doch zonder aandeel in den roem) eeuwigdurende oorlogen waaronder niet zoozeer de stryders leden, als zy wier grond en akker werd gebruikt als toneel van den stryd... dat alles kon men zien,

voelen, noemen. By verfynde middelen kwam dat zigtbaar mishandelen op den achtergrond, en in plaats daarvan wordt het menselyk geslacht tegenwoordig verdrukt op minbloedige, maar eigenlyk kwaadaardiger wyze. Nog flinker is 't heersen door ruwe kracht, dan dat baasspelen met geld en papier, dat speculeren op den honger der menigte. In beide perioden had men evenwel den zelfden hefboom: de godsdienst.

(Zie als 't je de moeite waard is over 't verschil der wyze van baaspelen m'n Vry-Arbeid).

By menig schokkend toneel van slagting of bloedige tyrannie in de middeleeuwen, waar de verontwaardiging van sommige betergezinden moeite had zich te verbergen uit vrees voor den toorn van 't gezag, moet van tyd tot tyd een blik zyn rondgegaan in den kring, die vraagde:

- Broeder vindt gy deze dingen goed?

En zoo'n blik vond meestal neergeslagen oogen, want een ontkennend antwoord was gevaarlyk.

Soms ook zal een meer stoutmoedige met gedempte stem diezelfde vraag hebben gewaagd, en daarop meermalen geen antwoord bekomen hebben. Want wederom was er groot gevaar in 't antwoorden. Eindelyk moet een ontevredene iemand hebben gevonden die op z'n vraag: ‘Vindt

u 't niet benauwd hier?' toestemmend knikte, maar er by voegde:

- Chut, chut!... niet hier, men hoort ons. Waar kan ik u vinden? Doch laat ons zorgen dat niemand wete dat wy spraken over deze dingen. Ik zal by u komen!

- Volstrekt niet. Ik woon niet alleen. Men zou ten mynent ons bespieden en verraden. Bedenk eene plaats waar we veilig zyn.

- Zeer wel (men geeft eene plaats op). En nog iemand dien ik ken, en die onze meening deelt, zal daar zyn.

- Hoe heet hy?

- Hy vreest zyn naam bekend te zien.

- Hoe zal ik weten dat hy een der onzen is?

- Hy zal spreken over *bouwen*.

- By toeval kan een ander my aanspreken over bouwen.

- Hy zal dàt woord zeggen: (paswoord).

- Hoe zal hy weten dat hy my kan vertrouwen?

- Hy zal slechts de eerste helft van 't woord zeggen, en u vertrouwen als gy hem de tweede helft toefluistert.

Ziedaar, heel in 't ruwe, een begin der loges die zoo'n groote rol hebben gespeeld. Er is iets kinderlyks in, ja, als in de beginselen van veel groote dingen.

De vrymetselary stelde zich ten doel zich te verzetten tegen geweldenary, en had dus te stryden tegen koningen en priesters. Hare middelen waren: verlichting, mededeeling van kennis, uitroeien van vooroordeel, kortom haar doel was, of althans men gaf voor dat het doel was: 't goede!

Natuurlyk wilde ik weten wat zy uitvoerde en hoe? Ik sloot my aan en bleef even wys. Ik vond praatjes, wawelary, phrases. ‘De broeders moeten elkander liefhebben.’ Ei, de broeders laten elkaer in den steek, precies als die andere broeders, de christenen. Ik klaagde over teleurstelling zoowel wat aangaat myne weetgierigheid (ik had gemeend iets nieuws te hooren) als ten opzigte hunner handelingen, van hun ingrypen in 't raderwerk der zamenleving. Altyd kreeg ik ten antwoord wat zy in de middeleeuwen gedaan hadden. ‘En nu, vraagde ik, nu? Er is veel te doen!’

Ook werd my tegengeworpen dat ik nog zoo jong was. (Jong, style fr. maçon, wil zeggen: laag in rang.)

- Goed, ik wil klimmen in rang!

En dat deed ik. Ik werd van leerling gezel, van gezel meester, en bleef even wys (d.i. onwys) en even onvoldaan.

- Als ge maar wat ouder was! zeiden zy.
- Goed, ik wil ouder worden.

En ik werd, ja wat al niet, mimi! ridder van dingen die ik al vergeten ben, schots ridder, ridder van 't oosten, van 't zwaard, van den drommel en z'n heele familie.

Maar ik bleef even wys. Op z'n hoogst leerde ik hoe die ridders elkaer aanspreken en groeten, welke hunne symbolen zyn, hoe ze hun mantels dragen... maar van de wyze hoe ik als ridder van dit of van dàt te stryden had voor 't goede ... niets!

Althans nooit iets wat niet evengoed kon geschieden zonder die ridderschap. Geen zweem van verbond, van zamenwerken tot één doel, van magt door eendragt. Daarop doelt ook die passage in de kruissprook.

> ‘vrye metselaren
> Die over 't goede, schoone woorden spreekt
> Maar u onthoudt van stryden tegen 't kwaad;
> Gy die u kindren noemt der weduw, maar uw hand
> Niet uitsteekt om het kruis te dragen van haar zoon.’

(Kindren der weduw noemen zy zich; waarom, van welke weduw weet ik niet.)

Eindelyk werd ik souverein prins van 't rozekruis, met even weinig satisfactie als by de vorige promotien. Zelfs weet ik niet eens waar 't prinsdom ligt. Er zyn er die meenen dat we opvolgers zyn van de Johanniter ridders, anderen zeggen

van de secte der Esséers, waartoe Jezus zou behoord hebben, en Joseph van Arimathea en Johannes de dooper en Nicodemus. Maar de heele warboel kan me niet schelen. 't Is een bedorven troep. Toen vorsten en priesters in de middeleeuwen de betrekkelyke verlichting niet langer konden stuiten, hielden zy eensklaps op met het vervolgen der vrymetselaars, en sloten zichzelf, wel wat trojaanspaardachtig, daarby aan. Zoodat nu byna overal de koninklyke familien een of meer hunner leden tot nationale grootmeesters hebben gemaakt (hier prins Frederik) en zelfs Napoleon III een zyner creaturen, den maarschalk Magnan, aan de broederschap heeft opgedrongen. Het verval dateert van vroeger, maar dit zette het werk de kroon op. De onafhankelyke denkers, de helden van waarheid en regt, lieten zich onder curatele stellen juist door hen tegen wie zy in vorige eeuwen hadden gestreden. In frankryk byvoorbeeld, waar Napoleon alle sociétés secrètes heeft uitgeroeid, zag hy op tegen 't vervolgen der vrymetselaars (wyl er te veel zyn, en hy dus het getal moest vreezen, al beduidt het gehalte niet veel). Maar door hen Magnan te geven tot hoofd, had hy de haute main in hunne vergaderingen, en hy kon zyn maatregelen nemen zoodra zy buiten 't gewone kringetje gingen van aalmoe-

zen, weesgestichten, ondersteunen van arme reizigers enz.

Want tot zoo iets bepalen zich de heeren. Je zult wel zeggen, en ik ook, dat men dit wel doen kan zonder Salomo of Hiram. Juist, en dit is dan ook myn grief dat zy zoo geheel zyn afgeweken van de primitieve instelling. De vryheid van denken is verloren gegaan. In sommige loges heeft men zelfs Israëlieten uitgesloten, geheel tegen den aard der zaak die kosmopolities is. En flinkheid van handelen is finaal verloren gegaan, sedert men den nieuwelingen durft inscherpen dat ‘politiek ligt buiten den kring der metselary!’

Niet in alle landen is men zóó bekrompen; maar in Holland is 't een ellendig jabroerig troepje geworden.

Die heele uitsluiting van politiek is niets dan de zoo gewone laf hartigheid die bang is zich te stoten aan gezag, en dus blyven daardoor juist alle verkeerdheden in wetten en zeden, die gesteund worden door dat gezag, buiten bereik.

Ik heb by de broederschap niet den minsten steun gevonden. Ook heb ik dien niet gevraagd, maar wel was 't haar pligt geweest, zy die voorgeeft zich te wyden aan mensenregt.

En de christenen! ‘Gy zyt een der onzen, schreef Ds. Francken, wy denken juist als gy.

(‘Precies myn idee!’) Wy zyn 't juist die u de hand zullen reiken in uw pogen.’

Misschien heb je gelezen wat ik hem antwoordde in den tydspiegel (daarin namelyk had hy zyn zalvende toespraak gezet.) Ik was toen nog niet zoo bitter als nu, en repliceerde met zachtmoedigheid, geloof ik. Welnu, nog wacht ik op dat ‘handreiken’. Ik beken dat ik later de christenen onzacht bejegend heb, maar dat was juist omdat ze my in den steek lieten in een zaak, die, volgens hun kerkepraat, de hunne was. ‘Mensenliefde, broederschap, opheffen van verdrukten’ enz. enz... praatjes!

Na den Havelaar werd ik in 't bespottelyke verheven als... schryver. Dat hinderde my. (Zie in de minnebrieven de parabels van Chresos en van de gillende moeder.) Eens toen een dominé my zeide dat-i dat boek met zooveel genoegen gelezen had, viel ik uit, en zei dat hy dan wel een heel gemeene kerel was!

God wist dat ik 't niet had geschreven, noch voor myn genoegen, noch voor 't genoegen van wien ook! Ik zocht (en zoek) regt!

Wel was my de Havelaarszaak een gewenst punt van uitgang, tot het beklimmen der hoogte waarop ik staan wil, om alles te kunnen overzien, tot het grypen van de magt die ik noodig heb

om alles te veranderen wat my slecht voorkomt...

Want, dit zei ik je reeds, wel heb ik sedert myn 22ste jaar dikwyls gefaald in de keuze der middelen, maar nooit ben ik veranderd van doel.

Middelen! O, hadde ik in plaats van den zachtmoedigen weg der overreding en van geduld, den weg gekozen van geweld! Te Lebak had het my één woord gekost, en de opstand was dáár geweest. Een heelen nacht heb ik my beraden. De beslissing was: ‘verzet u niet, ik zal u helpen op andere wyze.’ Ja, ik had meely met de arme drommels, die my zouden gevolgd zyn, om een of twee dagen triomf te boeten met bloedige neerlaag. Toch spyt het me dat ik 't niet gedaan heb. Ik ben te zacht geweest, en zal 't niet weer zyn, zoodra ik kans zie om Holland op andere wyze aan te spreken dan met geschryf.

Komiek, je weet dat Langiwicz, de dictator van Polen, een meisje tot adjudant had? Altyd als ik van haar las dacht ik aan jou. Je hebt veel moed in je trekken. En ik dacht er by, als Langiwicz haar lief heeft, begryp ik wel dat hy naast en by zichzelf, haar blootstelt aan den dood, maar ik begryp niet hoe hy 't kan aanzien dat ze 't ruwe kampleven met hem deelt, vuile taal hoort, en gemeene dingen ziet. De dood, zamen sterven,

o, 't is poetiek, maar die prys is weinigen weggelegd. De opgave is 't doorworstelen van een prozaisch leven.

Ik ben voorby je huis gegaan van middag. Wat was me dat een doods gevoel dat je niet daar was, noch in stad. Wat doe je nu? 't Is by twaalven. Och, geef me toch al je aandoeningen. Wat was je dagboek heerlyk voor my! Denk er aan dat het my behoort.

Donderdag.

Nog is myn brief niet uit. Maar als ik langer wacht met verzenden wordt hy weer te dik voor 't couvertje. En een pakje aan de spoor brengen loopt zoo in 't oog. Daarom verzend ik.

Nog weet ik niet wanneer ik in Amsterdam kom. De reden is verdrietig. Over 't geheel ben ik verdrietig. Maar trek je dit nu niet aan. De hoofdzaak is dat ik je dol liefheb. Ik wacht tyding van je. Als je niet hartelyk schryft doe ik een moord. Neen, neen, schryf zooals je gemoed is. Denk er aan dat liefde geven is. Geef me je ziel. Doe ik dat ook niet? Dag myn kind.

XXI.

Donderdagavend laat, 30 July 63.

Ik heb je brief myn lieve mimi, en ik ben er bly mee. Je zegt: ‘ik heb goed gedaan je zoo

te schryven, je hadt er behoefte aan.' O, dat doet me innig genoegen. Zie je, dat heb ik nooit zoo kunnen doen, en ik wou toch zoo graag. Elke aansluiting buiten u, of zonder u, deed my zeer. Ik ben natuurlyk erg verlangend je te zien, en wat vry, ik bedoel zonder anderen dwang dan uit ons zelf. Maar toch heb ik lust je nog te schryven. Dat moet ook nog. Dat je my nog niet goed kunt antwoorden op myn brieven (vandaag moet je den 2^{den} ontvangen hebben) begryp ik.

Ik lees daar weer je brief over. Ik ben er zoo bly mee. Tine heeft je heel lief. Zy weet hoe ik je in 't hart draag. Ik weet dat je my gelooft, maar toch wou ik dat je 't haar eens vroeg. Neen... getuigen roepen is gek. Goed, schryf haar maar dat ik dol op je ben, en zie eens of ze je niet antwoordt, dat ze 't wist?

Van avend gewandeld met Marie. Aan de geestbrug thee gedronken. Er was illuminatie en muziek. Ik kan niet laten telkens over u te spreken, en soms ben ik wel eens bang dat dit lomp van me is, maar aan haar merk ik 't nooit. Ze is innig goed.

Gister nacht een uur, toen je dat briefje met potlood schreef, dacht ik ook aan je. Ik begryp dat je niet geregeld schryven kunt.

Twee dingen in je schryven frapperen me:

1°. ‘Ik zal moed noodig hebben u alles te zeggen.’

2°. ‘Ik hoop (weet) dat je niet nog slechter over me denkt dan je zegt te denken.’

't Eerste begryp ik niet: Jy moed tegen my noodig?

En 't tweede! O mimi, hoe kun je zoo iets schryven? Heb ik gezegd dat ik slecht over je dacht? Ik heb je lief als myn afgod, je bent myn ideaal, en ik zou slecht over je denken! Maar zoo kun je 't ook niet gemeend hebben. Och, kon ik je bewyzen hoe hoog ik je stel!

Ja, ik verzoek je my alles, alles te zeggen. Maar ik kan my niet voorstellen dat je tegen my daartoe moed noodig hebt. Ik voel my zoo innig met je.

Zondag morgen kwart voor negen: hoogesluis. (dat is in je buurt) Mogt je verhinderd zyn, maak je dan niet ongerust, ik begryp dat er beletselen kunnen komen. Neen, ik zal logeren in de munt. Kom in de munt, dat kan.

Morgen schryf ik hier nog by. Nu ga ik slapen, en jy zult myn laatste gedachte wezen. Och, 't spyt me dat ik nooit droom.

Vrydag morgen.

Ja, kom zelve direct in de munt. Zondag

morgen. Dat kan zeer goed. Ik heb daar vaak gelogeerd en meermalen dames ontvangen. Ik zal naar je uitzien, en bovendien zeggen dat men u terstond boven laat. Als ik u ontmoette op de hooge sluis, zouden wy toch eerst naar een huis moeten loopen waar wy vry spreken konden, en op myn eigen kamer is het 't best. Je weet immers waar de munt is? Dat logement met 'n toren aan 't eind der kalverstraat, of van u komende, aan 't begin.

Ik lees weer je brief, en uw vrees dat je moed noodig zult hebben, geeft my weer angst dat je misschien toch weer zult moeten weigeren je aan te sluiten. Ach, mimi, er is voor u geen moed noodig tegen my. Zelfs als je, naar de inspraak van je gemoed verpligt was te breken, wel zal 't my smarten, maar ik zal alles begrypen.

Werk? Ja, ik hoop ja! Buiten myn behoefte aan hulp, zou ik 't jammer vinden vermogens en een hart als 't uwe ongebruikt te laten. Het eerste werk, het punt van uitgang zou wezen dat ik vast op je kan rekenen. Wel zou ik nu reeds je iets kunnen opdragen, maar dat is byzaak, en 't haast niet. Oók zou je op 't oogenblik, in de crisis der beslissing over je heele leven, minder dan ooit tot gezet werk geschikt zyn. Het winden van 't anker, het zetten der zeilen, geschiedt na

het besluit om de reis te maken. Of je dat besluit nemen zult is de vraag, en daarom moet ik voortschryven, opdat je weet waarheen? en met welk schip? 't Is een arm klein lek vaartuig en de kansen van vergaan zyn oneindig grooter dan van 't slagen.

't Geheim van den opgang der Robinson's geschiedenissen ligt daarin dat hy alleen was. Een mens in stryd met de natuur, één mens! Elke andere stryd in 't leven wordt gevoerd met zamenwerking, en waar wy kortaf lezen: Xerxes trok over den Hellespont en Napoleon over de Niemen, luidt de ware vertaling: Zóóveel mensen deden dien togt aangevoerd door Xerxes of Napoleon.

De robinsons hadden 't wel makkelyk! Ik ben er jaloers van. Die tamme zichzelf gelykblyvende natuur is een mak paard zonder kuren. Wie te werken heeft op mensen, heeft meer te doen wyl hun regel veranderlykheid is. Nooit viel op een onbewoond eiland een steen naar andere wetten dan in Londen. ‘The proper study of mankind is man!’ Ja en de moeilykste!

Het overtrekken van den Hellespont is geen kunst, dat water draagt, als overal een bootje, een schip, naar de algemeene wetten. Maar er is meer noodig om 2½ miljoen personen (of zooveel minder als er tarra is in de geschiedenis)

te bewegen mee te gaan. Al die aziaten lieten hun woonplaats, hunne gemakken, hunne verwanten achter, omdat één persoon door Griekenland heen, een wereldryk wilde stichten. Die monsterachtige uitkomst berust op een zeer eenvoudige multiplicatie, haast te eenvoudig om uit te leggen, en toch let men er niet genoeg op. Verdeel eens Xerxes ryk in drie deelen, elk deel in drie onderdeden, enz. Neem aan dat de drie hoofden van elk deel gelooven in (gehoorzamen aan) 't hoofd dat boven hen staat, dan kom je reeds in de 15de splitsing tot c^{a} vier miljoen personen die den wil volgen van één persoon. Er liggen slechts 12 of 13 termen tusschen Xerxes en den geringsten krygsman die meeging van de indise grenzen.

Maar neem de rede van de reeks grooter (er waren meer satrapen dan drie) vermenigvuldig by elken term de overbrenging van den wil met 20, met 50, met 100, dan heb je een veel korter weg afteloopen om van den eenhoofdigen top der pyramide den enormen basis te bereiken.

1 × 100 × 100 × 100 × 100 is honderd miljoen. Doe er nog maar één term by, dan ga je reeds het geheel zielental van onze kleine aarde tienmaal te boven!

Ik houd veel van cyfers, en vind deze redenee-

ring sprekender dan 't beeld van Jezus over zuurdeessem, ofschoon-i daarmee 't zelfde zeggen wil.

Dat heeft dan ook de katholieke kerk goed begrepen! 't Is altyd geweest de schoonste organisatie die ooit bestaan heeft. Van den paus tot den minsten kloosterportier of liefdezuster bestaan betrekkelyk slechts weinig trappen, maar door eene voorbeeldelooze geslotenheid heeft zy met haar stelsel de wereld geregeerd! Voor de wyze waarop zy gebruik maakte van haar magt, trek ik natuurlyk geen party, maar de organisatie is prachtig. Zy had het zoo ingerigt dat ze den mens aangreep by zyn geboorte, en hem niet losliet by den dood, ja daarnà zelfs! Van den doop tot het laatste oliesel omklemde zy de zielen met onweerstaanbare magt, en nog nà. 't sterven beschikt zy over de mate der zaligheid. Zeg niet als je leest dat zielmissen invloed hebben op 't comfort en 't bien-être eens dooden: wat 'n gekheid! of lach er niet om als een troepje zeer zondige kardinalen een onbekend wezen uit den voortyd zondeloos d.i. heilig verklaart. Bewonder veeleer de kracht die zulk geloof wist te doen aannemen.

En die kracht sproot grootendeels voort uit dit eene (schoone) leerstuk: de onfeilbaarheid van de kerk! Oordeel niet te gauw in uw verwonde-

ring dat ik dit leerstuk schoon vind. In uwe protestantse traditien moet het je bespottelyk voorkomen. De protestanten zyn òndingen, mimi! Met hun halve wysheid wilden zy 't gebouw behouden, maar... zonder onderste verdieping. Zy willen zee en regen... zonder vocht; zy willen wel die dorpsklok bewaren, hoog in de lucht opdat ieder ten allen tyde kunne zien hoe laat het is, maar de toren waarop die klok staat, en zonder welke het behoud der klok onmogelyk is hebben zy omgehaald.

Ik beken dat het katholicisme een oud verrot gebouw is geworden (eenmaal was 't schoon en stevig, hoewel 't slecht bewoond werd, of bewoond door slecht volk), maar 't protestantisme is 'n huis zonder rez-de-chaussee.

Wie de onfeilbaarheid van den paus in twyfel trekt, heeft regt het heele gebouw, daarop gegrond, te verlaten, maar dat te willen behouden zonder dien basis is gekheid.

En, die onfeilbaarheid der kerk bestond indedaad voor den denkenden katholiek zoo goed als voor den domme die meende dat de paus nooit zondigde. Dàt was 't niet! Vraag eens een matroos of zyn kommandant nooit verkeerde orders gaf? Het staat hem vry dat te meenen, te betoogen zoo langdradig als hy maar wil. Stel zelf dat-i

gelyk heeft, en juist is de wyze matroos bezig op 't voordek dat bondig te demonstreren, daar klinkt de stem van dien feilbaren kommandant:

- Reven, alle man òp!

Weg is de feilbaarheid! Hy roept: reven! en als er niet gaauw gereefd wordt, is 't schip naar de maan, met den wyzen matroos er by! Als hy indedaad intelligent is geeft hy een oorveeg aan den nieuweling, die, geschokt door zyn betoog het wagen zou te protesteren tegen 't bevel. Wel kan de kommandant falen, maar geen feil van zyn kant kan zoo nadeelig werken op 't geheel als 't verlies van den eerbied voor zyn stem.

Waar ik 't: ‘hy, de meester heeft 't gezegd!’ afkeur in de leerlingen van Pytbagoras, die meenden daarmee iets te bewyzen, spreek ik van school, van studie, van wysbegeerte. Waar ik onfeilbaarheid voorsta, spreek ik van handelen.

In dien zin moet ik onfeilbaar zyn, om dien breeden Hellespont niet onverzeld over te trekken.

En, aardig (oorzaak en gevolg zyn weer ineengesmolten) het geloof in anderen aan die onfeilbaarheid, beschermt indedaad tegen veel verkeerds. Het vertrouwen op kracht, geeft kracht.

Geloof? 't Is een domheid of subliem! Domheid in redenering, in zoeken naar waarheid. Subliem in handeling, als 't grootste offer.

Het geloof in Columbus heeft Amerika ontdekt, 't Gebrek aan geloof belette hem, het eer te ontdekken, 't Is een fout in Jezus dat Judas niet zóó in hem geloofde dat verraad onmogelyk was.

(Die heele historie is apocryph. De joods-romeinse policie had niet nodig dat iemand haar aanwees waar Jezus was. Hy was immers dagelyks te vinden? Het vertelsel dat-i verraden was zal z'n oorsprong hebben in zucht om hem te declineren in de ogen van 't volk. ‘Zie, zoo weinig goddelyks is er in hem, dat één der zynen, die dan toch overtuigd moest zyn van die goddelykheid, hem verraadt.’ De afval van Judas was een gewenste smet op de firma: Jezus, discipelen en c^{o}; maar volstrekt niet noodig om hem in handen te krygen. Bovendien lag 't verschuilen niet in 't plan. Een wegschuilende, zich verstoppende Jezus is een ondenkbaar iets, en klopt dan ook niet met zyn flink: ‘wien gy zoekt, is hier!’)

In myne omgeving vond ik geloof, maar steeds direct daar buiten hevige tegenwerking, 't Scheen of men elders nayverig was op myn invloed in de nabyheid. De brief dien Droogstoppel vond in 't werkmandje van Everdine is een staaltje (een grof maar sprekend staaltje) van die algemeene zucht om van my aftetrekken wat my naby stond.

Toen ik voor 't eerst (en ongaarne) besloot myn kleinen kring te verwyden, door als schryver (!) optetreden in 't publiek, meende ik in den aanvang dat ik geslaagd was. ‘Ik wil gelezen worden’ had ik brutaal gezegd, en 't gebeurde. Maar de opgang dien ik maakte en den invloed dien ik daardoor krygen zou, moest gefnuikt. Openlyk, flink tegen my schryven deed men niet. Zooals ik reeds zeide, men beantwoordde myn zetten niet maar wierp 't bord om, zoodat de stukken wegrolden in den modder van de dagelyksheid waarin ik niet thuis ben. Ik apprecieer die taktiek als doeltreffend, hoe onedel dan ook, want ik erken dat het rondspartelen in 't slyk der gewone dingen my afmat en vaak ontmoedigt. Zonder hart ben ik niets waard, en daarvoor heb ik geen hart. Wat zyn ze slim die domme mensen op hun terrein!

O, de manier waarop men my gedurig naar beneden haalt van 't voetstuk waarop ik my durfde plaatsen, is treurig. Ik zou kunnen (en eens misschien zal ik 't doen) een schets geven van de wyze waarop Nederland heeft geantwoord op den Max Havelaar, ‘die zoo mooi was’, zeide het.

Maar niet daarin wil ik my nu verdiepen.

Voor u, en in dezen brief, is de vraag wat er

gebeuren moet, wat er wezen zàl, niet hoe ik tobde met een ondankbaar verleden.

Waar ik aanhankelykheid vond, zucht tot aansluiting was 't grootendeels, ja byna uitsluitend by vrouwen. Wat er onder mannen van myn geest is, zal eerst blyken na twintig jaar, als zy die my lazen in hun kindsheid de maatschappy zullen besturen. Wie ouder was by myn optreden, was vooraf reeds ingenomen door koffy, suiker, bybelgod, corpus juris, metallieken en andere winkelartikelen. Er zal gestreden worden in myn naam, als ikzelf niet meer zal dáárzyn. O, ik weet het, er is dood noodig om leven te wekken, en geen weg leidt ten hemel dan over Golgotha.

Maar dat is geen reden om inteslapen vóór Golgotha...integendeel! O, wat maakt de legende 't dien Jezus makkelyk! Wat ligt er weinig verveling tussen zyn: ik zegge u! en: 't is volbragt! Wat was zyn veldtogt kort en gaauw beslist... hoe weinig garnizoensdienst! Hy kwam, zag, schold, berispte en werd gedood.

Waar ik aanhankelykheid vond was 't meestal by vrouwen. Heel natuurlyk. Zy zyn de samaritanen van dit Judea! De paria's dezer maatschappy. Zy mogen niet dit, zy durven niet dat... Zy zyn voorbeschikt te hooren naar elke blyde boodschap van verlossing. En ik, met myn ‘malle begeerte

om de smarten der wereld te dragen' ik was voorbeschikt te lyden onder hare ontbering van vryheid.

Zóó hebben velen my liefgehad en ik velen!

Nu vraag ik je of ik gelyk had in myn eersten brief, mimi, (van maandag) toen ik zei dat hier geen plaats kon zyn voor jalouzie. O, dat valt weg!

Wie my liefhebben en myn zaak, moeten zich vereenigen tot zamenwerken. Er moet een vorm worden gegeven aan de kracht die in veler hart woont. Er moet eenheid zyn in 't streven van allen die zwygend vraagden: Vindt je 't niet benauwd hier?'

Ik zal dien vorm uitdenken, vaststellen. Reeds lang zou ik 't gedaan hebben, maar ik kon niet zonder u, omdat ik je zoo onbeschryfelyk liefheb. Dat brak myn élan.

O mimi, als je wist hoe electriek de indruk was dien middag toen ik je voor 't eerst zag, en toen je my kuste! Nooit is 't gevoel verzwakt van dien dag. Voor my lag in die kus een verbond voor altyd, altyd! En wat gy ook moogt beslissen, al zoudt ge neen zeggen op al wat ik u vraag, al zou je ook nu weer meenen te behooren aan andere pligten, in myn hart zal ik u blyven aanhangen en vereeren zonder grens.

Maar wel zal 't my smarten en verlammen als ik u

vreemd moet houden van 't groote ryk van Insulinde.

Insulinde, dat is, ja, vooreerst die verzameling van prachtige landen ‘die den evenaar omslingeren met 'n guirland van smaragd’, maar later, later zal 't den naam wezen van 't groote wereldryk dat ik stichten wil, en waarin ik u wil zien op de eereplaats.

In 't begin zei ik dat de beschryving myner persoon moeielyk is. Hier nu byvoorbeeld. Ik zie geen kans u 't verband aantewyzen tussen myn eerzucht en myn liefde voor u; ik weet niet wat uw gelaat, uw houding, oogen, stem ... een handdruk of kus van u te maken heeft met den moed en de kracht die ik zal noodig hebben om den augius-stal der maatschappy schoon te vegen... maar al begryp ik dat alles niet, ik voel het wel, en myn heele begrip zit in dat gevoel. ‘Les grandes pensées viennent du coeur.’ Zonder dat gevoel ben ik dan ook in de meeste dingen geniaal dom. Myn lieve Everdine weet er zoo iets van! Zy die my by de hand leidt als een kind. (Zie daarover de schoone woorden van de Pène vóór den Havelaar.)

Over 't geheel zal je al de tegenstrydigheden in myn zyn kunnen vinden in myn geschryf, dat je (nu vooral) beter zult begrypen dan aan een ‘publiek’ mogelyk is. Sla nu maar myne Ideen

op of de minnebrieven, of de vrye arbeid, waarin ik hier en daar veine heb van uitdrukking, overal zal je vruchten vinden van den grond, dien ik u nu in ruwe trekken heb beschreven. En als je anderen over my hoort spreken, zal je veelal lachen in je zelve.

Toch betreur ik 't niet dat ik schreef voor publiek. Ik heb daaraan u te danken.

Vraag je nu: wat moet ik doen, nu, heden, morgen? Zie, dat weet ik niet. Ik heb te werken. Ik moet de groote constitutie schryven voor Insulinde.

Wat u aangaat, gy hebt thans alleen te antwoorden op de vraag ‘of je my liefhebt?’ Dat antwoord kryg ik zondag.

En, mimi, meen niet dat er moed noodig is om neen te zeggen, of ja met voorbehoud.

Als altyd zal ik berusten in de uitspraak van uw gemoed, en 't zal my een rust wezen te weten dat je nu 't gewicht begrypt uwer keuze, en dat je juist uit dit schryven hebt kunnen zien hoe hoog ik je stel, niet in myn hart alleen, maar ook in myn droomen van toekomst, van stryd en van overwinning. Toch zul je myn fancy blyven al vlugtte je heen ...

Door veel dagelykse dingen ben ik juist tegenwoordig heel erg gedrukt. Des te beter! 't Prou-

veert voor my (in m'n eigen oog) dat ik gebukt onder 't kleine, my vastklem aan 't groote. Dat geeft my weer verwaandheid genoeg om er door te slaan.

Wat in myn schryven niet zamenhangt, moet je maar vasthechten. Ik vind het prettig als ik slordig mag wezen.

Het denkbeeld je weldra te zien, met meer vryheid dan ooit maakt my gloeiend.

Myn plan is zaterdag avond in Amsterdam te komen. Vind ik dan iets van je in de Munt? Toe, één woord maar, een groetje.

Dag lieve lieve mimi.

XXII.

Den Haag Woensdag, 5 Augustus.

Eerst nu schryf ik je, myn heerlyk kind, en als ik naga hoe ik my met je bezig hield na je bezoek, onder 't lezen van je brief, en daarna, dan is 't my of er al een jaar ligt tussen de verschyning (dat ben je my!) en de herinnering. Daar ligt een waas van reinheid over u dat my zoo liefelyk aandoet, en my stemt tot goed zyn. Ik dacht gedurig aan uw vaders woord dat hem vereert en haar wien 't gold vooral: ‘Daar kwam geen liefd'loos woord ooit uit dien mond, nooit

vloeide er iets onreins van deze lippen!': dat hoorde ik gedurig toen ik je aanzag. De indruk dien je op my maakt is tooverachtig, en spiegelt weer in 't geen ik zeg of doe.

Gister middag aan tafel heb ik gesproken, wat ik anders niet doe. Ik las genegenheid in de blikken, ik voelde dat ik beminnelyk was, ik leefde in de atmosfeer dien gy my had meegedeeld... ik gaf de parfum weer dien ik meenam uit uw nabyheid, uit uw brief... ik rook naar liefde en goedheid.

't Kan my niet schelen of ik my gek uitdruk, en myn woorden kleed in 't négligé van myn hart. Alles was goed om my, en voor my. Als ik 'n kollecte had te doen gehad voor arme kraamvrouwen zou er veel gegeven zyn.

Maar dadelyk schryven kon ik niet. 't Was me als in de twee brieven die jy me zond uit Amsterdam, (reken er op dat ik dit altyd begryp.)

Wat zie je er heerlyk uit, mimi! 't Is net of ik je nu voor 't eerst goed gezien heb, en toch, hoe fris en blozend en gezond toch ben je my, met al je wereldse liefheid, poëtieker dan een schim! 't Is een kuur van Fancy zich te verstoppen in die volheid van vormen, zy plaagt my met de weelderigheid van haar woning ... of neen, 't is die hertogin (d'Egmont, geloof ik) die als boeren-

meisje ter kermis ging, om te zien of de prins haar kennen zou onder 't bretons boerenmutsje.

Nu ja, de prins heeft haar terstond gekend, en Fancy had geen eer van de vermomming.

Och neen, kryg geen pokken, mimi! Ik zou 't erg erg jammer vinden...

Voor je vraag (in 'n vorigen brief) ‘Zorg dat Tine van my houdt’ zal ik zorgen, dat verzeker ik je!

Ja, liefhebben is leven! Er bestaat een schoon woord van, ik meen, de heilige Theresia over den duivel: ‘O, arm wezen, dat nooit heeft liefgehad!’ Dat 's een heerlyke opvatting van de hel. Geen vuur, geen wormen, geen tandengeknars, geen toorn gods... niets van dat alles, maar... geen liefde! Ik weet niets van Sinte Theresia dan dat woord, en ik vind dat men gelyk heeft gehad haar te canoniseren.

Ik lees daar je brieven na die ik kreeg voor myn komst te Amsterdam. Lieve mimi, ik voel zoo dat we elkaer nu oneindig nader staan dan ooit. Tussen nu en 't oogenblik dat je op den stoep stond van 't station is in myn gemoed veel gebeurd. Ik kan je niet liever hebben dan toen, en vroeger, (ik heb je altyd de waarheid gezegd) Maar wel ben ik vertrouwder met u, en met het denkbeeld dat je my behoort, zooals ik u. Meen niet dat

myn innige vereering voor Everdine of andere genegenheden en pligten daaraan iets te kort doen. Ik durf zeggen dat ik u behoor, omdat ik niet kan verzinnen welk gedeelte van myzelf ik u onthouden zou. Ik weet niet waar ik zeggen zou: tot zoover! Och, laat my toch altyd goed ondervinden dat je alles aanneemt als uw eigendom.

Wel bezwaart het my dat ik veel liefheb. Van morgen stond Francisca by my en was zoo hartelyk, en ik ook. Ja, ik weet dat zy my liefheeft, en ik houd ook veel van haar. Zy is open, die zwygende Francis!

Och, ik zal u een kleine trek van haar vertellen, die ik groot vind. Zy weet hoe ik je lief heb, en hoe ik alles op prys stel wat van jou komt. Nu weet je de historie van de mosplant. Gedurende myn afwezen naar Amsterdam, heeft zy die begoten. Gister avond thuis komende was de ontmoeting en familie gewoon vriendelyk, maar 't eerste ogenblik toen zy my een woord alleen kon zeggen was het dit: ‘ik heb de mos begoten!’

Vind je dat niet beeldig? Vind je 't niet edel dat die tyding bovenop lag in haar hart?

En als ik dan heel hartelyk ben tegen Francis doe ik dan kwaad? Ben ik je ontrouw? Help

my regtzien. Maar wel zeg ik haar hoe ik jou in 't hart draag... ja, dat spreekt van zelf. Hoe kon zy anders die zorg voor uw plantje gebruiken als een vriendelyk offer van hare liefde tot my! Is er niet verhevenheid, ongeleerde grootheid in dat verzorgen van 't symbool myner gehechtheid aan u? En die behoefte my dat terstond te zeggen als een geschenk by 't weerzien! Ik beken dat dit myn hart steelt.

Lag er pretentie in toen ik uw uitroep: ‘aan u had ik myn leven en wil beloofd, met u had ik willen lyden en genieten en aan u had ik alles willen ten offer brengen!’ op my toepaste? Neen, mimi, na alles wat je my zeide en schreef, zou 't bégueulerie geweest zyn dit niet te gelooven.

't Is waar in dat stuk staat dat ik jong ben. Maar ook dat is niet onwaar. Ik ben zoo jong als gy. Myn gemoed is nieuw en fris als 't uwe. Myn lichaam moge nader staan aan de ontbinding 't is niet ouder dan toen ik korter geleefd had. En myne aandoeningen? O die ryke alles bezielende poesie! Wordt de lente oud omdat haar veel lente's voorafgingen? Is niet elke nagtegaal weer de nagtegaal, de bode, dezelfde bode? Zou men kunnen zeggen ‘ze worden oud die diertjes ... we schryven al 63?’ Is er een rimpel in hun zang of versletenheid in de melodie?

Maar zonder die poezie, die eeuwig groen blyft, och, dan ben ik wel oud! Ik voel er niets van... maar by 't berekenen! Ik heb gehoord (en ik herinner 't my!) het bombardement van Antwerpen! Voor dertig jaar schreef ik een treurspel! (natuurlyk heette het Hector). 't Lag in myn gemoed party te trekken voor den overwonnen held, die niet als zyn tegenstander gesteund werd door 'n god. 't Was vals spel vond ik. En, mimi, toen je geboren werd duelleerde ik al. (Ik wil de krant opzoeken waarin je geboorte staat, help my op den weg.) Ja, dat wil ik lezen! ‘Heden verloste voorspoedig van mimi!’ Och, wat was dat vriendelyk van je mama van u te verlossen, vriendelyk van jou om te komen! Heb je naar me gevraagd? Maar ik was ver van je in 1840! Toen maakte ik verzen met treurighedens. Eerst in '42 beloofde ik myzelf een genie te zyn.

Donderdag morgen.

Gister ben ik opgehouden, en den namiddag heb ik gewandeld. Toen ik thuis kwam vond ik een malle brief van Rosette B. Gelukkig voor haar weet ik dat zy beter is dan haar gezochte geestigheid. Haar ziel is een duitse trekletter met krullen, maar goed is ze wel. Ze streeft naar ontwikkeling. Jammer dat zy die zoekt in smakelooze afwyking van eenvoud.

Jy bent wel eenvoudig, mimi. Nu meer dan ooit ligt je gemoed open voor my. En zelfs je afgebroken zinnen lees ik vry goed uit. Toch moet je daarvan geen misbruik maken. Laat my geen brief tegen 't licht moeten houden, om te begrypen wat in de pen bleef. Tussenbeide doe je 't tot in 't ondeugende. Nog ben je my de verklaring schuldig van ... wacht, ik zal 't precies afschryven, er staat:

'Eduard, ik ben niet laf, waarlyk niet! 't Hindert my zoo dat je 't geloofde (gelooft?) Vrees voor smart in anderen is geen lafheid, is 't wel? Daar werd ik aan opgeofferd, zegt u.

(god hoe gek, dat *u*!)

'Ja maar ... een droom zal ik u zeggen, of misschien begrypt u 't zoo. Byron was sedert... neen, ik zal 'tu zeggen.' En niets meer. Toe, geef my dien droom, en herhaal wat je zeide van Byron. 't Was over liefde*n*. Ik wil weten of je iets te kort komt in je gemoed door myn schuld. Dat wil ik niet.

Ja, mimi, zeg me altyd alles. In de sterkmanslaan (och wat ben ik nu vrolyker dan toen!) zei je, 'je weet wel dat een meisje dat zoo niet zegt'. Nu vraag ik je eens vooral op dat punt geen meisje voor my te wezen. Wees liever impudique van oprechtheid, dan dat ik smart voelde

over terughouding. Neen, impudique kun je niet zyn. Is dat eene bruid die eens hartelyk ja zeide op de vraag of zy zich geven wou, is zy impudique als zy zich uitkleedt? Weigering ware diefstal en valsheid in haar. En gy, die my zooveel meer zyt dan een gewone bruid (die vaak niet meer te ontkleeden heeft dan haar lichaam) gy die my uwe ziel gaaft... o neen, wees in dien zin geen meisje! Ik heb regt op alles wat je denkt en voelt en droomt, dat alles behoort my, en voor stelen ben je te eerlyk!

O, ik klaag niet! God bewaarme! Denk niet dat ik klaag. Nog denk ik aan dat openhartige ‘en’ waarmee je tweede brief begon. Dat was my een révélatie.

En toch kryg ik veel brieven, nu nog! Meestal antwoord ik niet. Zoodra wy voor goed byeen zyn, zal ik je laten lezen (waar ik niemand verraad). Er zyn curieuse dingen by.

Ik kan je niet zeggen hoe het my aandeed dat je geslapen hebt op myn kamer...

[De logeerkamer van de familie Hotz.]

...ik wist het niet en ik begryp dat men 't my hier niet gezegd heeft. Ik wil 't niet noemen by een ander! Ja, aan Everdine zal ik 't zeggen, en ook hoe 't my aandoet. Ik heb myn kussen omhelsd, en ik heb geschreid. Begryp je dat? O,

ik vind het zoo lief dat je 't my zegt. Hoe kwam het zoo uit?

Wy zyn toch maar kleine wezens. Ik ben verdrietig op myzelf dat ik het niet gevoeld heb. Ik neem 't my kwalyk. 't Is schande zoo weinig vermogens te hebben om te beminnen! Wat kan 't my schelen of anderen maar vyf zintuigen hebben (zegge één: gevoel) moest ik niet opgevoed zyn tot hooger waarneming. Ik ben er verdrietig om, mimi.

Ja, ja, daar is het weer, die eindelooze smart over 't verschil tussen willen en kunnen. Dat is de ironie van den god die z'n schepsel bespot wyl 't niet vliegen kan.

Ik kan niet vliegen o Heer, en gy, gy, gy draagt daarvan de schuld! Gy die my òf hadt moeten in staat stellen tot het hoogste, òf my de begeerte onthouden naar het hoogste.

Ik ben verdrietig, mimi, over myn onmagt. Maar dat is waar, ik wil het goede zoo sterk als een geschapen wezen dat willen kan, en u heb ik lief zoo sterk en vurig en heilig als mogelyk is voor iemand zonder zesde zintuig.

ben wel ondankbaar met myn verdriet. Wie weet als ik hooger stond of ik dan wel gevoel zou hebben voor 't lagere. Ik dacht daar na en begreep dat een geest je knie niet had kunnen

omhelzen, zooals ik gedaan heb omdat wy beiden maar mensen zyn! Hoe heeft men toch lief in den hemel? Wolkerig, zweverig... ik begryp er niets van.

O hoe gek, straks was ik verdrietig over te veel stoffelyke onvolkomenheid, en als ik nu nadenk dat de zucht naar 't aetherise, - als er aan voldaan werd! - my zou te staan komen op 't verlies van je knie, je mond, je voorhoofd en je oogen! - o, dan wou ik graag nog dommer wezen, nog stoffelyker.

Neen, dat meen ik niet. Je hart is hoofdzaak! Och, alles, alles!

Of ik boos was of ben om die vraag over Everdine? Ik dacht niet aan boos zyn. Ik begreep je vraag en doe ze zelf van tyd tot tyd. Maar 't antwoord is eenvoudig, en je had het zelve klaar. Zy weet alles van my, en begrypt alles en deelt er in. Daaraan dacht ik ook toen ik je schreef (en ik heb 't altyd gezegd) beroep je er op dat ik je zoo lief heb! Zy is juist myn innigste vertrouweling, zelfs in dingen die ik niet uitdrukkelyk gezegd heb, omdat ik geen tyd had, of wyl ik in een bui was van verwaarlozing (schynbaar) of omdat het van zelf sprak.

O, daarvoor moet ik je waarschuwen. Er zal een tyd komen dat ik weinig of niet schryf...

in godsnaam, wantrouw nooit myn hart. Dan ben ik afgetrokken door platte dingen. Zie 't in de minnebrieven, waar ik fancy niet kende omdat ik bezig was met het ministerie van kolonien. Ja, je zult de M.B. begrypen, en eigenlyk daarin alles vinden wat my aangaat.

Ook zal je daarin zien hoe Everdine my terugvoert naar fancy. Hoe zy me beknort dat ik haar verliet of afdwaalde. Dat zyn chutes van de ziel... adelaars ruityd!

Zie je, dat is juist zoo mooi in Everdine dat zy my toeroept: Zwem, je kunt! in oogenblikken van moedeloosheid. Betsy had gelyk met haar te dweepen, en dat doen velen. De hier en daaruit valsen weerschyn bestaande flikkering van Havelaar is ver beneden den stevig doorbrandenden gloed van haar. Altyd dezelfde, altyd moedig, trouw, zacht, soliede verstandig, eenvoudig poëtiek, kinderlyk vrolyk, genotlievend....

Genot is deugd! O en zie de smaak van haar genot. Ge kunt het weten uit haar brieven. Zy zou den hemel tot een kermis maken, en van 'n kermis den hemel.

Onlangs by 'n processie waar god de heer met kinderlykheid werd vereerd, als de katholieken gewoon zyn, maakte zy de bakkersvrouw die ons een plaatsje had gegeven in haar winkel, heel

gelukkig met haar vrolykheid over de mooiheid van al de versierde voddery.

- Madame, la procession de votre faubourg est la plus belle que je n'aie jamais vue. La vierge de Molenbeek ne vaut pas la vôtre.... et la magnifique couronne! Tenez, sa robe seule, vaut plus que 1'autre avec le manteau.

- N'est ce pas madame?

- Si, si, votre vierge est magnifique! Et comme ils ont bonne mine les enfants de choeur.

De bakkerin gloeide van pleizier.

- En avez vous, des enfants? En etaient ils de la procession.

Wel zeker. De kinderen van de bakkerin waren er by geweest. Daarom deed het haar zoo'n genoegen die processie zoo te hooren pryzen. Of Everdine 't wist? Zeker! Want de vrouw had gewezen op die rei meisjes ‘en blanc et en bleu’ de kleuren der h. maagd!

(ook de kleuren van Insulinde, uw kleurea mimi!) en gezegd:

- Vous voyez bien ces petits anges qui prient et chantent?

en dat had ze gezegd op 'n wys die Tine deed voelen dat haar dochtertjes daarby waren.

En dat zy de processie mooi vond was waar. En ik ook. En Edu enNonnieook. En Lotje ook.

En we voelden medelyden met het protestantisme, en feliciteerden god dat er nog kinderen waren die hem dienden met bloemen en kleuren en vlaggen en palmstrooien en zingen en bidden op kinderlyke wys!

Misschien schryf ik niet naar je zin, mimi; misschien wou je wat meer over zaken. Goed, ik zal alles met je behandelen. Ik zal m'n heele ziel voor je uitkleeden. Maar nu, na myn bezoek te A, nu nadat ik je voor 't eerst goed gezien heb, nu kan ik niet anders schryven dan ik doe! Ik ben vol van u, vol van poezie.

Wel heb ik iets van de stemming als nà je dagboek! Ik wilde graag het boek van m'n leven toeslaan, na de pagina waarop uw liefde staat.

Ach, wat 'n droefheid in M. B's brieven. Wat 'n floers ligt er over die ziel. Steun haar goed en geef haar liefde. Wat klinkt my haar ‘my own darling’ lief, omdat het gezegd werd aan u. En hoe trof my die hand die ik terstond herkende! Eens, toen ik van u een brief wachtte, ontving ik den haren, waarin ze my schreef dat zy geen brieven meer ontvangen zou! Dat was 't begin der slingering die zoo lang geduurd heeft! Maar nu is ze uit, uit, uit! Mimi, ik kan niet van u af, en nu, ik wil niet. 't Is ydel ons zelf iets op

te dringen als mogelyk wat wy beiden voor onmogelyk houden. Het kan niet!

Acht je het pligt uw papa te zeggen dat je aan my hecht, met my omgaat, dat je dien omgang niet opgeeft (er is iets in die rondheid dat me erg aantrekt) en meent hy u daarom te moeten verstooten, goed! Ik ben u de naaste! Myne pligten omtrent u beschouw ik als zonder grens, en myne regten moge uw hart bepalen. Och, er zyn geen regten, dan van myn kant, dit alleen: dat ik u de naaste ben.

Lieve, waar woont die vrouw die de tering heeft? Als ze sterft zeg je is 't kind onverzorgd. En nu dan? Als 't schreeuwt van honger? Wel zeker moeten wy zorgen voor dat kindje. Zeg me waar ik 't vinden kan. Waarom moeten wy wachten tot die moeder overleden is?

Ik heb daar nagedacht en verander. Zeg my waar ik dat kindje vinden kan. Maar jy 't tot je nemen, zal niet kunnen. Ja, ik heb daar nagedacht en al valt het my wat zwaar je ronduit de resultaten te schryven toch zal ik 't doen en kort.

Zorgen, helpen, ja! Zeg my waar 't kind is.

Maar jy 't tot je nemen? Neen, mimi! Je moogt je niet overgeven aan halfheid, waar je ryke natuur aanspraak heeft op 't geheel. Ik wil dat jy zelve een kindje hebt, ziedaar!

O, meen niet dat ik ligt tel wat die uitspraak inhoudt. Ik ben zeker dat ik alles wat u aangaat zwaarder tel dan jy zelve.

Maar ik wil niet dat je zult voorby gegaan zyn op deze aarde, zonder dat er iets van je overblyft, iets van uzelve. Meen niet dat ik je eer (naar de wereld) ligt tel. Maar ik kan niet verdragen dat zoo'n heerlyke bloesem geen vrucht dragen zou. Of ik zal magt hebben om de zeden en de begrippen te veranderen, òf als er trouwery noodig is voor die zoogenaamde eer, goed, dan zal ik 't Everdine zeggen, en zy zal zeggen dat ze eer genoeg heeft om die van de wereld te missen, en my in staat stellen tot de vryheid die er noodig zal wezen om u moeder te maken van myn kind, zonder schande.

Ik ben woedend op wetten en zeden! 't Is een leugen dat jy me niet toehoort. 't Is onnatuur dat ik niet by je ben! Kan ik 't helpen dat de mensen slecht zyn, dat er valse eeden bestaan, dat vaders hun kinderen verstoten als 't niet wordt verhinderd door de wet.

Ik zal je ontzien en sparen als 't dons van 'n perzik, maar in myn hart protesteer ik tegen elken scheidsmuur tussen u en my, en ik zal protesteren met daden zoodra het noodig is en gy het wilt.

Want gy alleen hebt te beslissen aan wien ge

uw jeugd geven wilt, en aan wien ge wilt denken als gy uzelve verdubbelt in een kindje.

Eer! Fraaie eer, elke uitbottende bloesem weg te drukken! Eer, gemeene eer, dat vonnis om te verdorren door dommen uitgesproken tegen de besten!

Wat heb je een ryk hart, mimi, en mag dat hart geen kind liefhebben? Wat heb je een vollen boezem, mag die borst geen kind zogen? Wees niet boos dat ik zoo ongekleed schryf.

O, ik kom weer in Amsterdam. Ik zal je behandelen met eerbied, maar in myn hart behoor je my geheel. Schryf me uitdrukkelyk of je boos bent over myn brusquerie. Ik denk, neen! Is dat verwaandheid?

De wetten of zeden die je scheiden van my, kunnen niet goed wezen.

Ik heb je veel te schryven, maar ben nu wat onrustig.

Ik heb er tegen dat je (in gewonen zin) les geeft. Wil je 't doen aan kinderen die niet betalen kunnen en aan wien 't besteed is? Ik denk ernstig aan werk voor je. Schryven kun je... maar ik zeg ook nog niet dat je schryven moet. Ik zal er serieus over denken. Als ik je noodig heb, zelfs voor geldelyke dingen, zal ik 't je vragen. Ik zal er een eer in stellen door u geholpen te worden. Ik denk er over. Maar ik gis dat ik 't beter vind

van niet. Ik wil niet dat je in aanraking komt met de triviale buitenwereld.

Ik beloof je een volgende keer een minder gekken brief, en daarin hoop ik je tevens te zeggen wanneer ik te Amsterdam kom. Gek, ik kan me niet verbeelden dat ik er geweest ben, en zoo digt by je. Maar wel ben ik opgeruimd als ik aan je denk. Ik weet dat je my lief hebt.

Leg me eens uit hoe je dat bedoelt, dat gebrek in de opvoeding door de eenzydige omgang met vrouwen? Ik wil graag weten hoe je dat bedoelt. Ik ben benieuwd hoe je 't uitlegt.

Die pryscourant van Chris is aardig. Denk nooit dat iets van wat je schryft me ontgaat, al kryg je ook zoo'n gek slordig antwoord als dezen brief. Ook zal ik je nog verder schryven over den inhoud der 3 brieven die ik je naar Amsterdam zond, maar nu ben ik wat te vol van jou en van onze ontmoeting. 't Is gek, ik zou wel aan de heele natuur willen zeggen: zy heeft op myn schoot gezeten! Ik kan 't me nu niet meer voorstellen. Zal 't weer gebeuren? ja, ja... of neen, al naar voor u goed is. Ik zal myn liefde voor u verzorgen als een fyne kostbare plant.

Och, elke liefde zal je afvallen na de myne! Ze zyn zoo arm die mensen en kunnen niet veel geven! Geef ik veel? Zeker niet in dezen brief,

maar wel is myn hart vol, tot berstens vol, en dat weet je, dat voel je, myn mimi.

Ik zend je hier een blaadje van je mos! Veel geef ik er niet van, ik ben er gierig op. Och, 't was zoo dor en dood. Dag myn dierbaar kind.

EDUARD.

XXIII.

Zaturdag middag.

Mimi, hierby de brieven van Mevrouw B. terug.

Ik verzoek je zeer ernstig je papa geen verdriet te doen. Uit uw brief van gister zie ik duidelyk dat het niet mag. De eenige oorzaak die 't wettigen zou bestaat niet.

Gister schreef ik aan Everdine, en meestal over u. Zeker zal zy u schryven, zend my dien brief maar, en doe jezelf de smart niet aan de stemming te vergelyken die my zoo aan haar, en nu zóó aan u doet schryven.

Ik verzoek je niets plats van my te denken. Ik ben natuurlyk en eenvoudig. Myn hart is rein en goed, en myne handelingen meestal ook. Ik geloof niet dat veel vromen zoo vroom zyn als ik, en waar ik lief heb, ben ik meer dan vroom, ben ik heilig.

Neen, ik wil geen offer, juist daarom niet, wyl 't offer is.

XXIV.
[Ingesloten in XXV.]

Zaturdag morgen.

Lieve mimi, Ik zend u hierby Mevr. B's brieven terug. Ik vind het lief dat je ze my zond. Ik wou geheel indringen in alles wat je aangaat. Daarom ook wachtte ik een brief van je, anders dan ik nu gekregen heb. In godsnaam!

Ik weet niet regt waarom ik zou moeten wachten met schryven. Ook niet waarom ik je niet zien mag? Ook weet ik nog niet of ik niet vóór woensdag in Amsterdam kom. 't Zal aan u staan te weigeren my te ontmoeten.

Verwacht van my noch dwang noch hoon, zooals by u de voorwaarde schynt om lief te hebben en te volgen. Die zinsnede kenteekent de heele positie. Zóó staat er:

‘En als hy my heeft weggezonden of door dwang of door hoon, dan zal ik hem toonen dat ik ook hem liefheb.’

Wegzenden, dwang, hoon... en daarop volgt van uw zyde: liefde?

Jammer dat er staat: ‘ook’. Dat woordje is nog te veel, en er moest een zwaar toonteeken op hèm. Ja mimi, dat *ook* is te veel.

Neen, mimi, ik wil geen offer. Een traan van u maakt my radeloos, en dat weet je!

Ik wil geen offer.

Ook dat andere... zinnelykheid! Je bent bedroefd over myn brief die juist aantoont hoe open en rond ik myn gemoed voor je blootleg. Geen schyn van omweg, geen valsheid, geen verleiding, geen verlokking. Zoodra ik een beeld in myn gemoed heb, dat my daartoe aanspoort, zal ik, ikzelf, je waarschuwen voor myzelf. Ik zelf zou je 't lot schetsen van een meisje dat zich verzette tegen de domme kracht der wereld.

Ik geef je alles wat er in my is, en vraagde niet eens of je 't goed vond of leelyk. Ik gaf je myn indrukken met de drukfouten, ongecorrigeerd. Daartoe drong my de eerlykheid myner liefde die geven wil.

En met pruderie schryf je daarop: ‘'t Maakt me bedroefd!’ Foei!

Wat zou daaruit volgen? Dat ik zou moeten denken, nadenken: ‘dàt kan ik haar zeggen, dàt niet!’ Ik zou moeten schiften. Och, ik heb je zoo geheel lief, en wou zoo graag je alles geven wat er in my omgaat.

Ik noodig je in myn woning, en met innige gemeenzaamheid leid ik je in de slordige (maar schilderachtige!) achterkamer, en jy, mimi, jy

houdt den zakdoek voor de neus en roept: wat is 't vuil hier!

Zoo is het! *Meisje*!!

En je weet hoe ik je vereer! Je weet heel goed dat die gemeenzaamheid niet is minachting, maar zucht om u eigen te maken in uw eigen huis, myn hart.

Ook weet je hoe heilig je my zyt. O, in die vergelyking van de achterkamer... je weet hoe ik na je daarin gebragt te hebben, myzelf zou geven als voetenbank, liever dan dat je liep op besmetten bodem.

Je weet, mimi, dat je in alles by my veilig wezen zou, en dat ik schromen zou uw kleinen vinger aanteraken, zonder uw wil.

Je kunt weten dat ik fyn ben en gevoelig en delicaat, en je schynt de eerlykheid myner uiting te nemen voor grofheid.

Dat vind ik niet lief van u. Ik ben gewoonlyk goed, zelfs voor iemand die ik niet liefheb. Als publiek, verwar je de vryheid die ik predik, met de vryheid die ik myzelf toesta.

Mimi, ik geloof niet dat veel vromen zoo vroom zyn als ik.

Gister schreef ik naar huis. En aan Everdine en aan Charlotte schreef ik alleen over u. Ik kon niet anders. Ik heb Everdine verzocht je te schry-

ven dat ik je zoo liefheb. Aan haar heb ik myn hart geopend. Dat zou de wereld vreemd vinden, nietwaar? Aan háár! En verdien ik dan beoordeeld te worden naar wereldse wysheid?

Wat nu? Mimi, ik kan niet buiten je. Of ik liever wilde dat je stierf? vraag je? Ik geloof ja!

Ik voel bittere smart. Ik hoopte op een innigen brief, vol hart en ziel, en in plaats daarvan, dàt. Je weet heel goed dat ik je smart niet dragen kan, dat één woord van u - zoo'n woord! - my stom maakt en krachteloos. Ik ben te bedroefd om meer te schryven. Ik verzoek u niets plats van my te denken.

Ik geloof toch dat ik boos op u ben, en dat doet myzelf zoo zeer.

ED.

XXV.

Zondag morgen, 9 Augustus.

Morgen zal ik je zien, mimi, en dat idee vervult me. Toch schryf ik u, juist omdat ik aan niets anders kan denken. Waarom mag ik niet in Amsterdam komen om u? Ik kom wèl om u. God weet in hoe lang ik je niet weerzie.

Ik heb myn briefje van gister betreurd. Ach, laat er nooit iets tussen ons komen. Je briefje

van gister kreeg ik van morgen, en ik was er heel bly mee. Maar wel had ik liever gehad dat je zoo vriendelyk schreef na myn brusquen uitval.

Ik geef je hierby wat ik gister schreef. Stoor je niet aan den toon. Ik geef 't je om die vergelyking met de achterkamer. En dat ik je dit geschryf geef is niet om de zaak zelve, maar ik wil eigen met je zyn. Als ik nu meende dat ik gisteren in alles ongelyk had zou ik 't je toch zenden, juist om je te laten zien dat en hoe ik ongelyk had. Je moet alles van my weten.

Ik herinner my welk een heerlyk genot het voor my was toen ik dingsdag thuis kwam, je brief te hebben die jy zelve me gegeven had. Ik sloot myn deur en ging er toe zitten als een gourmand om te eten. ‘Ze is niet heelemaal weg!’ zei ik.

Mimi, mimi, ik reken er op dat je my lief hebt. Je hebt het gezegd. En daarom denk ik ook dat het je prettig is wat van my te hebben na morgen of dingsdag als ik je zal gesproken hebben. Ook ben ik in je nabyheid gebiologeerd.

Wel zal ik trachten je alles te zeggen wat ik nu schryf, maar schryven wil ik het ook. Ik zal heel open zyn.

Laat eens in 't midden of je bedroefdheid en

angst wel gegrond waren, zeker is het dat ze je belet hebben my sedert dingsdag te schryven. Je hebt my onthouden wat er in je omging, en dat mag je niet. Ik hecht er aan van je te hooren wat Fredi zeide, welke jurken jy voor haar maakte, wat je dacht over Byron, hoe je treurt over je mama. Zie mimi, daarop, op al die mededeelingen ben ik jaloers, en dat ben je my schuldig. Als je my zeide: ‘toen ik zes jaar was dacht ik...’ en we werden gestoord; zie, dan zou ik nog een jaar daarna vragen: Wat dacht je toen je zes jaar was? Daarop ben ik heel inhalig mimi, en wat je achterhoudt is stelen. Begryp je nu hoe 'n schat my je dagboek was. Dus mimi, als je weer knorrig bent of verschrikt, schryf dan toch, en geef my wat me toekomt, den bruidschat van uw hart.

Dat je van tyd tot tyd buien hebt van onmagt begryp ik. Dat heb ik ook, en dat zal ik altyd begrypen. Men kan te vol zyn om te uiten, of ook soms zyn wy bezeten door zekere lamheid die 't spreken belet. Goed maar als je boos bent of verdrietig is dat geen reden om my myn eigendom te onthouden. Als wy getrouwd waren, zou je dan ook my geen eten geven als ik je boos had gemaakt?

Ik heb heel verkeerd gedaan je gister zoo

brusque te schryven. Eigenlyk komt dat nooit te pas. En toch beloof ik geen beterschap. Ik hecht er aan altyd precies te schryven zooals ik dat op 't ogenblik voel, al weet ik dat je 't leelyk vindt. Waarheid bovenal. Ik verlies je liever om een waarheid, dan dat ik je zou behouden door een leugen, of 'n halve leugen zelfs.

En uit dat gevoel spruit voort wat je zoo verdrietig en angstig maakte in myn laasten brief, en daarover wil ik je nu schryven. Waarschynlyk bevalt myn toon van nu je beter, maar ik doe 't er niet om.

Daar hoor ik iets uit myn kindsheid. 't Is een regel uit een vers van des Amorie van der Hoeven, die myn vriendje was. (Heb je hem gekend by renommée? Hy stierf als dominé te Utrecht.)

‘Toen werd de geest veranderd van myn droom.’

Ja, mimi, telkens verandert de geest van myn droom aan u, maar de heilige geest domineert; en die zal blyven voorheersen, vooral daar waar het tegendeel u angst geven zou. Ik zegje, wees gerust en krenk my nooit door vrees voor iets onedels.

En die wilde uiting van andere indrukken, vraag je? Zeker, ik ben gevoelig ook in 't zinnelyke, en waar ik dat ontdek of onderga, zeg ik 't je, maar

juist dat ik 't je zeg is een reden tot gerustheid voor u. Dacht je dat ik 't niet wist hoe vreemd en ongekleed myn openheid moest voorkomen aan u die ook in gewonen zin een fatsoenlyk meisje zyt? Welnu, myne opregtheid zelfs daar waar ze je stuit, is een waarborg voor je. Ik verberg niets.

Eergister zei ik dat ik in de onderkamer niet graag slapen zou met een open venster, wyl ik niet zeker was tegen dieven courage te hebben als ik met schrik wakker werd. Dat zou een lafhartig mens niet durven zeggen.

Napoleon beloofde eens vóór 'n veldslag aan z'n soldaten dat hy zich buiten gevaar houden zou. Dat had een lafhartig generaal niet durven zeggen.

En ik, mimi, ik had u niet durven schryven zooals ik je schreef, als ik niet overtuigd was van de zuiverheid myner gevoelens voor u, en tevens daarvan dat je 'r op rekende.

Stel dat er gelegenheid was juist na zoo'n confidence om samen te zyn, op reis, of hoe je wilt, ongestoord en geheel vry... och, dan zou 't my zoo gesmart hebben de minste vrees of zorg by je te zien. En ik weet dat je geen vrees hebben zou! Je zoudt er niet aan denken. Een magnetiseur voelt dat hy zyn ‘sujet’ in zyn magt

heeft, en jy zoudt heel goed voelen dat ik, zelfs niet in gedachte, de hand zou uitsteken naar den straalkrans die je omgeeft. Dat weet je! En al ben je bevreesd voor hoogmoed of waan, dit weet je: dat je myn fancy bent.

Ja, fancy! Lees de minnebrieven. Dat's myn portret. Ook dáár ben ik zinnelyk, en zing nu en dan regels mee van wellust uit het hooglied. Ook daar breek ik en breekt zy telkens af om, telkens weer aan te knoopen. Ook daar vloeit alles ineen: poezie, liefde, zucht naar 't hoogste, ironie, sarcasme, geest, dagelyksheid, ‘zaken’, zwakheid, yling...

O god, o god, dat alles te zamen is de lange lyn die er loopt van den zandkorrel tot god, van Sirius tot 'n breikous... dat is alles, het alles, de natuur, de copy van 't zyn... dat is genie!

En mag je boos zyn als daarin nu en dan trekken voorkomen die afwyken van de gewone? Maar mimi dan was ik kruienier geworden of minister of resident of boekenschryver. Dan was ik *ik* niet, dan had ik je niet zoo wild lief, en niet zoo innig! En niet zoo zacht en zoo heilig... alles te gelyk.

Och, neem my zooals ik ben! Ik zegje: vrees niet. Maar wat er ook geschiedde, al was het dat ik klein was en dom (wel zou 't domheid wezen iets

te bederven aan myn gevoel voor u!) welnu...

Ach, ik ben gestoord, en myn stemming is weg. ik wou geloof ik, schryven: Welnu, neem my toch zooals ik ben.

Amsterdam, Zondagnacht.

Weer ben ik gestoord. De eerste maal was 't Hotz die my vragen kwam mee te ryden naar 't bosch met de heele familie. Ik had reden om niet te weigeren, ik had den laasten tyd zoo dikwyls bedankt. Ik zal aan haar denken, dacht ik, en schryven van middag. Gedacht aan je heb ik! Den heelen weg! En ik was bedroefd dat je zoo'n vinnig briefje had.

Thuis komende na 't eten begon ik pas of daar kwam iemand van de spoor my bezoeken. Hy kwam van Everdine en de kinderen. Hy bleef tot half negen en we vertrokken samen hierheen (rondeel) wyl er weer geen plaats was in de munt. Eindelyk hier, 't is nu weer by eenen! Ik was en ben wat moe. En daar zingen ze op de straat. Och ik ben bly dat ze vrolyk zyn, maar ik wou zoo graag wat stilte. Buiten het vertellen van dien heer uit Brussel van Tine en de kinderen was my alles tot last. Ik denk zoo graag aan je, alleen!

Toen ik my van morgen neerzette weet ik dat ik je uitvoerig schryven wou over twee dingen,

de twee dingen die je zoo bedroefd maakten. Ach, myn stemming is weg. In dat rytuig met de Hotzen moest ik spreken, onder 't eten, later in de wachtkamer, leed ik onder bekyk en toespraak. Toen in de spoor. Telkens hoorde ik die oude klagt:

> Es muss doch ruhig sein
> Da unter Gras und Blumen
> Zu schlafen ganz allein....

O, was ik maar zeker dat er gedacht wordt in dien slaap. Verbeeld je een grafschrift:
‘Stil, wandelaar, voorbyganger, stil... Ik denk!

Gy weet het, gy gelooft, mimi! O, dat is goed. Maar ik geloof niet. Wel hoop ik, neen zelfs dat niet. Ik wensch maar, of juister en armoediger nog: ik zou wel wensen. Verder ga ik niet.

Ja, wensen zou ik het! Denk eens, ik zou altyd by je wezen. Maar 't kan niet, het kan niet! En toch heb ik graag dat jy 't blyft gelooven. Het staat je goed dat verlangen en die hoop je moeder weer te zien. En als uw geloof regt heeft boven myn twyfel en myn vrees, wat zullen wy dan genieten door begrypen. Dan zal ik ook weten waarom ik je zoo lief heb, mimi, en er zal geen stoornis wezen zooals vandaag, zooals altyd...

Vandaag in 't rytuig legde ik m'n hand op den mond, en drukte daarop, en lette op de drukking

die ik voelde. Ja, die mond leeft, dacht ik, waarmee zal ik roepen: mimi! als die mond geen drukking meer voelt? Waarmee zal ik haar wenken als die armen zoo liggen, zóó gekruist op de borst als dooden gewoon zyn? En ik kruiste myn armen, en ik verbeeldde my dat ik dood was, en zeide: mimi, hoor je wel dat ik nog roepen kan?

Grafgedichten! O, o, ik ben niets bang voor den dood... maar wel voor 't scheiden!

O, dat gezang op straat! Wat 'n wanklanken? Zou je nu ook zingen hooren? Lig je wakker? Misschien ben je verdrietig over myn bitter schryven. Wat heb je al dikwyls verdriet van my gehad, en door my. Dat moet niet weer gebeuren. Wat zou ik kwaad wezen als een ander je verdriet deed. En ik doe 't zelf. Ik ben bedroefd en ga slapen. Goeden nacht myn lief kind, myn kind! Och, myn stemming is niets om je te doen schrikken, ik wou je zoo graag zien en een kus geven op je rein voorhoofd. Ja, rein is je heele voorkomen.

Maandagmorgen.

Zoo ben ik ingeslapen. Er was veel weemoed in m'n verlangen naar u. En van morgen! Daar is zy! dacht ik toen ik wakker werd, alsof jy de dag was, het ontwaken, het bewustzyn. 'k Denk

niet aan je, ik denk je. Begryp je dat? Je bent niet *in* myn gedachte, je bent myn gedachte. Ik kan niet leven zonder u.

Dat doet je toch niet schrikken? Wou je dat het anders was? Ik verlang nog meer naar je dan zondag. Marie zei eergister toen ik over je sprak: Ja, ik begryp 't wel, ze is geheel ingeweven in je! Dat heb ik ook aan Tine geschreven.

Wat 'n vermoeiende morgen. 't Is nu over 12, en om acht uur wachtte ik al. Ik wacht als Saidjah. O, 't is geen verwyt, ik begryp dat je niet zoo vroeg kon.

Ik kan niets doen voor ik je gezien heb, en voor ik weet dat tussen ons alles goed is. Hoe is 't mogelyk dat ik je zoo bits schryven kon.

Jammer dat ik gister gestoord werd, ik had je zooveel te schryven, en niet zoo gek als vandaag, want nu ben ik geagiteerd. Nu, morgen zal ik je uitvoerig schryven, heel uitvoerig. Nu kan ik niet dan wachten, en zeggen dat ik wacht.

Dat water van den Amstel onder myn venster schittert zoo. Ik kan niet meer zien van 't staren. Ook verdriet het my telkens anderen te zien voorbygaan op die steenen brug. En wat nare beelden dringen zich voor myn oog. Daar was een paard te zwak voor z'n zwaarbeladen kar. Het werd geslagen en aangezet. Het arme dier

had goeden wil, maar kon niet. Daar viel 't op de achterpoten, en werd met het voorlyf omhoog getrokken door de kar die achteruitliep. Toen brak er wat aan 't tuig, en 't viel, en werd een eindje meegesleept. Ik ging er heen maar kon niet helpen. Toen kwamen er joden die varkens dreven, en wat rustten in de schaduw op dat pleintje voor de munt. (Dat dryven van varkens, dat vervoer van kalveren met gebonden poten, ziet men noch in Frankryk noch in België). En een der geleiders om zich te vermaken gedurende z'n rust, prikte de arme dieren, die hygend waren neergezegen. En straks worden zy geslacht!... Wat al grove dingen! Ook daar kon ik niet helpen.

Saidjah zag dan toch nog wat lieflyks toen hy wachtte.

Ik ging in de Munt zitten, en staarde op straat, alsof ik je tot my trekken kon met zien. O mimi, er is geen verwyt in, maar nooit heb ik zoo naar je verlangd als nu.

'Crescendo!' zeg je. Ja, ja, Crescendo.

O, laat het je niet vervelen, dat ik niets schryf dan over u. Later zal ik je wysheid geven, pedanterie en zelfs 'zaken', maar laat me vandaag schryven zooals ik wil. Ook doe ik 't maar om m'n ongeduld te bedriegen.

Als je maar komt! Als je maar niet na myn

briefje dat zoo bar was... neen, neen, komen zal je.

Of je al een brief hebt van Everdine? Zeker zal zy je schryven. Je vraagde my te maken dat zy je liefhad. Nu, dat heb ik gedaan. Ik ben groots op 't koningschap, dat ik gesticht heb in haar hart. Dat's myn domein.

't Lykt hier de Rialto wel van Venetië. En deze kamer... de gevangenis met looden dak.

Of dat paard nu nog pyn heeft van dien val? Of die varkens al verlost zyn van 't op zigt? Ik ben vreesselyk dom vandaag. Mimi... 't is al kwart over één. Vandaag acht/daag was 't half drie...

[Andere brieven]

[Ik breek hier af zonder andere reden dan om een eind aan den bundel te maken. Er liggen van deze reeks nog zeer veel brieven voor my, genoeg om deelen te vullen; maar uit het vyfentwintigtal dat de lezer in handen heeft kan hy de verhoudingen leeren kennen; ze bleven nog langen tyd onveranderd.
Wat de verdere kroniek van dezen tyd aangaat, ze is gelyk die der voorafgaande jaren; eentonig als de geschiedenis van de mier die MULTATULI in den Havelaar beschreef. Ze wilde den berg op met haar vracht, die vele malen zwaarder was dan 't eigen lyf, maar telkens viel ze terug. Dan lag ze soms een oogenblik stil, als verdoofd van pyn, maar telkens vatte ze weer moed. ‘Weder grypt ze haren last, en weder sleept zy dien naar boven om straks nog eens en nog eens neer te vallen in de diepte.’
Zoo is ook de geschiedenis van zyn leven.
Feiten uit dezen tyd heb ik weinige te vermelden.
Nog in 1862 voltooide hy zyn eersten bundel Ideen. Onder het schryven daarvan was hy soms zeer opgewekt.

Zoo vind ik in een drietal brieven of briefjes aan Tine, allen zonder datum, de volgende zinsneden: (Ik geef deze brieven niet in hun geheel omdat ze, van toon gelyk aan de vorige brieven aan Tine, geen andere merkwaardigheid bevatten als die hier aangehaald wordt. Wat MULTATULI op pagina 53 van dit deel over zyn brieven aan Tine van dezen tyd zegt is volkomen waar. Het dunkt my daarom onnoodig ze in hun geheel optenemen.)]

De Ideen gaan goed, zeer goed. De oplage was dubbel en toch weldra 2de druk. Maar komiek, ieder spreekt er over, doch schryven over de Ideen durven ze niet. Zoodra de 26 vel af zyn zenden wy ze ter aankondiging aan alle mogelyke tydschriften. Dan moeten ze wel, en ik gis dat dan de bom van gekunsteld zwygen losbreekt.

[In een tweeden brief:]

Er zyn menschen by Meyer geweest om te zeggen dat ze niet verkozen langer mee te doen met publiek tegen my. Ik word besproken als een bybeltekst. Je hebt er geen begrip van.

[En in een derden brief:]

Alles goed. De Ideen worden gevraagd dat Meyer zegt: Jy, met je Ideen, ik heb geen tyd om te eten, zooveel bestellingen!

Meyer en vrouw zyn ware engelen voor my, alles is goed. 't Geld dat ik je morgen zend

neem ik van 't Handels en Eff. blad voor wat feuilleton. Ik heb veel, veel in 't hoofd. Ja, ik heb iets oneindigs.

[Zyn uitgever, de heer Meyer namelyk, hielp hem niet aan geld. Ook de voordrachten had hy gestaakt, daar zy de kosten niet meer dekten. Jammer dat het ook met de feuilletons voor het Hand. en Eff. blad niet naar wensch ging. Na de 'Japansche gesprekken' voor dat blad geschreven te hebben, was MULTATULI en veine; hy wilde meer geven, veel meer. De heer Broens, de hoofdredacteur, nam gaarne op wat hy schreef, maar de aandeelhouders maakten bezwaren. Ze waren bang hun blad te compromitteeren. Bovendien mynheer A. dreigde dat hy zyn abonnement zou opzeggen, en mynheer B. beklaagde zich dat hy zyn blad moest wegstoppen voor zyn dochters. Mynheer C. hield van ernst, en mynheer D duldde niet, dat de zeden werden aangetast. Kortom, een heel alfabet van bezwaren.
MULTATULI heeft dan ook geen feuilletons voor dat blad meer geschreven.

Ten gevolge van een en ander was hy dikwyls in barren geldnood.
Van 12 Oktober 1862 vind ik een aandoenlyk telegram, aandoenlyk in verband met de omstandigheden die MULTATULI beschreef in een na zyn overlyden gepubliceerden brief van 1 Mei 1883, waarin hy zegt:]

'Voor 22 jaar was ik te Amsterdam, en doodarm. Daar ontving ik 's nachts 12 ure een telegram

van m'n vrouw die zich met de kinderen te Brussel bevond. Zy meldde my dat m'n zoontje (toen 7, 8 jaren oud) een hevige aanval van diphteritis had gekregen, en dat de arts een doodelyken afloop voor mogelyk hield. Wat natuurlyker dan den volgenden morgen met den eersten trein op reis te gaan? O ja, maar ik bezat geen cent. Midden in den nacht ging ik uit om het noodige byeen te bedelen om myn stervend kind te kunnen bezoeken. Ga eens na wat dat inhad, en op dat uur. Eigenlyke vrienden kan ik niet zeggen dat ik had; ik moest aanschellen by bekenden, die 't al kwalyk zouden nemen dat ik hen stoorde in hun nachtrust.

Sommigen namen 't dan ook kwalyk. Ten huize van anderen vernam ik dat m'nheer nog niet thuis was, en dat ik, als er dan zoo'n vreesselyke haast by de zaak was, m'nheer misschien zou kunnen vinden in ... een of ander bierhuis! Nog ril ik als ik aan dien nacht denk, en ik stap heen over veel dat me weervoer.

Maar ik kreeg - hoe dan ook! - 't noodige by elkaer. Den volgenden ochtend zeer vroeg - want ge begrypt dat ik geen behoefte aan slaap had - twee uren voor 't vertrek van den trein was ik aan de station! - nu, zeer vroeg telegrafeerde ik dat ik komen zou, en ik verzocht myn vrouw

my te Dord, by het aanleggen van de boot een depeche te doen ontvangen om myn onrust te bekorten. En zie, dit geschiedde. En, meer nog, de depeche luidde hoopgevend. Toen eerst kwamen de tranen voor den dag die ik den vorigen nacht op m'n moeielyken tocht niet had kunnen schreien.'

[En nu de telegram:]

'Douwes Dekker rue de Berlin 31
Bruxelles.
Comment? adresse vapeur hollande-belge 11 h 45 m dordrecht, Réponse payée Dekker.

[In datzelfde jaar had er ook een verzoening plaats met zyn broer Jan. Van zekeren 'maandag' is er een briefje aan Tine:]

Lieve hart, Lees en wees verwonderd. Ik heb geantwoord:
Waarde Jan! Ik heb uw brief ontvangen, en vind dien zeer lief en schoon. Dit is myn hoofdindruk. Maar wat de zaak aangaat ben ik en peine. Ik gis dat het niet kan maar ik zal er Tine over schryven. Zy is wel en opgeruimd enz.

[Over welke zaak hier sprake is weet ik niet. Ook heb ik den brief van Jan niet gevonden. Maar MULTATULI heeft daarna langen tyd by zyn broeder gelogeerd, die toen in het Willemspark in den Haag een villa bewoonde.

Ik heb hem daar aan huis toen ook een bezoek gebragt. Zie brief VIII.
Een later briefje aan Tine:]

Vrydag.

Beste hart! Nog Willemspark. Ik ben bly dat ik hier gekomen ben. Jan en Mary zyn allerliefst voor my. Eigenlyk had ik je nog al veel te schryven, want ik heb veel indrukken opgedaan en liefelyke. Wées dus tevreden. Geld heb ik nog niet. - 't Is jammer dat Jan zelf erg in den brand zit. Dit is nu voor hem onprettig en als 't anders was, misschien ook voor ons voordeeliger, maar de hoofdzaak is dat zyn nood en hartelykheid myn stemming goed maakt. Ik ben heel goed tegenwoordig. Komiek, ik heb er zoo'n pret in.

Ik wil je gaauw zien. Kus myn beste jongens. Dag myn tine. Wees niet bevreesd. Ik zal slagen schoon ik nog niet weet hoe.'

[De nood van Jan waarover hier gesproken wordt was een geheel andere als die van Eduard, en liep over groote sommen. De vraag was daar of de tabaksoogst gelukt of mislukt was, of de voorraadschuren waarin voor tonnen tabak, door brand waren vernield, enz. enz.
In een brief die misschien aan den vorigen vooraf is gegaan:]

Den Haag Zaterdag.

Lieve hart. De stemming is hartelyk en goed,

zooals 't nooit geweest is. Dat is dus heel in orde. Jan en Mary beiden zyn zeer lief. Het stuit my nu zoo om de vriendelyke hartelyke stemming te beantwoorden met dadelyk om geld te vragen, en dáár knelt me toch de schoen.

Ik wou zoo graag dat men Meyer in staat stelde my te betalen.

[Dit laatste staat ook nog in een ander briefje van zekeren donderdag:]

Ik wacht op zien komen. Als ik maar kon klaar krygen dat Jan Meyer in staat stelde my te betalen.

[En in een dat van lateren datum moet zyn:]

Dat zeggen van Jan aan Meyer ‘een volgende week!’ heeft my gefopt. Ik rekende daarop. Meyer had geld noodig. Ik zeide: beschik maar. Nu blyft die toegezegde hulp uit. 't Is tobben! Maar 't is nog niet uit. Dus goeden moed.

[En dan een potlood briefje:]

Lief kind, myn tine. Wees opgeruimd. Er is geen nood. Ik hoop je gaauw te schryven dat ik thuis kom. Daarom heb ik geen lust in schryven. Er is geen nood voor geld. Er is al *f* 1000 by Meyer en er komt meer. Jan schiet voor. Dit is een gevolg van myn haagse reis. Zeg nu dat ik geen knappe jongen ben.

Dag lieve kinderen. Edu krygt een passerdoos en ikzelf zal hem meetkunde leeren.
Dag lieve tine, wees vrolyk.

[In het laatst van 1862, ik meen in November, vertrok Jan Douwes Dekker met zyn gezin weer naar Indië. De broeders hebben elkaer nooit weergezien. Jan is in Indië overleden.
In de allereerste dagen van 1863 gaf Charlotte de Graaf MULTATULI een paar duizend gulden. (Zie bladzyde 91 van dit deel.) Dit gaf wat ontspanning. De achterstand werd afgedaan. Dek zei zelfs zyn kamer by Knobel op en ging naar Brussel. Maar in februari 1863 was hy al weer in Amsterdam, want van dien datum is zyn artikel over Laura Ernst 'De school des levens'. In Maart was hy in den Haag, zooals uit brief VIII blykt, ik gis aanvankelyk om de relatie met koningin Sophie. Hy logeerde daar in het Hotel der Nederlanden by Ysveld, waar hy voor het eerst na Lebak den heer Collard, de Duclari uit den Havelaar, weder ontmoette. Later was hy meestal by de familie Hotz.
De heer J. Hotz was in dien tyd eigenaar van de yzerfabriek 'De Prins van Oranje' in den Haag. Hy was een onafhankelyk man, eigenaardig en oorspronkelyk van opvattingen. MULTATULI heeft veel vriendschap van hem genoten en vertoefde in dit en het volgend jaar herhaaldelyk maanden achtereen in zyn gastvry gezin.
De in de voorgaande brieven dikwyls genoemde 'Marie'

was Mejuffrouw Marie Anderson. Op de lidmatencathechisatie by Ds. Zaalberg had ik kennis met haar gemaakt. Zy en ik spraken daar dikwyls over MULTATULI'S werken en Marie leende my ter sluiks de Minnebrieven en de Ideen, die uit myn ouderlyk huis geweerd werden. Op zekeren dag kwam zy aandragen met het correspondentieblad, waarop een haagsch meisje werd opgeroepen, en verwonderde zich wie dat kon zyn. En toen ik het lezende myn aandoening niet kon verbergen, zei ze: O, dat ben jy! Het gevolg was dat ik haar adres aan MULTATULI opgaf om zyn eersten brief te ontvangen, en dat zy nu ook kennis met hem maakte. Uitgegeven is er van MULTATULI in 1863 alleen zyn brief aan Mevrouw P., die in Oktober verscheen, en later in den tweeden bundel Ideen werd opgenomen.]